

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

İSMAİL HAKKI KILIÇOĞLU'NUN ESERLERİ VE FİKİRLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SİBEL ZEREN

DANIŞMAN :
PROF. DR. ÖZCAN MERT

Y.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
REKÖMANTASYON MERKEZİ

İSTANBUL - 1999

İÇİNDEKİLER

ss.

İÇİNDEKİLER.....	II-IV
ÖNSÖZ.....	V-VI
GİRİŞ.....	1-7

I) İSMAİL HAKKI KILIÇOĞLU'NUN

HAYATI VE ESERLERİ	8-23
--------------------------	------

A) İsmail Hakkı Kılıçoğlu'nun Hayatı

- 1) Doğumu ve Ailesi
- 2) Eğitimi ve Öğrenimi
- 3) Askerlik Dönemi
 - a) Bulunduğu Kolordular
 - b) Askerlik Dönemindeki Görevleri ve Anıları
 - c) Askerlikten Emekli Edilmesi
- 4) Yazarlık Dönemi
- 5) Siyaset Dönemi

B) İsmail Hakkı Kılıçoğlu'nun Eserleri

- 1) Kitapları
 - a) *İtikadât-ı Bâtıla'ya İlân-ı Harb*
 - b) *Son Cevâb*
 - c) *Peygamberler Dedesi İbrâhim*
 - d) Yayınlanmamış Eseri

2) Makaleleri

- a) *İctihâd* Mecmuasında Yayınlananlar
- b) *Hürriyet-i Fikriyye* Mecmuasında Yayınlananlar
- c) *Serbest Fikir* Mecmuasında Yayınlananlar
- d) *Hür Fikir* Gazetesinde Yayınlananlar

II) İSMAİL HAKKI KILIÇOĞLU'NUN FİKİRLERİ 24-99

- A) Din- İslâm Dini ve Peygamber Hz.Muhammet Hakkındaki Fikirleri
 - 1) Softalık Hakkındaki Fikirleri
 - 2) Softalık ve Osmanlı Devleti
 - 3) Softalık ve Eğitim
 - 4) Softalık ve Millî Seciye
 - 5) Lâiklik Konusundaki Fikirleri
- B) Kadın ve Tesettür- Sosyal Yaşam Hakkındaki Fikirleri
- C) Dil ve Alfabe Konusundaki Fikirleri
- D) Siyasî ve Askerî Konulara Dair Fikirleri
 - 1) Siyasî Fikirleri
 - 2) Askerliğe ve Orduya Ait Fikirleri

E) İsmail Hakkı Kılıçoğlu'nun Radikal Değişim ya da
Batıllaşma Programı : Rüya

SONUÇ	98-101
BİBLİOGRAFYA.....	102-108
ÖZET.....	109
RESUME	110
EKLER.....	111-129

ÖNSÖZ

Türkiye'de XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğunluk kazanan çağdaşlaşma süreci içerisinde, bizce önemli bir yeri olan İsmail Hakkı Kılıçoğlu, fikirleri ve eserleri ile Mustafa Kemal Atatürk'e de ilham kaynağı olmasına rağmen, bugüne kadar hakkında yeterli araştırma yapılmamış bir şahsiyettir.

İsmail Hakkı Kılıçoğlu ile ilgili yüksek lisans tezi çapındaki bu çalışmada, onun hayatı ve eserleri (milletvekilliği dönemine kadar) T.B.M.M. Arşivi ile Ankara ve İstanbul kütüphanelerinden istifade edilerek ortaya konuldu.

Kılıçoğlu'nun eserleri tesbit edilip, aksettirmek istediği fikirler, sadeleştirilmek suretiyle incelenmeye çalışıldı. Çünkü, zamanına göre ilerici ve cesurca savunduğu fikirleri, Türkiye'nin çağdaşlaşması, ilerlemesi için gerekli olacak olan faydalı ve zorunlu temel anlayışları ve söylemleri kapsamaktaydı. Bununla beraber "Türk İnkılâbı"nın temel kavramlarına da Kılıçoğlu'nun fikirleri arasında rastlanılmaktadır.

Kılıçoğlu'nun Cumhuriyet devrindeki siyasî yaşamına kadar olan eserlerindeki fikirleri, "Dil ve Alfabe Meseleri", "Dinî", "İçtimaî", "Adlî", "Askerî", "Kadın ve Tesettür Meselesi", "İnkılâplar" gibi konularda toplanmaktadır.

Bu alışma konusunu, danışmanlığı altında bir tez oluşturmak üzere bana veren ve akademik sorumluluğu üstlenen Sayın Prof. Dr. zcan Mert'e, aydınlatıcı fikir alış-verişi dolayısıyla Sayın Tarihi-Yazar Cemal Kutay'a, derin anlayış ve hoşgörülerinden dolayı Dr. Nilüfer Gürsoy ve Dr. Ahmet İ. Gürsoy'a, çalışmalarım esnasında yardımı esirgemeyen ailem ve özellikle fedakrlığından ötürü ablam Necla Konuralp'e, tezin yazılımındaki emekleri ile Arzu ve Funda Erer'e, şekil ve yazım hususlarındaki titiz yardımından dolayı eşim Mehmed Zeren'e teşekkür ederim.

Sibel ZEREN

Göztepe, Haziran 1999

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin içinden çıktığı Osmanlı Devleti, 1299-1918 arası hakim bir devlet olarak altı yüzyıldan fazla bir zaman yaşadı ve batı dünyasının siyasî ve askerî üstünlüğünü belli edinceye kadar da başarısı devam etti. XVII. yüzyılın sonuna doğru ise, devlet, her bakımdan hissedilir biçimde çökmeye başladı. Bu çöküşün tarihi sebeplerine çok kısa olarak temas edersek: Bir kere devletin içindeki müslüman olmayan unsurlar, kimliklerini muhafaza etmek üstünlük ve ayrıcalığına sahip bulunduklarından, Osmanlı Devleti tek millet ve tek toplum şeklinde bütünleşmiş olmaktan yoksun kalmıştı. Batılı fikirlerin tesirleri ve sahip oldukları ekonomik güçlerinden dolayı, millî bağımsızlık mücadelesine girişen müslüman olmayan unsurların faaliyetleri ve zamanla devletten kopmaları, Osmanlı'nın çözülmesine sebep teşkil etmiştir.

Ekonomik yönden esaslı bir sermaye birikiminin olmayışı, sermayenin harp ganimeti şeklinde elde edilip tüketim ve bazı askerî maksatlar için kullanılması, müslüman olmayan kitleye tanınan ekonomik haklar, devletin iktisadî faaliyetine büyük bir darbe indirmiştir. Osmanlı sosyal yaşamında sınıf tabakalarının olmaması, zamanla menfaatler veya inanç kuvvetinden dolayı türetilen ve meşrulaştırılan dinsel sınıflar ve bunların en yüksek seviyelere getirilmesi; bürokrasi ve içtimaî hayatta ahlak düşüklüğünü ve çöküntüsünü de beraberinde getirmiştir. Öteden beri toplumun bağlılığının devamını sağlamak gayesiyle sıkı sıkıya uygulanana gelen islamın itaati amir hükümleri, Türklerde Araplardan da fazla olarak dogmatik vasıflar kazanıyordu.

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren batının her alandaki üstünlüğü, Osmanlı Devleti'ndeki dengeleri alt-üst ederek, imparatorluğu dengeyi düzeltme çare ve yollarını aramaya zorladı. Mülkî sistem bozulmuş, devletin dayandığı güçlerden ordu yani yeniçeriler her fırsatta baş kaldıran fesat bir unsur, mâlî bir külfet ve padişahın tahtı için gerçek bir tehlike olmuştu. Ulema, yani aydınlar ise uzun zamandır, devletin her icraatının ve ıslahatının karşısına dikilen cahil ve yeniliğe mutlak kapalı bir sınıf haline gelmiştir. Bu kötü şartlar altında Osmanlı Devleti yenileşme hareketlerinin kaynağı olarak batıya döndü.

XVIII. yüzyılın başlarında Avrupa'ya gönderilen bazı kimselerin gayesi, faydalı olabilecek şeyleri bulup onu Osmanlı ülkesine getirmektir. Matbaa da bu maksatla, Lâle Devri'nde (1718-1730) -dinsel konulu kitaplar basılmamak şartı ile - ülkeye getirildi. Osmanlı'da gerçek reformların, sözü geçen asırda orduda, Batılı eğitimcilerin getirilmesi ile başladığını söylemek gerekir. Gelen bu batılı eğitimciler, askerî mekteplere Batı'nın düşünce sistemini de getirmişlerdi. Bu bakımdan ilerici ve lâik düşünceler, ilk olarak orduda yeşerdi. Ordudan sonra mülkî ve adlî teşkilâtta da yenilikler yapıldı. Tanzimat devresinde (1839-1876) sosyal hayatta değişimler, modern okullar açmak çabası, daha sonraki dönemlerde de devam etti. Osmanlı Devleti'nin bir bütün halinde muhafazasının teminine yönelik yenileşme girişimleri, somut neticeler getiremedi. Ancak gittikçe olgunlaşan kültürel ve ideolojik gelişmelere öncülük etti.¹ Yakınçağ Avrupası'nda ortaya çıkan düşünce akımları aydınlar

¹ Kemal H. KARPAT, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul 1967, ss.9-22.

kanalıyla Osmanlı ülkesinde de büyük bir tartışma başlattı. I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde, (1876-1878, 1908-1918) - özellikle II. Meşrutiyet döneminde - düşünce akımlarına ve bunların yarattığı tartışma ortamına konu teşkil eden yegâne sorun; Osmanlı Devleti'nin çöküşten nasıl kurtarılabilceği ve medenî bir ülke standardına ne şekilde kavuşturulabilceği idi. II. Meşrutiyet'e kadar yenilikçilik ve muhafazakârlık kutuplarında ortaya çıkan fikirler ve tartışmalar, bu dönemden sonra sistematize oldu; belirli şahıslar tarafından savunuldu ve belli yayınlarca toplandı. Yine amaç; devletin geriliğine çare bulmak ve ona medenî memleketler yanından saygın bir yer kazandırmaktı.

Türkiye Cumhuriyeti'ne açılan bir kapı olan ve tarihimizin en önemli devrelerinden birini teşkil eden II. Meşrutiyet, çok farklı düşünce akımlarına sahne olmakla beraber, yaygın temsilciler bulan ve ses getiren üç düşünce akımını ortaya koydu : islâmcılık, türkçülük ve batıcılık.

İslâmcılık, Batı'nın önlenemez ilerleyişine karşı, buna islâmda bir çare arayan, yükselişi, islâm dininin uygulamalarında gören bir düşünce tarzıdır. Bu düşünce sahiplerine göre islâmiyet, zaten çağdaştır ve çöküşten kurtulmak için şeriata dönülmesi ve uygulanması kâfidir. Temsilcilerinin başında, Osmanlıcılığın da fikir babası olan başta Namık Kemal ve çağdaş islâmcılardan Sait Halim Paşa, M.Şemsettin (Günaltay), İzmirli İsmail Hakkı, Şehbenderzâde Ahmet Hilmi gelir. Bir de çağdaşçı olmayan

kanadı vardır ki; temsilcileri, Ahmet Naim ve Mustafa Sabri'dir. Osmanlı Devleti'nin teokratik yapısı, tarihi geleneği, hükümdarın halife sıfatını taşıması bu görüşün çok yaygın olmasına yol açmıştır.²

Düşünce akımlarından bir diğeri olan türkçülük ya da türkleşmek; çöken çok uluslu bir imparatorluğun kurtuluşu bakımından tek yol sayılmıştır. Ziya Gökalp tarafından ideoloji haline getirilen ve ortaya atılmasında Orta Asyalı Türklerin de yadsınamaz katkısı ve girişimleri olan bu görüşün temsilcileri arasında, Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçora, Ömer Seyfettin, Hamdullah Suphi (Tanrıöver), İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) vs. sayılabilir. Bu düşünce tarzına göre, imparatorluğun bünyesinde çoktan beri uyanmış milliyet akımına Türkler de katılmalı ve millî bir bilinç ve kimliğe sahip olmalıdırlar. Bu, yeni bir devlete ideolojik temel teşkil edecek tarzda tesirli bir cereyan olmuştur.³

Üçüncü düşünce akımı bu çalışmanın ana konusu olan Kılıczâde Hakkı'nın (İsmail Hakkı Kılıçoğlu) da içinde yer aldığı batıcılıktır. Tartışma ve yönleniş bakımından Osmanlı'nın gerileme döneminde başlayıp, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile yeni boyutlar kazanarak sürüp giden, Batı'ya paralel ve çağdaş bir toplum ve devlet düzeni kurma amacına yönelik, içtimaî ve siyasî bir harekettir. Bu düşünce sisteminin savunucuları batıyı görmüş aydınlar ya da Kılıczâde Hakkı veya

2 Sina AKŞİN, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*, Ankara 1996, s.74.

3 Tarık Z. TUNAYA, *Hürriyet'in İlânı. İkinci Meşrutiyet'in Siyasî Hayatına Bakışlar*, İstanbul 1996, s.74.

Dr. Abdullah Cevdet gibi, askerî okullarda eğitim gören ve bu kanalla batıdan, batının düşünce ve yaşam tarzından etkilenen kişilerdir. Savunucuları arasında yukarıda zikredilen Kılıçzâde Hakkı, Dr. Abdullah Cevdet'ten başka Celâl Nuri (İleri) ve Süleyman Nazif'ide sayabiliriz.⁴ Bunlar yenileşme, çağdaşlaşma konusunda birleşiyorlar, ancak din bahsinde ne dereceye kadar batının örnek alınacağı konusunda ayrılıyorlardı. Bu anlamda en radikal olanları Dr. Abdullah Cevdet ve Kılıçzâde Hakkı iken, ılımlı olanları Celâl Nuri ile Süleyman Nazif idi. Onlara göre öteden beri yapıla gelen reformlar suni neticeler vermiş olmakla beraber, yenileşme çabaları sürdürülmeliydi. Batıcıların savundukları batılılaşma konusunda, gerçi İttihat ve Terakki Hükümeti'nce olumlu adımlar atılmıştı. Bunların başında kamu hizmetlerinin tanzim edilmesi, ekonomik bakımdan müslümanların ticarete özendirilmesi, ilk ve orta eğitimde lâik düzenlemelerin ortaya atılması, kadınların eğitim ve iş imkânlarına sahip bulunması çabaları vardı. Ancak batıcılara göre bunlar yeterli değildi, ortaya konmuş olmakla beraber yaygınlaşamamıştı.

Buna göre, batıdan alınacak olanlar, -gerek teknolojik, gerek düşünce ve yaşam tarzı olarak - seçilerek alınmalı, ulusal değerler rencide edilmemelidir. Batıcıların en çarpıcı özelliklerinden biri, birbirlerinden farklı derecelerde dinciliği meslek edinmiş kişilere muhalefet etmekle beraber, islâm dini ile onun gerçekçi evrensel değerlerine karşı olmamalarıdır.⁵

4 Hilmi Z. ÜLKEN, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1979, s.202.

5 Kemal H. KARPAT, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul 1967, s.26.

İleri sürdükleri başlıca çağdaşlaşma çaresi, halkın cehaletten kurtarılması konusunda atılacak somut adımlardır, yani eğitimidir. Bu eğitimin şekli; olaylar arasında sebep-sonuç ilgilerinin kurulmasına ve tabiatüstü metafizik izahlar yerine, akılcılığın, düşünmenin ikame edilmesidir; yani pozitivist görüştür. Batıcılık düşüncesini savunanların bu görüşte oldukları muhakkaktır. Bu düşünce tarzının, batıdan ilk etkilenen askerî mekteplerde yayıldığını ve kabul bulduğunu söylemek mümkündür. Bilindiği gibi pozitivism - olguculuk ya da uygulayıcılık - araştırmalara, olgulara, gerçeklere dayanan, fizik ötesi açıklamaları kuramsal olarak olanaksız, pratik olarak yararsız gören, deneyle denetlenemeyen soruları, sözde soru olarak niteleyen felsefî akım olarak tanımlanmaktadır. Kısaca, metafiziği reddeden ve bilginin ancak gözlem ve deneyle elde edilebileceğini savunan bir görüştür. Akıl ve bilimi ilke olarak almıştır. Bu anlamda lâik olmak, pozitivismın tabii ve zorunlu bir sonucu olmaktadır. Esasen cumhuriyete giden yolu oluşturan kadrolara hakim alan görüş pozitivist görüş ve düşünce olmuştur ve cumhuriyetin umdeleri de bu görüş ve düşünceye göre biçimlendirilmiştir. Bu bakımdan, tarihsel süreç göz önünde bulundurularak, batıcılar tarafından savunulan düşüncelerin Türkiye cumhuriyeti döneminde tatbikatını bulduğunu söylemek hakikate uygun olur.⁶

Batıcı düşünceyi ortaya koyanlar, Türkçülerin "Turan" idealine karşı, "irfan" idealini savunuyorlardı. Uygulanacak toplumsal tedbirler olarak tek kadınla evliliği, tek kadınlı aileyi, kadınların

6 Şerafettin YAMANER, *Atatürk Öncesinde ve Sonrasında Kültürel Değişim (Değişimin Felsefesi ve Toplumsal Özü)*, İstanbul 1998, s.157.

özgürlüklerine kavuşturulmasını, tesettürden kurtarılmasını batılı bir medenî kanunun kabulü, şer'î mahkemelerin kaldırılarak lâik mahkemelerin kurulmasını, Lâtin harflerinin kabulünü, fatalist zihniyetin ortadan kaldırılması için tekkelerin kapatılmasını, ekonomik olarak da, millî ve hür teşebbüsçü bir iktisadî modelin tesisi ile sanayileşmenin geliştirilmesini savunuyorlardı.⁷

Bu çalışmada, sözü edilen toplumsal değişim konuları üzerinde, yayınlarla düşüncelerini ortaya koyan ve zamanında çok yankı ve tepki gören batıcı düşünürlerden Kılıçzâde Hakkı'nın eserlerini incelenmiştir. Ortaya koyduğu reformist ve bazen de inkılâpçı düşünceler, öncelikle yaşadığı dönemde çok cesur bir kalem erbabı olduğunu gösterir. Türkiye Cumhuriyeti ideolojisinin 1908 sonrası oluşan düşünce ortamının ürünü olduğu⁸ göz önünde tutulursa, batıcıların özellikle Kılıçzâde Hakkı'nın geliştirdikleri ve savundukları tezlerin ne kadar etkili olduğu ortaya çıkmaktadır.

7 KARPAT, *a.g.e.*, s.26.

8 M.Şükrü HANİOĞLU, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul 1981, s.405.

I) İSMAİL HAKKI KILIÇOĞLU'NUN HAYATI VE ESERLERİ

A) İsmail Hakkı Kılıçoğlu'nun Hayatı

1) Doğumu ve Ailesi

İsmail Hakkı Kılıçoğlu (Kılıczâde Hakkı) 1872 (H. 1288) yılında Yugoslavya'nın Niş kasabasında doğdu. Babası "evlâd-ı fâtiyhân"dan çiftçi Ali Ağa ve annesi ise Nazife Hanım idi.

Kılıczâde Hakkı'nın ailesi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde Niş'ten Manastır'a göç etmiş ve oraya yerleşmiştir.⁹ Bir süre sonra Kılıczâde Hakkı, babasını kaybederek yetim kalmıştır. Kendisinin ifadesiyle:

"Babasız, yurdsuz ve servetsiz bir muhacir çocuğu idim. Manastır'a kadar kaçabilmiş idik. Orada kaldık...." ¹⁰

9 *Türk Parlamento Tarihi, T.B.M.M. III. Dönem 1927-1931*, haz. K. ÖZTÜRK ve Grup, c.III, Ankara 1995, ss.404-405.

10 KILIÇZÂDE HAKKI, "Cevab Yerine Dayak!", *Hür Fikir*, sayı : 139, Kocaeli, 20 Teşrin-i evvel 1926

2) Eğitimi ve Öğrenimi

Kılıczâde Hakkı, iptidâî yani ilk öğrenimini Manastır'daki cami okullarından birinde gördü. Burada o zamanki ilk eğitim sisteminde geçerli olan usule göre, din bilgisi ve *Kur'ân* okuma eğitimi aldı.

İlk öğrenimini biteren Kılıczâde, sözü geçen mektebin ikinci mualliminin teşviki ile Manastır Askerî Rüşdiyesi'ne kaydolarak rüşdî (orta) ve idâdî (lise) eğitimini de orada tamamladı.¹¹ Ardından, Nisan 1891'de İstanbul Halıcıoğlu'ndaki Topçu Harbiyesi'ne (Mühendishâne-i Berr-i Hümayûn) girdi ve dört sene sonra Sahra Topçusu Mülâzım-ı evveli (Üsteğmeni) olarak diploma aldı.

3) Askerlik Dönemi

a) Bulunduğu Kolordular

Kendisinin verdiği bilgilere göre Kılıczâde Hakkı; sırası ile Selânik, Manastır, Bağdat, Yemen, Selânik, Edirne, Selânik, İstanbul ve Selânik Kolordularında görev almıştır.

b) Askerlik Dönemindeki Görevleri ve Anıları

Yüzbaşı rütbesine terfi eden Kılıczâde Hakkı, Irak'a gidip Bağdat Askerî İdâdisi'nde kitâbet muallimliği yaptı. Bunun yanı sıra Çanakkale Muallim Mektebi'nde müdürlük ve riyaziye

¹¹ Göst. Yer.

muallimliği, İzmit Muhtelit Orta Mektebi'nde fahrî olarak tarih, coğrafya, Türkçe, malumât-ı medeniye dersleri verdi.

Kılıçzâde, gönüllü olarak Yemen'e gidip isyancılara karşı savaştı ve 1899'da Selânik Kolordusu'na atandı. 1903'te Selânik Üçüncü Ordu İstihbârât Başkanı iken gizli İttihât ve Terakki Cemiyeti'ne girdi.¹² 1908'de Selânik'de tabur kumandanı iken Mustafa Kemal'le tanıştı ve yakın dostlarından biri oldu. Bu tanışmanın safhalarını, Kılıçoğlu Hakkı'nın kendisinden öğreniyoruz :

"Uzaktan gördüğüm Mustafa Kemal'i uzun müddet kaybetmiştim. 1908'de sonradan Abdülhamid'in hapsedildiği Alâtini Köşkü'nün yanındaki Floka gazinosunun bahçesinde kendisi ile karşılaştım. Ben bahçede kaynatam, karım ve kucaktaki küçük kızım la gitmiştim. Masamızda otururken bahçeye endamlı yakışıklı bir erkân-ı harp kolağası geldi, biraz uzağımızda bir sandalyeye yerleşti. Kaynatam hayretle :

- Aa... Mustafa Kemal, dedi.

Ben o vakit tabur kumandanı idim. Hiç tereddüt etmeden kalktım, yanına giderek kendimi takdim ettim. O da ayağa kalkmıştı. Kaynatamı tanıdı ve kızımı hatırladı. Sonra ahbab olduk. Sık sık birleştik. Ve defalarca bir içki masasında sabahladık. Toplantılarda Nuri Conker, İzzettin Çalışlar gibi dostları bulunurdu. Mustafa Kemal'in şefi olduğu büroda bu ikisi maiyyet subayları idiler.

¹² İ. Alâettin GÖVSA, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, (basım yeri yok) 1946, s.217; Cemal KUTAY, *Atatürk'ün Beraberinde Götürdüđu Hasret : Türkçe İbadet*, c.I, İstanbul 1997², ss.303-307.

En çok o konuşurdu. Bizler dinlerdik. Natuk idi. Mîr-i kelâm idi. Dercem-i kemâl-i şem‘-i ashâb idi. Hâk-ı siyeh içre kalacak dane değil idi. Ama neye yarar ki kolağası rütbesinde idi. İltihâdçılar onun yerine Enver'i tutmuşlardı. Çünkü Enver Mustafa Kemal'den önce Makedonya'da bulunmuş, Bulgar çeteleri ile savaşmış, yararlılıklar göstermiş, nâm almıştı. Fakat büyük askerî kıtaları idare edecek kudrette olmadığı da Birinci Dünya Harbi'nde sâbit olmuştur.

Mustafa Kemal daha Suriye'de iken ben gizli İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne girmiştim. Mustafa Kemal'in girişi her halde Selânik'e geldikten sonradır. Daha önce adı anılmamıştı. Erkân-i Harb Kolağası Mustafa Kemal İttihâdçı idi ama Selânik'deki nüfuzlu İttihâdçılar onu ne sever, ne de çekerlerdi. Çünkü hepsine açık bir üstünlüğü var idi. Onu yükseltmekle, kendileri küçülmekten ve silinmekten korkarlardı. Mustafa Kemal de onları durmadan tenkit ederdi."

Mustafa Kemal ile nasıl tanışıp arkadaş olduklarını ve onun İttihâd ve Terakki içindeki konumunu ve çekişmelerini nakleden Kılıçzâde'nin Atatürk ile ilgili bir başka ilginç hatırası da şudur:

Kolordu Karargâhı yolumun üstünde olduğu için akşamları evime giderken, arada bir attan iner, Mustafa Kemal'e uğrardım. Bir defasında onu bürosunda yalnız buldum. Beni arkadaşça karşıladı :

- Siz şöyle buyurunuz. Benim bitirilecek bir işim var. Beraber çıkarız, dedi. Çok sürmedi işi bitti ve çıktık. İki yolun kavşağındaki bir çeşmenin yanına gelince, birden durdu :

- Hakkı Bey ben askerlikten çekileceğim, bir yere mutasarrıf olup gideceğim, dedi.

Dona kaldım.

- Siz aklınızı mı kaybettiniz? olacak şey mi bu? Siz bu orduda büyük kumandan olacaksınız, dedim.

Ağır bir küfür savurarak :

- Ben bu heriflerle yapamayacağım, onlarla anlaşıyorum, dedi.

Beyaz Kule bağçesine gittik. İçtik, konuştuk. Sonunda :

- Bana askerlikten çekilmeyeceğinizi söyleyiniz de evime rahat gideyim, dedim.

Söz verdi. Yıllardan sonra o Anafartalar zaferi kazanınca kendisine Biga'dan bir telgraf çektim : "Kehânetimin bu kadar çabuk çıkacağını tahmin etmezdim, zaferinizi tebrik ederim." dedim. Ordudan ayrılmıştım. Artık emekli idim. Bana telgrafla teşekkür etti. Ve karargâhına davet etti : "Akbaş'a çıkınca bana telefon ediniz, sizi otomobille aldırayım" demişti. Çok sevindim. Bir arabaya atlayınca Çanakkale'nin yolunu tuttum. Fakat felek yâr olmadı. Düşmanın attığı bir bombadan ayağım yaralandı. İster istemez Biga'ya döndüm."¹³

Kılıçzâde Hakkı, 1911'de Mustafa Kemal idaresindeki Erkân-ı Harbiye seyahatine katılarak, onun kumanda ettiği bir harp oyununda görev aldı. Bu harp oyununda kumandası altında bulunduğu Mustafa Kemal'in askeri kudretini de şöyle anlatır :

¹³ Falih Rıfkı ATAY, *Çankaya, Atatürk Devri Hatıraları*, c.I, İstanbul 1958, ss.287-289.

"Mustafa Kemal'de sönmeyen bir yükselme hırsı vardı. O'nun askerî kudretini 1327 (1911) yılı kışında, harita üzerinde idare ettiği bir harp oyununda gördüm. Kolorduda çok kıymetli görünüşte ve her rütbede subaylar vardı. Ama büyük genelkurmayın emrettiği bu harp oyununun idaresini hiç kimse üstüne alamadı. Mustafa Kemal :

- Ben yaparım, dedi. Yaptı ve başardı..."¹⁴

Kılıçzâde Hakkı, binbaşılığa yükselmiş olduğu aynı sene içinde sağlık sebepleriyle İstanbul'daki Sötlüce Mamulât Anbarı Müdürlüğü'ne ve 1912'de İstanbul Merkez Kumandanlığı Efrâd Divan-ı Harbi Reisliği'ne ve İstanbul Muhafızlığı Divan-ı Harbi'ne üye olarak, nakil ve tayin edildi. Topçu Endaht Mektebi ikinci kursuna katılarak en iyi dereceyi aldı.

c) Askerlikten Emekli Edilmesi

Kılıçzâde Hakkı, İstanbul Muhafızlığı Divan-ı Harbi'nde üye bulunduğu sırada, ülkenin temel sorunlarının gericilik ve taassup olduğunu düşünerek bir aydın olarak saraycılara, softalara, dervişlere ve hurâfelere karşı kalemiyle savaş açtı. Bu konularda Dr. Abdullah Cevdet'in çıkardığı *İctihad* dergisinde makaleler yazdı. 1912'de bu dergide yayımlanan ve yabancı araştırmacıların Dr. Abdullah Cevdet'e atfettikleri batıcı Türk aydınlarının toplum ve devlet yapısında radikal değişiklikleri

¹⁴ T.B.M.M. Arşivi, Ankara, *Hakkı Kılıçoğlu Dosyası*, Mebusluğa İntihâb Varakası, 1927 ; Mebusluk Tercüme-i Hâl Varakası, 1931; Şevket S. AYDEMİR, *Tek Adam Mustafa Kemal* (1922-1938), c.III, s.474; ATAY, *a.g.e.*, c.I, s.288; Nurer UĞURLU (haz.), *Atatürk'ün Askerlikle İlgili Kitapları, Tâbiye Tatbikat Seyahati 1*, İstanbul 1998, s.84'den naklen.

içeren programını hazırlayan Kılıçzâde Hakkı idi.¹⁵ Bu fikirleri ve yazıları yüzünden binbaşı iken 1913'te emekliye sevk edildi.

4) Yazarlık Dönemi

Askerlikten ayrıldıktan sonra Kılıçzâde Hakkı, Celâl Nuri (İleri) ile *Hürriyet-i Fikriyye* ve *Serbest Fikir* mecmualarını yayınlamıştır. *Serbest Fikir* mecmuasının kapatılması ve *İtikadât-ı Bâtılaya İlân-ı Harp* adlı kitabının ikinci baskısı yüzünden İstanbul Divan-ı Harb-i Örfisi'ne sevk olunmuşsa da beraat etmiştir. Bundan sonra Kılıçzâde, İstanbul'da durmayarak, zaruret sebebiyle Çanakkale Muhâcirîn Kâtibi olmuş ve 1917'de de İzmit Muhacirîn Müdürlüğü'ne atanmıştır. Bu arada Celâl Nuri (İleri)'nin sahibi olduğu *İleri* gazetesi'nde de muhabirlik yapıp, yazılar yazmıştır.

İstiklâl Harbinde İzmit'in düşmandan geri alınmasından sonra (1921) Kılıçzâde, *Hür Fikir* yazıhanesini açarak arzuhalcilik ve avukatlık yapmış, 1923'te Cumhuriyet'in ilânının ardından *Hür Fikir* gazetesi'ni çıkarmaya başlamıştır. Adından anlaşılacağı üzere bu gazete bir inkılâp ve mücadele gazetesidir. Sonuna kadar devrimlere destek vermiştir.

¹⁵ *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, c. XIII, İstanbul 1992, s.6694; M.Şükrü HANIOĞLU, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul (basım yılı yok), s.367; ayrıca Ekler kısmında bkz. "Rüya".

5) Siyaset Dönemi

İsmail Hakkı Kılıçoğlu 1927'de, Tek Parti döneminde (CHP) Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü devresinde 746 rey ile, Kocaeli (İzmit) mebusu seçildi. 1931'e kadar İzmit mebusu olarak görev yaptıktan sonra 1931-1946 arası Muş Milletvekili oldu.

Mebuslara mahsus muhtasar hâl tercümesinde kendisine dair verdiği şahsî bilgilere göre İzmit milletvekili iken, İzmit'te Kozluk mahallesinde oturmuştur. Evli ve sekiz çocuğu vardır. Mesleğinin gazeteci; dinî ve ictimâî konularda ihtisas sahibi olduğunu, yabancı dil olarak Fransızca bildiğini yazmıştır. 1925'lerde yazılar yazdığı gazetesi *Hür Fikir*'de 'Kılıçoğlu' soyadını kullanmakla beraber, 1934'te soyadı kanunu ile resmen 'Kılıçoğlu' soyadını almıştır. 1946'dan sonra siyasî yaşamdan çekilmiştir.¹⁶

İsmail Hakkı Kılıçoğlu, fikir mücadeleleri ile geçen yaşamını 21 Ocak 1960'ta noktalamıştır. İstanbul Kadıköy İlçesindeki Sahrayıcedit mezarlığında gömülüdür.

¹⁶ T.B.M.M. Arşivi, Ankara, a.g.b.

B) İsmail Hakkı Kılıçoğlu'nun Eserleri

1) Kitapları

a) *İtikadât-ı Batılaya İlân-ı Harb*

Kılıczâde Hakkı, *İtikadât-ı Batılaya İlân-ı Harb*,
Sancakçıyan Matbaası, 143 s. 16⁰,
Dersaadet 1329 (birinci baskı);
Matbaa-yı Şems, 157s. 16⁰,
Dersaadet 1332 (ikinci baskı).

Bu kitap, 1913 senesinde İstanbul'da, adından da anlaşılacağı üzere, toplumdaki bâtil inanışlara, hurafelere ve dini çıkarlarına uygun biçimde kullanan softalara karşı yazılmış bir eserdir. *İctihâd* mecmuasında da makaleler yazan Kılıczâde Hakkı, bu kitapta o makalelerin çoğunu toplamış, bunun dışında ilk defa bu eserde yer almış görüşlere de yer vermiştir. Çoğunluk, *İctihâd*'daki makalelerin toplanmasından oluşmuştur. Kısaca, Osmanlı toplumunun geri kalışını yanlış dinî inanışlara, cehâlete, dinin toplumun her sahasına egemen oluşuna bağlayarak, ilerleme için yapılması gerekenleri de yazmıştır.

Kitabın ikinci baskısı 1916 yılındadır. Şekil ve muhteva olarak 1913'deki ilk baskının aynısı olmakla beraber, ikinci baskıya bir kaç makale daha ilâve edilmiştir.

b) *Son Cevâb*

Kılıczâde Hakkı, *Son Cevâb*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphânesi, 64s. 16⁰, İstanbul 1331.

1915 yılında İstanbul'da yayınlanan kitap; "*Akvemü's-Siyer* münasebetiyle Yusuf Suâd Efendi'ye tahsisan softalara ta'mimen" *Son Cevâb*'dır. Konusu itibarıyla karşılıklı bir fikir tartışmasının ürünüdür. Kılıczâde, Düzceli Yusuf Suat Efendi'nin yazdığı ve peygamber Hz.Muhammet'in hayatını konu alan *Akvemü's-Siyer* adlı eserini akılcı olmadığı ve hurafelere yer verdiği için *İctihâd*'a yazdığı bir makale ile eleştirmiştir. Bu eleştiri üzerine Düzceli hoca, Kılıczâde'ye bir cevap yazmış ve tartışma bu suretle uzamıştır. Nihayet Kılıczâde Hakkı, Düzceli hoca ve softalara hitaben yazdığı bu eserinde, dini ve *Kur'anı* doğru anlayıp, akılcı bir biçimde yorumlama gereği üzerinde durarak bahsi geçen şahıs ve onun gibi olanları uyarmakta, halkı yanlış bilgileri ile zehirlemekten vazgeçmelerini istemektedir.

c) *Peygamberler Dedesi İbrahim*

Kılıçoğlu Hakkı, *Peygamberler Dedesi İbrahim*, Kocaeli Vilâyet Matbaası, 157s. 16⁰, Kocaeli 1926.

Bu kitabın başlığında dikkati çeken; yazarın soyadı olarak kabul ettiği "Kılıçoğlu"nu kullanmasıdır. Eserin yazılış gayesi, kendisinin de belirttiği gibi modern ve eleştirel bir peygamberler tarihi yazmak ve bu yolda bir çığır açmaktır. Yazar, çığırın bu

kitapla açılmış olduğu düşüncesindedir. Peygamber Hz.İbrahim'in ırken hangi kavme mensup olabileceği, hayatı ve yaptığı işler hakkında Yahudilerin kutsal kitabına dayanarak bir araştırma yapmıştır. Yazar ayrıca, halkta peygamberler ve hayatları konusunda hurafelere dayanan ve cehaletten doğan bazı garip inanışlar ve peygamberleri insan üstü bir varlık gibi görme eğiliminin olduğunu; ancak daha akıllı ve akılları ile çağlarına göre üstün işler yapmış insanlar olduklarını belirterek toplumdaki yanlış inanışların düzeltilmesi gereğini vurgulamaktadır.

d) Yayınlanmamış Eseri

İbrahim Alâettin Gövsa'nın verdiği bir bilgiye göre; İsmail Hakkı Kılıçoğlu'nun *Masallar-Efsaneler* adında basılmamış bir kitabının bulunduğunu öğreniyoruz. Yine Gövsa'nın bildirdiğine göre bu kitap, bütün dinlerde müşterek olan Hz.Adem, Hz.Havva, cennet, şeytan, tufan vs. gibi geleneklerin ve efsanelerin asıllarını ve değişik şekillerini tetkik etmekteymiş.¹⁷

¹⁷ GÖVSA, *a.g.e.*, s.217.

2) Makaleleri

Araştırmalarımızı sürdürdüğümüz kütüphanelerde Kılıçzâde Hakkı'nın makalelerini yazdığı dergi ve gazetelerden ulaşabildiklerimiz incelenebilmiştir. Önemli bir süreli yayın kütüphanesi olan İstanbul Beyazıt'taki Hakkı Tarık Us Kütüphanesi tezin hazırlanması safhasında süresiz kapalı bulunduğu için buradan yararlanılamamıştır. Yine Kılıçzâde'nin kendi gazetesi olan *Hür Fikir* gazetesinin toplanabilmiş olan nüshaları sadece Ankara'daki Millî Kütüphane de bulunmakta olup, (1925-1928 arası ancak yirmi iki sayı vardır) bunun haricinde kütüphanelerimizde araştırmacıya verilmeyen veyahut eksik koleksiyonlardan dolayı bazı yazılarına ulaşmak mümkün olmamıştır.

Bunların dışında, İ. Alâettin Gövsa'nın *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*'nde verdiği bir bilgiye göre, Kılıçzâde tarafından *Hür Fikir*'de tefrika edilmiş olan Voltaire'in *Candide* adlı meşhur felsefi romanının tercümesi ile "Garip Yiğidin Başına Neler Gelmez" adlı makalesine zikredilen gazetenin bulunabilen sayılarının içinde rastlanılmamıştır. Yine aynı şekilde, muhabir olarak yazılar yazdığı *İleri* gazetesindeki makaleleri de tespit edilememiştir.

a) *İctihâd* Mecmuasında Yayınlananlar

- "Neden Mağlub Olduk?", sayı : 56, 28 Şubat 1328.
- "Neden Mağlub Olduk?", sayı : 59, 21 Mart 1328.
- "Tamamen Hall Olunmadıkça Bitmeyen Bir Mesele", sayı : 92-93, 6 Şubat 1329.
- "Sahte Softalığa ve Dervişliğe İlân-ı Harb", sayı : 58, 14 Mart 1329.
- "Kadınlar ve Mekâtib-i İbtidâiyye Muallimleri", sayı : 60, 4 Nisan 1329.
- "Dinsizler", sayı : 65, 9 Mayıs 1329.
- "*Akvemü's-Siyer*", sayı : 66, 16 Mayıs 1329.
- "Zâbit", sayı : 67, 23 Mayıs 1329.
- "Müslümanlık ve Hıristiyanlık", sayı : 67, 30 Mayıs 1329.
- "Kadınlara Nasıl Hürmet Ediyoruz", sayı : 69, 27 Haziran 1329.
- "*Azadamard* Gazetesi Sermuharrirliğine", sayı : 70, 4 Temmuz 1329.
- "Kafessiz Ev", sayı : 71, 11 Temmuz 1329.
- "Zenbilli Ali Efendi Meselesi", sayı : 75, 8 Ağustos 1329.
- "Yunus Hoca Talebe", sayı : 77, 22 Ağustos 1329.

- "İzmir İktisâd Kongresinde Harfler Meselesi", sayı : 154, 1 Haziran 1923.
- "Harflerimiz ve İmlâmımız", sayı : 157, 1 Eylül 1923.
- "Adaletsizliğe Karşı Mücâhede İzmit'de Vebâ-yı Adlî", sayı : 160 1 Kânun-ı evvel 1923.
- "(*Vakit*)in Anketi", sayı : 161, 1 Kânûn-ı sâni 1924.
- "Sivas Mahkeme-i Temyîzi'nin Zihniyeti", sayı : 162, 1 Şubat 1924.
- "Dervişlik Softalık Meselesi", (sayı yok), 18 Nisan 1926.

b) *Hürriyet-i Fikriyye* Mecmuasında Yayınlananlar

- "İ'mân", sayı : 1, 3 Şubat 1329.
- "Ordumuzun Gençleştirilmesi", sayı : 2, 10 Şubat 1329.
- "Zifâf", sayı : 3, 17 Şubat 1329.
- "Erkek Kına Gecesi", sayı : 5, 3 Mart 1330.
- "Son Gece", sayı : 6, 13 Mart 1330.
- "*Hâtemü'l-Enbiyâ* ve Celâl Nuri Bey (1)", sayı : 7, 20 Mart 1330.
- "*Hâtemü'l-Enbiyâ* ve Celâl Nuri Bey (2)", sayı : 8, 27 Mart 1330.
- "Taaddüd-i Nikâh-Ta'addüd-i Zevcât", sayı : 9, 3 Nisan 1330.
- "Yunus Hoca'nın Kavgalarından", sayı : 10, 10 Nisan 1330.

- "Bir Hâtıra-yı Muhabbet", sayı : 11, 17 Nisan 1330.
- "Bir Hâtıra-yı Muhabbet", sayı : 12, 24 Nisan 1330.

c) *Serbest Fikir* Mecmuasında Yayınlananlar

- "Bir Hâtıra-yı Muhabbet", sayı : 1-13, 1 Mayıs 1330.
- "Bir Hâtıra-yı Muhabbet", sayı : 2-14, 8 Mayıs 1330.
- "Bir Hâtıra-yı Muhabbet", sayı : 3-15, 15 Mayıs 1330.
- "Bir Hâtıra-yı Muhabbet", sayı : 4-16, 22 Mayıs 1330.
- "Darbe-i Necât", sayı : 4-15, 22 Mayıs 1330

d) *Hür Fikir* Gazetesinde Yayınlananlar

- "Süleyman Nazif Bey'in Mektubu", sayı : 15, 18 Nisan 1924.
- "Allah..... ve Cebrâil Şâhid, sayı : 41, 3 Teşrîn-i sâni 1924.
- "Türkçeyi Hâkim Kılmak", sayı : 66, Mayıs 1925.
- "*Hür Fikir* Seyahatde", sayı : 75, 3 Teşrin-i sâni 1924.
- "*Hür Fikir* Seyahatde", sayı : 77, 13 Temmuz 1925.
- "Hüseyin Câhid Bey'e Mektûb", sayı : 132, 1 Eylül 1926.
- "Medeniyyet", sayı : 134, 15 Eylül 1926.
- "*Hür Fikir* Seyahatde", sayı: 134, 15 Eylül 1926.

- "Kılıç Ali Bey'le Bir Küçük Mülâkat", sayı : 135, 22 Eylül 1926.
- "Bozkurt-Lotus", sayı : 135, 22 Eylül 1926.
- "Adlî Bir Mesele", sayı : 136, 29 Eylül 1926.
- "Musa", sayı : 136, 29 Eylül 1926.
- "Dr.Abdullah Cevdet'e", sayı : 136, 29 Eylül 1926.
- "Musa", sayı : 137, 6 Teşrin-i evvel 1926.
- "İrtidâd ve Mürtedd", sayı : 137, 6 Teşrin-i evvel 1926.
- "Musa", sayı : 138, 13 Teşrin-i evvel 1926.
- "İmlâsız Edîbler", sayı : 138, 13 Teşrin-i evvel 1926.
- "Musa", sayı : 139, 20 Teşrin-i evvel 1926.
- "İzmit de", sayı : 139, 20 Teşrin-i evvel 1926.
- "Cevâb Yerine Dayak", sayı : 139, 20 Teşrin-i evvel 1926.
- "Büyük Gazi'nin Şükûhu", sayı : 141, 3 Teşrin-i sâni 1926.
- "İzmit'de", sayı : 141, 3 Teşrin-i sâni 1926.
- "Birkaç Gün", sayı : 144, 24 Teşrin-i sâni 1926.
- "Birkaç Gün", sayı 148, 22 Kânun-ı evvel 1926.
- "Türk İnkılâbı", sayı : 199, 9 Kânun-ı sâni 1928.

II) İSMAİL HAKKI KILIÇOĞLU'NUN FİKİRLERİ

A) Din - İslâm ve Peygamber Hz. Muhammet Hakkındaki Fikirleri

Kılıçzâde Hakkı, II. Meşrutiyet sonrasında yetiştiği batıcı aydın ve fikir adamı tipinin en radikal olanlarının başında gelir. Tanzimat öncesine kadar uzanan, daha sonra da gittikçe şiddetlenen teknolojik gelişme ve çağdaşlaşmadan yana olanlarla, bunların karşısında yer alan bağnaz ve tutucu dincilerin kavgası, II. Meşrutiyet ortamında tabana doğru garpcılık ve islâmcılık olarak örgütlenmişti. Batıcıların çoğu idari ve siyasî reformlar bir yana dinin, islâm dininin uygulanma tarzının Osmanlı toplumunun ilerlemesine engel olduğunu savunurlarken, islâmcılar ise toplumun geri kalmışlığını, dini hükümlerin uygulanamamasından, şeriatın tatbik edilmemesinden ileri geldiğini savunuyorlardı.

İçlerinde, Kılıçzâde gibi aydınların da yer aldığı batıcı akım, yani akılcı ve çağdaşlaşma yanlıları İslâmiyeti reddetmiyor, yapılacak reform ve yenilik hareketlerini sadece yasal bir tabana orturtmayı amaçlıyorlardı. Batıcı akımın temsilcileri, Osmanlı'nın geri kalmışlığını ekonomik yetersizlik, taassup, cehalet ve taklitçiliğe bağlıyorlardı. Yine aydınlara göre, meşrutiyet hareketi yüzeyde kalıp halka yansımamıştı. Dolayısıyla sosyal bir devrim gerekli idi. Sosyal devrimin ilk hedefi; hurafe, softalık ve sahte din adamlarına savaş açmaktı.

İslâmiyet gelişmeye engel değil idi. O, hayatı tanzim eden inkılâpçı ve ilerici bir dindi. Asıl sorun, islâmiyetin doğru ellerde, dürüst olarak uygulanması idi.¹⁸

Oysa, Avrupa'nın hıristiyan taassubunun pençesinde ve dinsel baskılar altında inlediği ortaçağ boyunca, islâmiyet daha rasyonel ve akılcı, özgürlükçü, hoşgörülü hükümlere sahip olduğu için, osmanlılar ve müslümanlar batıya üstün gelmişlerdi. Nitekim devlet, en geniş sınırlarına Kanunî Sultan Süleyman döneminde (1520-1566), yani batıda Reform ve Rönesans'ın somut sonuçları alınmamışken ulaşıyordu.

Din ve devletin ayrılması sahası, bugünkü anlamda XVIII. yüzyılın ikinci yarısında başladı. Batıda da bu tarihe kadar devlet, dinî bir temele dayandırılmakta ve dinî bir karakter taşımaktadır. Devletin temelini Tanrı hakları teşkil etmektedir. Hükümdar, hükümlerini yetkilerini Tanrı'dan aldığını iddia etmekte ve nazarî olarak ona karşı sorumlu bulunmaktadır. Devletin resmi bir dini vardır. Bu resmî din veya mezhep yanında, diğer din ve mezheplerin bulunmasına izin verilmekte ise de bunlara inanan kitlelere sosyal eşitlik ve siyasî haklar tanınmamıştır.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, önce Amerika'da ve sonra da Fransa'da çıkan büyük ihtilâller sonunda; devletin bünyesi, devlet ile din ilişkilerinin yeni bir düzene konulması suretiyle değişti ve laik devlet tipi meydana çıktı.

¹⁸ Murat ÇULCU, *Osmanlı'da Çağdaşlaşma - Taassup Çatışması*, c.I, İstanbul 1990, ss.137-142.

Bu iki devrimin ortaya koyduğu ve lâik devlet tipinin temellerini teşkil eden başlıca prensipler şöyledir :

Amerika'nın 1776 tarihli insan hakları bildirisinde :

"Din veya Tanrıya borçlu olduğumuz ödev ve bunun yerine getirilme şekli kuvvet veya şiddetle değil akıl ve kanaatle idare edilebilir. Herkes eşit bir tarzda vicdanın emrettiği gibi dininin gereğini yapmak serbestliğine maliktir."¹⁹

1789 Fransız devrimi insan hakları bildirisinde :

"İnsanlar hakları yönünden hür ve müsavi doğarlar, hür ve müsavi kalırlar. Hiç kimse, hattâ dinî dahi olsa beslediği fikrinden dolayı rahatsız edilemez. Yeter ki bu fikirlerin izharı kanunla kurulmuş olan âmme nizamını bozmasın."²⁰

Bunlara göre, bir devlette yaşayan insan şahsiyeti kutsal kabul edilmiştir. Kendi kendine düşünmek için bir akla sahip ve manevi alemini korumak için de, bir vicdana sahip olduğu vurgulanmıştır. Hiç kimse bir başkasına, 'benim düşündüğüm gibi düşünmeye, benim inandığıma inanmaya mecbursun' diyemez.

Bu düşünceler, şüphesiz ki bildiriler ortaya atıldığı anda uygulanmaya başlanabilmiş değildir. Ancak laik ideal ve lâik ahlâk değeri olarak ortaya konmuştur. XIX. yüzyıl bu idealin gerçekleşmesi için mücadelelerle doludur. Milletler de, bu ideallerin gerçekleşebilmesi için kendi bünyelerinde değişiklikler yaparak, kendilerine şekil vermeye çalışmışlardır.

¹⁹ Enver Ziya KARAL, "Devrim ve Lâiklik", *Atatürk ve Din ve Lâik*, İstanbul 1968, ss.23-24.

²⁰ a.g.e., ss.23-24.

Ancak bu aşamadan sonra batı uhrevi yaşamdan kopup dünyevi yaşama geçiyor, tüketiyor, üretiyor, üstün teknoloji için üstün bilgiye yöneliyordu. Bu yeni yaşam tarzının özünde ise; özgürlük, fikir ve vicdan özgürlüğü bulunuyordu.

Batıda bunlar olurken içtihat kapıları kapatılmış, sınırlı dünyevi yaşamı öngören islâmi hükümler ya da bunların tatbik biçimi Osmanlı'da ise tüm değişmezliği ile uygulanıyordu.²¹ Oysa bazı batıcılar ve konumuzu teşkil eden Kılıczâde Hakkı'ya göre, islâm dininin içtihat kapısını, akıl kapısını kapatan dinin kendisi değil, tabandan tavana, halktan siyasî otoriteye kadar hakim olan, çıkarıcı ve cahil din uleması idi.

Kılıczâde Hakkı'nın din konusundaki görüşlerine geçmeden önce, onun eğitim gördüğü askerî okullarda öğreti olarak pozitivizmin ve dini doğal bir evrim sonucu gösteren biyolojik materyalizmin hakim olduğunu söylemeliyiz. Bu felsefi görüşü paylaşanlardan ve din konusunda, islâmiyet konusunda çarpıcı ve toplumu sarsıcı yayınlar yapanlardan biri de Dr. Abdullah Cevdet'tir. Kılıczâde ile Dr. Abdullah Cevdet'in görüşlerinde bir paralellik olduğunu da söylemeliyiz.²² Buna göre, doğal bir evrim sonucu dinin yerini biyolojik materyalizm alıyordu. Yani dinler de beşeriyet ve tabiat kanunlarına, tekâmül kanunlarına göre gelişme kaydetmişler ve evrim geçirmişlerdir. Yaratılıştan bir gelişim, tekâmül süreci vardır ki bu fennen de ispatlanmıştır. Kılıczâde'nin dediği gibi :

²¹ M.ÇULCU, *a.g.e.*, c.II, ss.337-338.

²² Ş. HANİOĞLU, *a.g.e.*, s.328.

"Evrım kanunları, kendi akışını takip ederek, insanların algılamaları oranında dinlerinde de bir evrım, gelişim meydana getirmiştir. Animizmi, fetişizm ve onu da putperesti takip etmiş ve nihayet -başlangıçta pek basit olmak şartıyla- asla görünmeyen bir Allah'a iman etmek dini ortaya çıkmıştır. Ve bunu peygamberler (Allah tarafından) meydana getirmişlerdir."²³

Bu ifadeye göre insanlık, algılama ve kavrama yeteneklerinin gelişimi ölçüsünde, inançlarında da bir ilerleme göstermiştir. Beşeriyet, tarihi boyunca canlı bir bedende var olduğunu idrâk edebildiği ruha, çaresiz kaldığı zamanlar başvurduğu bir objeye (nazar boncuğu, muska vs.) doğa güçlerinin simgesi haline getirdiği çok tanrılara, putlara tapma dönemlerini geçirdikten sonra görünmeyen bir tek varlığa, Allah'a iman etmişler; bu inancı da Tanrı tarafından onun elçileri ortaya koymuşlardır.

Kılıçzâde'ye göre Tanrı vardır, mutlaktır, birdir. Semavî kitapların tanımladıkları Allah'ı kabul etmek en doğru harekettir.

"... Söylenecek herhalde kesin bir söz vardır ki o da bir mutlak bilinmeyen var olmasıdır."²⁴

İslâmiyet, dinlerin içinde en akli ve en mükemmel olanıdır. Ancak islâmın ortaya koyduğu hükümlerin, asli olanlarını korumak kaydıyla, zaman ve mekâna uygun olarak değişiklikler yapmaya ihtiyaç vardır :

²³ KILIÇZÂDE HAKKI, *Son Cevab*, İstanbul 1331 H., s.14.

²⁴ a.g.e., s.7.

"Gelecekte düşünen insanlığın dini mutlaka islâm olacaktır. Ancak bunu çabuklaştırmak için, islâmın ortaya koyduğu dinî yasaların özgünlüğünü bozmadan ve ortadan kaldırmadan zaman ve mekâna uygun olarak değişmesi gerekir."²⁵

Kılıczâde, İslâm peygamberi Hz. Muhammet'i ise, zamanının ilim ve fenlerini kavramış, akli ile diğer insanlardan üstün vasıflar taşıyan bir dahi olarak tanımlamıştır, Onu büyük bir küstahlıkla "ümmî", kaba Türkçe ile cahil, okuması yazması olmayan derecesine indiren, hakikatte kendileri cehalet çukurunda yuvarlanan din adamlarını da sert bir dille eleştirmektedir."²⁶

Tanrı'nın varlığını ve ortaya koyduğu son din ve son kitabın mükemmelliğini böylece belirttikten sonra, eski Türkler'in gök tanrı inancına değinerek, Allah ve diğer inançlarda Allah karşılığı kullanılan kelimelerin yanında bu yüce varlığa, en azametli, en yüksek mânâyı eski Türkler'in verdiklerini söylemektedir. Bu söylemlerde, Türk'ün kendisini tabiatın bir çocuğu olarak kabul ettiğini ve mutlak gücü de kâinâtı, madde ve mânâda ne varsa onun yaratıcısı kabul ettiğini belirtmektedir :

"Eski Türklerin (Gök Türkler) Allah'ı Gök yani bütün evrendir, eşya ve vücutları, insanları doğuran enerjidir. Türk o ismi (Tanrı ismini) kabul ettikten sonra Allah'ı diğer şekillerde tanımlamaya ihtiyaç duymamıştır."

²⁵ a.g.e., s.16.

²⁶ a.g.e., ss.12-13.

"Türk'ün gözünde Tanrı sonsuz bir birliktir... dünyanın bir çocuğu olduğuna inanan o (Türk) evreni nasıl görmüşse öylece kabul etmiş ve bu inancını saptamak içinde semavi bir kitaba ihtiyaç hissetmemiştir."

"Her milletin kendi dilinde anılan kuvvet aynıdır, yani "Tanrı"dır. Türklük Tanrı'sı ne ise Arab'ın Allah'ı, Acemin Yezdân'ı, Museviler'in Yahova'sı, garb milletlerinin Got veya Good'u da o olması gerekiyordu. Ancak hiç de öyle değildir. Yalnız atalarımız o kuvvete en geniş ve yüksek anlamı vererek (Tanrı) demişlerdir."²⁷

Kılıçzâde Hakkı, düşünmeye başladığı günden beri, içinde yetiştiği Osmanlı milletin dinen bağlı olduğu islâm aleminin hristiyanların aksine, neden sefâlet ve felâket içinde olduklarını araştırmakta olduğunu, büyüdükçe hastalığın nereden ileri geldiği hakkında teşhisini koyduğunu belirtmektedir. İslâmın düşüşünün sebebi, Kur'an hakikatlerinin dışında olarak, câhil alimlerin halka din diye bâtil fikirler ve israiliyât, yani masallar ve hikayeler telkin etmesidir.

"..Dünyanın asla önemi olmadığı, yalnız öbür dünya için çalışmak gerektiği, zenginliğinin zararlı olduğu, öbür dünyada bütün o paraların sahiplerinin vücuduna ateş olarak yapışacağı, sadakanın derviş ve softalara verilmesi gerektiği züğürtlüğün değerli olduğu, az şeyle yetinmek gerektiği, hemen herşeyin günah olduğu vs. gibi dinî öğütler zavallı halkı insanlıktan çıkarmış ve kapana tutulmuş gibi kıvrır ve titrer bir hale

²⁷ KILIÇZÂDE HAKKI, *Peygamberler Dedesi İbrahim*, Kocaeli 1926, ss.4-5.

getirmiştir. En doğal ve olağan bir soruya cevap vermekten aciz olan softa: Su be herif kâfir oldun! Deyince bunu işitenler büsbütün titremiştir. Soru tekrar edilirse softanın soruyu soranı yanı başında kaynayan cehennem kazanlarından birine atacağı kesindir. İşte bu durum asırlardır devam edip gitmektedir. Dinî öğütler verenleri dinlemiş olan okuyucularım onların ruhî durumlarını daha iyi düşünüp anlayabilirler."²⁸

Kılıczâde'ye göre, milletin sahip olduğu iki unsur; islâmiyet ve Kur'ân-ı Kerim'i hakiki manasıyla anlamadıktan, akla uygun gelmeyen, akılcı olmayan boş inanç ve hurâfeleri dinden temizlemedikten sonra ilerlemek ve çağdaşlaşmak mümkün değildir. Bunun için Kur'an'a ait husus ve hükümleri, cehâlet ve kasıtlarından dolayı çarpıtan sahte softa, şeyh ve dervişlere savaş açmak artık kaçınılmaz bir görevdir.

Hakkı Kılıçoğlu, bu savaşı kendisinin açtığını; savunulacak esas fikrin yüce Kur'an'ın hakikatleri ve esasen ondan başka bir şey olmayan ilim ve fenler olduğunu belirtmektedir :

"Ey islâm dini ve islâm vatanını yaşatmak isteyen genç, özgür ve aydî düşünceliler, haydi silâh başına!...

Doğruluğun ve bilimin en keskin kılıcı olan kalemlere sarılınız; kalplerinize dayanıklılık, dilinize kuvvet veriniz. Başarı, savunucusu ve yayıcısı olacağınız yüce Kur'ân'ın gerçekleri ile onlardan asla başka bir şey olmayan ilim ve fenlerdir." ²⁹

²⁸ KILIÇZÂDE HAKKI, *İtikadât-ı Bâtılaya İlân-ı Harb*, Dersadet 1329 H., ss.104-106.

²⁹ a.g.e., ss.16-17.

Burada Kur'an'ın gerçekte bir ilim ve fenler kitabı olduğu belirtilmektedir. Bu itibarla insanın aklına hitap eden Kur'an'ın bilim ve çağdaşlık ile çelişkiye düşmeyeceği fikri esastır.

Cahil din adamları, yüzyıllarca uyuttukları halka dünyanın önemli olmadığını sadece ahiret için çalışmanın yeterli olduğunu, züğürtlüğün faziletini, aza kanaatin sevap olduğunu aşılamlışlardır. Saymakla bitmez bu batıl düşünceler ise halkı insanlıktan çıkarmış ve cehennem korkusuyla halkı düşünme ile araştırmadan uzaklaştırmıştır.³⁰ Dolayısı ile islâm âleminde asırlar boyu âbidevî bir fikir, bir eser görmek mümkün olmamış, toplumun içine işleyen, dünyada yaşamının boş olduğu inancı yüzünden, kendinden sonraki nesiller için insanlık için kalıcı bir şeyler yapmak zorunluluğu hissedilmemiştir.

İslâm, hürriyet ve hakikat üzerine bina edilmişken, onu bir takım kayıtlar altına alarak sınırlamaya çalışmak müslümanlığın ilerlemesine engel olmuştur. Aslında, insanlara, akıl dışı öğretiler yerine, gerçeklere uygun bir fikir terbiyesi vermek daha doğrudur :

"İslâmın esasları, özgürlük, gerçeklik ve doğruluk üzerine oturtulmuşken, dinî kuralları koyanın isteğine karşı gelerek, din adına, islâmî esasları anlaşılmaz kayıtlarla sınırlamaya çalışmak, evrensel bir gelişim göstermek kabiliyetinde olan islâm uygarlığının çökmesine ve sonuç olarak müslümanların esaret altında yaşamasına sebep olmuştur."

³⁰ a.g.e., ss.16-17.

"İlimlerin hakim olduğu yeni uygarlığın yirminci yüzyılında, bilimlerin yıktığı olağandışı inanışları devam ettirmek yerine, insanlara gerçeklere uygun ve gerçekleri içeren fikir terbiyesi vermek daha doğru bir davranıştır."³¹

İslâm ve Kur'an hakkında, topluma öğretilenler baştan aşağı yanlış ve hurafelerle dolu olduğu gibi, peygamberlerin hayat hikayelerini konu eden, siyer adı verilen kitaplar da hurafelerle dolu, akıl ve mantık dışı yazılmışlardır.

Kılıçzâde Hakkı'nın üzerinde durduğu, *Akvemü's-siyer* adını taşıyan ve Düzceli Hoca Yusuf Suat Efendi tarafından kaleme alınan bir siyer kitabıdır. Düzceli hoca, Meşihat Mektubi Kalemi müsevvidi, yani Şeyhülsislâmlık Dairesi'nde müsvedde yazan kâtiplerdendir.³²

Peygamberin hayatı, aynı zamanda bir islâm tarihi de olacağından, bazı yeni hakikatlerin ortaya çıkmasını beklemek merak eden bir toplumun hakkıdır.

Ancak şimdiye kadar efsane ve hurafelerden arındırılmış, neticeleri sâbit fenne ve ilâhi kanunlara uygun içerik taşıyan bir siyer yazılmadığı gibi, yukarıda adı geçen kitap da bunun örneklerinden biridir. Eseri inceleyen düşünür, 'İstanbul'da şeyhülsislâmlık bünyesinde bulunan bir hoca efendi, böyle hurafelerle dolu bir eser ortaya koyarsa, acaba Konya medreselerinde geçerli fikirler nelerdir' diye şaşkınlığını belli etmektedir :

³¹ KILIÇZÂDE HAKKI, "Hâtemü'l-Enbiya (1)" *İHürriyet-i Fikriyye*, sayı : 7, 20 Mart 1330.

³² KILIÇZÂDE HAKKI, *İtikadat-ı Bâtılaya İlân-ı Harb*, ss.86-88; "Akvemü's-Siyer" *İçtiyhâd*, sayı : 66, 16 Mayıs 1329.

"Ne yazık! İstanbul'da Şeyhülislâmlık Dairesi Müsvedde Kalemi'nde bu gibi hurâfeler geçerli kabul edilirse, acaba tatalım ki, Konya medreselerinde geçerli olan fikirler nasıldır?..."³³

Kitap, Kılıczâde tarafından dil ve üslûb açısından da eleştirilerek, kitabın Türkler için mi yoksa Araplar için mi yazıldığı sorulmakta, Türklerin bu eseri kesinlikle anlayamayacağından bahisle, iyi bir tahsil görmemiş Arabın dahi bu kitabın dilini anlamakta güçlük çekeceği belirtilmektedir.

Ayrıca, avam sınıfının düşünme seviyesini yükseltmek, esas amaç olacağı için, kitabın lisanının bütün halk tabakalarına hitap edecek tarzda olması gerektiği düşüncesindedir.

Kılıczâde, eserde geçen bazı bölümleri mantık dışı bulmaktadır. Meselâ peygamber Hz. Muhammet'in babası Abdullah'ın Allah'a kurban edilmesi hadisesi, Allah'la girilen pazarlık! sonucu karşılığında 100 devenin kurban edilmesi ve Abdullah'ın böylece kurtulması gibi.³⁴

Diğer yandan, aynı kitapta, Hz.Muhammet'in çocukluğuna dair akla tuhaf gelen anlatımlar vardır.³⁵ Meselâ peygamberin doğar doğmaz ağlaması, aksırması, konuşması, elinin baş parmağını emdiğinde süt akması, iki aylık iken emeklemeğe ve dört aylık iken yürümeğe başlaması gibi.

³³ KILIÇZÂDE HAKKI, *İtikadat-ı Bâtılaya İlân-ı Harb*, s.89; a.g.m.

³⁴ KILIÇZÂDE HAKKI, *İtikadat-ı Bâtılaya İlân-ı Harb*, ss.91-94; YUSUF SUAD (Düzceli), *Akvemü's-Siyer*, İstanbul 1327, ss.60-65.

³⁵ KILIÇZÂDE HAKKI, *İtikadat-ı Bâtılaya İlân-ı Harb*, ss.94-97; YUSUF SUAD a.g.e., ss.98-128.

Düşünür, bütün bu anlatımların uydurma, akıl dışı olduğunu, yeni doğan çocuğun ağlama ve aksırması ne kadar tabîi ise, konuşmasının da belirtilen süre içinde o kadar gayr-i tabîi olduğunu belirterek - velev peygamber için olsun - büyüme ve gelişmenin anormal bir seyir takip edemeyeceğini, gelişim evrelerinin tıbben ve fennen de sabit olduğunu belirtmektedir.

Yine aynı kitabın bazı bölümlerinde³⁶ büyük meleklerden biri olan Cebrail'in Hz. Muhammet'in göğsünü yarıp kalbini çıkardığı ve kalbi yıkayıp fena şeylerden temizledikten sonra, yerine koyup mühürlediği iddiası vardır. Kılıçzâde'ye göre anlatılan bu ameliye, cerrahi ve antiseptiye muhtaçtır. Kalbin herhangi bir nedenle hareketsiz kalması ile ani ölüm vuku bulacağını tıp ispat etmiştir. Kalbin esas vazifesi, damarlardan gelen kanı bedenin bütün noktalarına pompalamak olduğundan, zaten içinde kötü ve pis bir şeyin olmasına imkân yoktur. Ayrıca, üstün vasıflarla tavsif edilen yüce peygamberin, böyle bir ameliyeye ihtiyacı olmasa gerektir.³⁷

Belirtilen görüşler, dolayısıyla Kılıçzâde, *Akvemü's-Siyer*'in yazarı ile fikrî bir münakaşaya girmiş ve aralarında karşılıklı yazışmalar olmuştur.³⁸ Düşünün, halkı bilgilendirmek için yazılan bu siyer hakkındaki yorumu kendi sözleri ile şöyledir :

³⁶ KILIÇZÂDE HAKKI, *İtikadat-ı Bâtılaya İlân-ı Harb*, ss.97-99; YUSUF SUAD a.g.e., s.305.

³⁷ Bkz. Dipnot 34.

³⁸ Kılıçzâde Hakkı'nın, Düzceli Yusuf Suad tarafından yazılan *Akvemü's-Siyer* adlı kitabı [Yusuf Suad Düzceli, *Akvemü's-Siyer*, İstanbul 1327 (kapakta 1330), Yeni Osmanlı Matbaası, 496s.] İçthâd Mecuasında aynı adı verdiği bir makale ile eleştirmesi üzerine, kitabın yazarı buna İstanbul 1331 basım tarihli yine aynı adı taşıyan bir risale ile cevap vermiştir. Bu cevabî risaleye karşı Kılıçzâde de İstanbul 1331 basım tarihli "Yusuf Suad Efendi'ye tahsisan Softalara Tamimen" iberesini taşıyan *Son Cevab* isimli bir eser reşretmiştir.

"Halbuki muhterem peygamberin hayatı, islâm tarihi hurafelerden masallardan ibaret değildir; o, yüksek gerçekleri, doğruları içermektedir. Bundan dolayı gerek dinimizi ve gerek din tarihimizi o masallardan hurafelerden temizlemek zamanı gelip geçmiş iken, o masalları sürekli tekrarlayacak eserleri ortaya koymak için harcanan emeklere cidden acınır. Günümüzde bir insanın hayatı, ana rahmine düştüğü dakikadan itibaren mezara kadar baştan sona kadar izlenip araştırılmış, evrene ait bütün meseleler ve kanunlar hemen hemen keşfedilmiş ve sabit gerçekler olarak insanlığın gözleri önüne konulmuş ve ilâhi yılların ezelden ebede hiç bir şey için değişmesinin imkanı olmadığı ispat edilmiş iken isterse din ve mucize adına olsun- bunların dışında iddia söylemek, yorum getirmek dini ve peygamberi yüceltmez, bilakis küçültür. Bundan sakıyalım.."39

Bu masalların, on asır önceki insanlar üzerinde faydası olmuştur. Ancak artık ilim ve fennin ilerlediği yirminci asırda, bunları hakikat zannıyla yeniden ortaya koymak, dine zarar verir. Hatta ve hattâ dinin yayılmasına değil, çökmesine ve itikatsızlıklara bile neden olabilir. Onun için düşünür, kitabın yazarı için biraz da pozitif bilimlerle meşgul olup onların ışığında eserini yazmasının daha uygun olacağını belirtmektedir.⁴⁰

Kılıczâde, islâm dininin bir reforma ihtiyacı olduğunu; bu yapılmazsa islâm tarihinin ve Kur'an'ın hakikatlerinin ortaya çıkamayacağını belirtir. İslâm ve Kur'an, hakiki mânâsı ile

³⁹ KILIÇZÂDE, *İtikadat-ı Bâtılaya İlân-ı Harb*, ss.101-102.

⁴⁰ Göst. Yer.

bilinmediği için, insanlık faydalanamamış ve hristiyanlık islâmiyeti fena ve kabiliyetsiz, ilerlemeye engel bir din olarak telakki etmiş ve etmektedir. Dinin gerçeklerinden toplumu uzaklaştıran sınıf ise, cahil din adamları ve softalar olmuştur. Hz. Muhammet "Din akıldan ibarettir. Akı olmayanın dini de yoktur." Demiştir. Buna göre, akla dayanmayan din olamaz. İslâm dini ise, Hz. Adem'den beri insanların gelişimi ölçüsünde gelişe gelişe nihayet Hz. Muhammet'e kadar gelmiş ve orada en yüksek mertebeye ulaşmıştır.⁴¹

Hristiyanlığın islâm dinine bakış açısından sonra, diyebiliriz ki, sahte softalar müslüman olmayan azınlığı da mecusi (dinsiz) diye vasıflandırıp, Kur'an'ın dahi, "ehl-i kitap" diye hitap ettiği yahudi ve hristiyanları aşağılamaya kalkışmışlardır. Bu düşmanlık daha da büyümüş, bu sefer hristiyan milletler, islâm milletlerinin inançlarını medeni dünya için zararlı bulduklarından onları planlı bir biçimde ortadan kaldırmaya çalışmışlar ve çalışmaktadırlar.⁴²

Düşünür Kılıçzâde'ye göre, memleketimizde ve müslüman memleketlerde mevcudu bol tarikat ve mezheplere rağmen, gerçek bir iman duygusundan mahrumuz. Hayatta, siyasette, toplum biliminde, millî müdafaa da ve herşeyde başarılı olmak için evvelâ sağlam bir imana sahip olmak gerekir. Bu iman ise din ile ilgili olabilir veya olmayabilir.

⁴¹ KILIÇZÂDE HAKKI, "Müslümanlık ve Hristiyanlık" *İctihâd*, sayı : 67, 30 Mayıs 1329

⁴² KILIÇZÂDE HAKKI, *İtikadat-ı Bâtılaya İlân-ı Harb*, ss.108-109.

Kılıçzâde, en iyi bir dine sahip olmakla beraber, en kötü imana sahip olduğumuzu da söylemektedir. Maddiyat ve maneviyattan herhangi birine inanmak bir netice vermez. Sadece maneviyata inanan biz ve maddiyatçı Fransa gibi. İnsanların varlığı cennet veya cehenneme bağlı değildir. Sürekli ahiret duygusu ile de yaşanmaz. Öyle olsaydı, Allah insanları bir sebeple dünyaya indirmezdi. Allah'ın varlığına iman, sıkıntılı anlarda ona dayanmak insanların vaz geçemeyeceği bir husustur ve lâzımdır.

Ancak maddî hayatımızı, dünya hayatımızı da tanzim edip kuvvetlendirmeliyiz. Deniz ve kara savaşlarında, iktisat ve hayat kavgalarında bizi başarılı kılacak olan husus manevi olduğu nispette maddîdir.

Dünya var olduğundan beri, Allah'tan sonra gelen şey para yani ekonomidir. Peygamberimiz bile, deveyi önce sıkıca yularından bağlayıp sonra Allah'a emaneti öğütlemiştir. İnsan önce nefesine yardım etmelidir, sonra Allah'ın yardımını istemelidir. Unutmayalım ki biz Allah'ın efendisi değil kuluyuz.⁴³

Kılıçzâde Hakkı'nın dinî görüş ve fikirlerinin yer aldığı *İtikadâtı Bâtılaya ilân-ı Harb* adlı eserine bir eleştiri getiren Ermeni *Azadamard* gazetesinin başyazarlığına gönderdiği bir makalesinde ise, çarpıcı bazı görüşler daha vardır.⁴⁴

⁴³ KILIÇZÂDE HAKKI, "İman", *Hürriyet-i Fikriyye*, sayı :1, 3 Şubat 1329.

⁴⁴ Sözü edilen *Azadamard* gazetesinin 25 ve 26. sayılarında bu eleştirinin yer aldığı anlaşılmakla beraber, gazete bulunamadığı için karşılaştırma yapmak mümkün olamamıştır.

Buna göre Kılıçzâde evvelâ, eserine yöneltilen eleştiriden hem memnun hem de elemlidir. Elemli olmasının nedeni, eserinin bedeli ödendiği halde, -değil eleştirilmesi- ilan edilememiş olmasıdır. Müslüman kesimden çok bir hristiyan kesimden eleştiri gelmesi de, hem sevindirici hem de üzücü olmuştur. Düşünür bu eseri kaleme alırken, toplumun eserdeki fikirleri hazmedecek olgunlukta olmadığını, bu sebeple serbest düşüncelerle yazamadığını belirtmektedir. Lâiklik düşüncesinin açıklıkla vurgulandığı bu makalede, din ve siyaset birbirinden mutlak olarak ayrılmalıdır, düşüncesi vardır. Müslümanlar için temenni edilen; mezhepler birliğidir. "Hakiki din alimleri islâmlar için tek bir mezheb vücuda getirmek mecburiyetindedirler. Zira islâmı tefrikaya düşüren dini amaçlar için değil de siyasi emeller için meydana getirilmiş sayısız mezheplerdir."⁴⁵ İttihâd-ı islâm yani islâm birliği ise Türklükten sonra, düşünür için siyasi bir gayedir. Avrupa'nın bütün güçlerinin bile bunun oluşumunu engelleyemeyeceğini, büyük bir islâm hilafetinin doğacağını da burada belirtmektedir.⁴⁶

⁴⁵ KILIÇZÂDE HAKKI, *İtikadat-ı Bâtılaya İlân-ı Harb*, s.127.

⁴⁶ KILIÇZÂDE HAKKI, "Azadamard Gazetesi Sermuharrirliğine", *İçtihad*, Sayı : 70, 4 Temmuz 1329.

1) Softalık Hakkındaki Fikirleri

Kılıczâde Hakkı softalığın sahte ve eskimiş inançlarına, öğretilerine karış olduğunu ve bunlara kalemiyle savaş açtığını, bu savaştan ise asla vaz geçmeyeceğini söylüyor.

"Ben, softalığın sahte düşünceleri ve eskimiş inançlarına ve bu kurumun eğitim şekline savaş açmıştım ki, beni bu savaştan alakoyacak hiç bir kuvvet düşünemiyorum."⁴⁷

Kılıczâde, kendisinin kuvvetli imanının, softaların zayıf inançlarından daha güçlü olduğundan başarılı olacağına inanmaktadır. Ona göre ilk hedef; Osmanlı memleketinde batıl inançlara inanmış zavallı müslümanları boş inançlara saplanmaktan kurtarmaktır. Bu hedefe ulaşmak için softa ve dervişler takımının ilmî noksanlıklarını, fikir yetersizliklerini ve ahlâksızlıklarını tarihten ve yaşanmış gerçeklerden örnekler vererek millete anlatmalıdır.

Dindarlığın toplum nazarındaki ölçüsü akıl, ahlak, terbiye ve insanlığa hizmet olacak iken, halkı sömüren sahte dindarlarca bu ölçü yüzyıllarca birtakım şeklî hareket ve boş inançlara bağlı olmuştur. Halkı insafsızca sömüren cahil ulemanın nazarında dindar olmanın ölçüsü :

"Cami'e ve türbeye yağ, mum parası göndermek, köpeklere ekmek doğratmak, çenede uzun bir sakal, başta içine kulakları geçirmiş olmak şartıyla büyük bir fes, sırtta (dinsel bir giysi

⁴⁷ KILIÇZÂDE HAKKI, *İtikadat-ı Bâtılaya İlân-ı Harb*, ss.30-32; aynı yazar, "Dervişlik ve Softalık Meselesi" , *İctihâd*, Sayı : 62, 18 Nisan 1329.

olan) yünlü kumaştan bol bir giysi ya da hırka, elde tesbih, gecelik entari ile dolaşmak, arada sırada imam, muhtar ve bekçiyi de gözetmek... Maddî durumu iyi olanlar bu giysilere bürünmezlerse, alacakları birinci isim 'dinsizler'dir."⁴⁸

2) Softalık ve Osmanlı Devleti

Kılıczâde Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'ni asıl yıkan kuvvetin, yükseliş zamanlarından itibaren siyasete bulaşan, Osmanlı hanedanının içine kadar sızan ve her çağdaşlaşma hareketinin önünde bir engel teşkil eden softalar ve softalık düşüncesi olduğunu iddia etmektedir.

Osmanlı Devleti, 623 yıllık tarihi boyunca bir çok düşmanla savaşmış, ancak doğruyu söylemek gerekirse askerî bakımdan zaferle sonuçlanan savaşlardan bile devlet zararlı çıkmıştır.

Bunun sebebi, politik olarak esaslı bir maksat ve gayenin olmamasıdır. En büyük gaye, padişahların saraylarını, softaları, şeyhleri, dervişleri, yeniçerileri, özetle çalışmayı reddeden atalet sahibi kişileri doyurmaktı ve bunun için de pek çok müslümanın kanı akmış ve neticede çöküş ve yıkılış meydana gelmiştir : Bununla ilgili olarak Kılıczâde, "Düşmanlarımızı haricen Ruslar, Avusturyalılar, dahilen celâliler, zorbalar, eşkiyalar zannediyorduk. Ancak çok yanıldık. Hakikatte gerçek düşmanın softalık ve dervişlik fikir ve inançları olduğunu anladığımızda ise geç kaldık" demektedir.⁴⁹

⁴⁸ KILIÇZÂDE HAKKI, *İtikadat-ı Bâtılaya İlân-ı Harb*, s.72; aynı yazar, "Dinsizler" *İctihâd*, Sayı : 65, 9 Mayıs 1329.

⁴⁹ KILIÇZÂDE HAKKI, *İtikadat-ı Bâtılaya İlân-ı Harb*, ss.18-20; aynı yazar, "Sahte Softalık ve Dervişliğe İlân Harb" *İctihâd*, Sayı : 58, 14 Mart 1329.

Kılıczâde, Osmanlı Devleti'nin iç problemlerinde din istismarcılarının rolünü örneklerle açıklamaktadır. Kardeşi Yakup Çelebi'yi, hiç sebep yok iken vehmine mağlup olarak şehit eden Yıldırım Bayazıt'a bu hareketini haklı gösterip bu usulün devam etmesine sebep olan; Kanuni devrinden (1520-1566) sonra sarayın içine düştüğü sefahat ve müsrifliği Kur'anî hakikatlere ters düşmesine rağmen "padişahlar ne yaparlar ise rıza-yı ilâhiye muvâfıktır" fikri ile teşvik edip, arttıran softalardır.

II. Osman'ı ilerici fikirlerinden dolayı yeniçeri zorbalarına teslim edip katledilmesine sebep olan, (1622) IV. Murat'a karşı da bir fesat birlik teşkil etmeye cür'et edip ancak bu sefer cezasını bulan; (1632) III. Selim'i ıslahatçı yönünden ötürü vahşi bir şekilde katledilmesine (1808) önderlik edenler de hep müftü ve şeyhül islâm adı altındaki softalar ve onların müdavimleri, takipçileridir.⁵⁰

Softalık düşüncesi, Osmanlı devleti ve toplumunun ecnebi devlet ve milletlerle olan temasını da olumsuz yönde etkilemiştir. Softalar, hristiyanları pis addederek halkı bununla devamlı olarak kandırmış ve müslümanlarla hristiyanların arasında bir uçurum meydana getirmişlerdir. Avrupa, Osmanlı ülkesine dört yüz sene evvel elçiler gönderdiği halde, softalar Avrupa'da bir daimi sefir bulundurmayı uzun zaman küfür addetmişlerdir.⁵¹

⁵⁰ a.g.e., göst. yer ; aynı yazar, a.g.m.

⁵¹ Avrupa devletlerinin XV. yy'ın ikinci yarısında ve XVI. yy.'da İstanbul'da kurdukları daimî temsilciliklere karşılık Babıali bu devletlerin merkezlerinde devamlı bir elçilik bulundurmaya gerekli görmemiştir. Diğer taraftan Osmanlı Devleti islâm hukukuna tâbi olduğundan, kendisini hristiyan devletlerle eşit kabul etmiyordu. Avrupa, cihat diyarı, küfür diyarı olduğu için, değil uluslararası ilişkiler bakımından, batıda bir müslümanın oturması, uzun süre kalması bile hoş karşılanmıyordu. Osmanlı Devletinin kudretli devirlerinde bu husus bir mahzur teşkil etmiyordu. Ancak, XVIII. yy.da devlet güçsüzleşmeye başlayıp ta Avrupa'nın yardımını istediğinde durum değişti. İslâm hukukuna rağmen, Osmanlı Devleti de uluslararası diplomasi kurallarına uymaya mecbur oldu. Avrupa'ya ilk Osmanlı Devleti elçisinin gönderilmesi III. Selim dönemindedir. İngiltere'ye gönderilen ilk elçi, 1793 tarihinde İstanbul'dan hareket eden Yusuf Agâh Efendidir; Ercüment, *KURAN, Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faâliyetleri 1793-1821*, Ankara 1968, ss.10-13.

"Softalar bin sene evvel ki bilgilerle ve yorumlarla halkı uyutmak istiyorlardı. Biz çağımızdaki bilgiler ışığı altında yapılacak yorumlarla halkı uyandırmak istiyoruz. Softalar bin yıllık eski ictihatlarla, yorumlarla hicrî on dördüncü yüzyılda (yanri bugün) müslümanları idare etmek istiyorlar. Biz bunun mümkün olamayacağını savunuyor ve ispat ediyoruz.

Yeni iklimler, yeni ırklar, yeni kafalar için yeni yorumlar lazımdır. Bu gidişle Avrupa'nın büyük ilerleyişi bizi mutlaka ezecektir."⁵²

Kılıczâde, Avrupa'nın ulaştığı fennî ve medeni seviyeye mukabil, islâm dünyasının ve tabiatıyla Osmanlı'nın bu ilerleme karşısındaki zavalılığını ise şöyle bir örnekle açıklıyor.

"İstanbul ve İstanbul gibi berbat ve pis Rus veya İran şehirlerine kolera gibi salgın bir hastalık girdiğinde yıllarca hükmünü sürdürüyor ve binlerce kişinin ölümüne sebep oluyor. Halbuki Londra'ya salgın hastalık hiç girmez, Berlin veya Paris'e girse bile çok az sayıda ölüme sebep olur.

... Bizde çocuk ölümleri yüzde elinin de üzerinde iken Almanya'da İngiltere'de bu oran en fazla yüzde beştir... Difteri ve çiçek gibi hastalıklardan dolayı meydana gelen ölümler Avrupa'da hayretle karşılanırken, bizde her yıl binlerce çocuk bu yüzden ölmektedir.

... Talim ve terbiye yönünden farklı, ancak aynı silâhlarla donatılmış iki askerî kıtayı aynı şartlarda savaştırsak, terbiyesi noksan olan taraftaki kaybın daha çok olduğunu görürüz. Şimdi

⁵² KILIÇZÂDE HAKKI, *İtikadat-ı Bâtılaya İlân-ı Harb*, ss.110-113.

softalara sorarım : Allah'ın ölümleri, kazaları ve felâketleri hep biz müslümanlara mı özgüdür. Biz müslümanlar ki, Allah nazarında diğer ümmetlerden daha öncelikli olduğumuzu iddia ediyoruz..."⁵³

Kılıçzâde, Müslümanların birlik ve beraberlikleri sayesinde vaktiyle cihanı sarstıklarını, irfan ve ilimleri ile karanlıkları yırttıklarını ancak bugün, cahil din adamlarının yüzünden tam bir sefalet ve perişanlık içinde olduklarını söylemektedir. Bunun sebeplerini de şöyle açıklamaktadır :

"Bugün islâm dünyası düşkün, sefil, perişan ve hıristiyan dünyasının esiridir. Bütün bu felâketlerin sebebi ikidir: Birlik ve bütünlüğün olmaması ve bilgi noksanlığı, yani cehalet..."

İslâmın bütün bu felâketlerinin en önemli sebebi, her zaman söylediğim gibi aydınları ve dolayısıyla cahil din adamlarıdır."⁵⁴

Kılıçzâde'ye göre islâm alemi, sefil ve perişan olduktan başka hıristiyanların, batı dünyasının esiri ve müstemlekesi konumundadır. Eğitimin yokluğu, cehaletin çokluğu ve toplumsal birliğin olmaması bu esareti meydana getirmiştir. Bu felâketin en büyük sebebi aydın insan yokluğu ile cahil din adamları olmuştur.

İslâm devletlerinin içinde, Osmanlı Devleti'nden başka müstakil bir devlet kalmamıştır. Osmanlı'nın bile bağımsızlığı tam değildir. En doğal arzularını yerine getirebilmek için bile,

⁵³ a.g.e., s.119

⁵⁴ a.g.e., s.124.

Avrupa'nın onayına gereksinimi vardır. Esasen tam bağımsızlık için, siyasi yönden bağımsız olmak kâfi değildir. Bu bağımsızlık kültürel alanda da olmalı ilime ve sanata dayanmalıdır. Kültürel bakımdan geri olan memleketler, bu yüzyılda tam bağımsız olamazlar.⁵⁵

3) Softalık ve Eğitim

Kılıczâde Hakkı, matbaa konusu üzerinde hassasiyetle durmuştur. Ona göre daha ortaçağda, XV. yy.ın ilk yarısında Avrupa'da icat edilen matbaanın, Avrupa'nın aydınlanmasında nasıl etkin bir rol oynadığı tartışılması ve izahı gereksiz bir konudur. Oysa bu makine, Osmanlı Türklerine XVIII. asırda gelebilmiştir. Ancak kullanımı kısıtlanmış ve kayıt altına alınmıştır. İbrahim Müteferrika ve yakınlarından Sait Efendi tarafından Osmanlı memleketine getirilen baskı makinelerini, -fetva verilmiş ve bir çok kitap basılmış iken - "Kur'an basılamaz" diyerek halkı okutmamak kastı ile, softalar tarafından kışkırtılan zorba ve yeniçerileri ve bunlar tarafından yapılan tahripleri bağışlamak mümkün değildir.

Yapılan bu hareket, iki asırlık cehalet ve devamını da beraberinde getirmiştir. Softalık ve fikirleri, yaptıkları bu cinayet bakımından ortadan derhal kaldırılmalıdır. Kur'an basılamaz, hükmüyle, matbaa-yı bir küfür ve şer aleti olarak tavsif eden cahil din ulemasının, şeyhülislâmlık fetvalarının ve bunların kışkırttığı yeniçerilerin yaptıkları tahribat, Osmanlı'ya aydınlanma konusunda çok şey kaybettirmiş, Batıyı yakalamanın bir umudunu daha yok etmiştir.

⁵⁵ a.g.e., s.125.

Aslında XVIII. yüzyılın ortalarında, yani Avrupa'dan tam üç yüz sene sonra Osmanlı memleketine giren matbaa sayesinde; devlet gelişecek, ilerleyecek, hudutları genişleyecek, müslümanlar dinî vazifelerini ve medeniyeti öğrenecek, hıristiyanlar tarafından aşağılanmak zilletine uğramayacaktı. Hükümetin bir yağma çetesi, ordunun ise çapulcular topluluğu olmadığını öğrenecek, tam mânâsı ile hükümet ordu ve donanmaya sahip olacaktı. Avrupa'dan almak zorunda kaldığımız askeri malzemeyi, aydınlanmış, şuurlu ve bilgili halkın kurduğu fabrikalarda kendimiz üretecek ve böylece paramız da cebimizde kalacaktı. Kadınlar dahi eğitim görebilecek, biz batılılara değil, her bakımdan onlar bize muhtaç olacaktı.⁵⁶

Osmanlı Devleti'nin müttefiki Fransa Kralı I. François Fransa'da College De France'ı kurduğunda (1530) çağdaşı Kanuni Sultan Süleyman da, İstanbul'da inşa ettirdiği Süleymaniye Medresesi'ni (1550-1557) geliştirmekteydi. Ama bugün (1913) College De France'ın yetiştirdiği alim ve olgun insanların yanında Süleymaniye, ilmin kıymetini bilmeyen ve tek sermayeleri cehalet, taassup, softalık ve kişisel çıkarıcılık olan kişiler yetiştirmektedir.⁵⁷ Hatta bu yetişenler, memleketin en felaketli zamanlarında dahi çıkarlarını düşünmekten geri kalmamışlardır :

⁵⁶ *a.g.e.*, ss.20-21.

⁵⁷ Meselâ, III. Selim din alimlerinin, dinî âyinlerde iyi niyetle çalıştıklarına inanmazdı. Nitekim 1787 savaşının uzaması üzerine, camilerde zafer için okutulan duaların altı ay daha okutulması için padişahın din adamlarına para verilmesi istenmişti. Bu istek üzerine padişah III. Selim; duaların iyi niyetle okunmadı için bir sonuç alınmadığını söylemiştir. Yine de okunacak duaların parasının verilmesini emrederek şöyle demektir: "Akşe ile olan dua böyle olur". Enver Ziya KARAL, *Selim III.'ün Hat-ı Hümay'unları-Nizam-ı Cedit - 1789-1807*, Ankara 1946, s.26.

"Rumeli'yi kaybederken, kan gövdeyi götürür ve din-i islâm her surette tahkir olunurken softa ve dervişliğin kaynağı haline gelmiş Süleymaniye ve Fatih Medreseleri hiçbir harekete gelmedikleri gibi kendi menfaatlerine dokununca softalar yeniçerileri ayaklanmaya teşvik etmekten geri kalmamıştır."⁵⁸

Kılıczâde'ye göre, memleketin eğitim ve öğretim meselelerini dini ve kitabı paravan yapıp berbat edenler, tabiatıyla milletin ahlâk ve maneviyatını da mahvetmişlerdir. Hakiki ilim adamlarını hariç tutarsak, bozuk zihniyette insanlar yetiştiren bu müesseselerin, çocuklarımıza verecekleri terbiye ne kadar yararlı olabilir. Medreselerin çürüklüğünün ve kokuşmuşluğunun bir sonucu olarak, orada faydalı ilimler yerine ahlaksızlık ve fuhşiyatın yaşandığını; insandaki en ilkel faziletlerin takviyesi için dinî bilgilerden çok, esaslı bir talim ve ilmi terbiyeye ihtiyaç olduğunu iddia etmektedir.⁵⁹

Akıl dışı inançlara âdete tapan softaların toplumun genç fertlerine asrın ihtiyaçlarına dayalı verecekleri hiçbir şey olmasa gerekir:

"Burunlarının ilerisini göremeyecek kadar kavrayış, akıllılık ve serbestlikten yoksun olan ve yüzyıllardan beri devam edegelen Kur'an ve hadislerce belirlenen açık hükümlerden daha çok, batıl inançlara tapan softaların, günümüzün şartlarına, çağın gereklerine göre çocuklarımızı terbiye edebilmeleri düşünülebilir mi?"⁶⁰

⁵⁸ a.g.e., s.33; aynı yazar, "Dervişlik ve Softalık Meselesi" *İctihâd*, Sayı : 62, 18 Nisan 1329.

⁵⁹ KILIÇZÂDE HAKKI, "Yunus Hoca Talebe", *İctihâd*, Sayı : 77, 22 Ağustos 1329.

⁶⁰ KILIÇZÂDE HAKKI, *İtikadat-ı Bâtılaya İlân-ı Harb*, s.24.

Bu düşünceye göre, softalık terbiyesiyle yetişenlerin kazanacakları tek şey: cehalet, taassup, fikir zaafı ve ahlak düşkünlüğüdür.

Türk âlimlerinin yetiştiği yerler, Süleymaniye ve Fatih Medreseleridir. Ancak, maalesef, müsbet ilim ve yeni hukuk nazariyeleri bu medreselerin henüz kapısından içeri girmemiştir. Din uleması, kendisini asrın şartlarına uygun olarak geliştirmek şöyle dursun, yirminci yüzyılda, hâlâ dinî ve bir dereceye kadar batıl ve İsraili (hikâye gibi) prensiplerle insanları, toplumu idare etmek istemektedirler. Oysa dinî fikirlerin, yerini, ulusçu fikirlere bırakmasının üzerinden asırlar geçmiş olmasına rağmen, bu hakikati görmemekte direnmektedirler.

Buna göre, sadece softa yetiştiren, hakiki ilim adamı yetiştirmekten uzak medreseler kaldırılıp, tekkeler okul haline dönüştürülmelidir. Tekkeler, zamanında, fikir adamları yetiştirmiş iseler de, bu fikirler daha sonraları cahil adamların elinde bozulmuş ve değiştirilmiş olduğundan müslümanlara hiçbir faydası dokunmamıştır.⁶¹

"Saray gibi tekkeler, düştüğümüz felâketli durumda (Balkan savaşları) yaptığım araştırmalara göre, hiç bir yaralı kabul etmemiş, tekkelerin yiyecek ve parasından hiç bir gazi, hiç bir asker faydalanmamıştır.

Halbuki tekkelere verilen bağışlar, çoğunluğu ciğeri on para etmez şeyhler ile ailesine yeme içme olsun diye bırakılmamıştır.

⁶¹ a.g.e., s.26.

Özetle ben ve benim gibi düşünenler, dervişlik ve softalığın din ve millete faydası olamayacağına inandığımız için, yaşamak ve yaşatmak isteyen vatandaşlarımızı softalık okulları ve terbiyesinden uzak durmaları konusunda uyarıyor, hatırlatıyorum."⁶² Toplumun ihtiyacı olan şey cahil şeyhler değil üniversite öğretmenleridir, akademisyenlerdir.

Kılıczâde Hakkı'nın bu görüşlerinde, geniş ölçüde laisizm fikrinin olduğunu görmekteyiz. Ona göre, dinler insanların sadece vicdanına hitap etmelidir. Dinin dünyaya ait hükümlerine müdahale etmeli, onu insanca terbiye ve edep içerisinde öğüt veren ve bundan öteye geçmeyen bir olgu haline getirmelidir. Netice itibarıyla istenilen :

1. Milleti insanlık dünyasından çıkaran dinî ve taassubî kayıtlardan kurtarmak,
2. Kadınlara serbestlik tanıyarak tesettürü kaldırmak,
3. Dinin vicdana ait olduğunu kabul etmek,
4. Hakiki âlimleri istisna kabul etmek kaydıyla, dünya işlerimize müdahale eden cahillerin önünü memleketin kanun ve zabıtası vasıtasıyla kesmektir.⁶³

Yine çok açık ifade tarzıyla :

"İstediğimiz basit olduğu kadar hakkımızdır. Biz dünya ve ahiret işlerinin birbirinden ayrıldığını istiyoruz."⁶⁴

⁶² a.g.e., ss.40-41.

⁶³ a.g.e., (2. bs.), ss.20-30.

⁶⁴ a.g.e., (2. bs.), s.19.

Bu, Tanzimat'tan bu yana tartışılan ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile uygulamaya konulacak olan Lâiklik'tir. Kılıçzâde Hakkı'yı bu görüşleri ile, Atatürk devrimlerinin fikir öncülerinden biri olduğunu kabul etmek gerekir.

4) Softalık ve Milli Seciye

Kılıçzâde'nin görüşlerine göre, çok önemli bir husus, bu taassubun ve softalık fikirlerinin milletin içine işlediği, dolayısıyla millî bir karakterin ve millîlik vasfının ortaya çıkmasını engellediğidir.

Asrın getirdiği şartlara göre, tamamen cehaletten ibaret olan derviş ruhluluk, halkımızın yüzde doksanının ruhuna damgasını vurmuştur. Miskinlik, haysiyetten yoksun bir tavır, en büyük hakaretlere sefil bir şekilde tahammül, her şeyin Allah'tan geldiğini söyleyerek körü körüne bir inançla asla teşebbüste bulunmamak, millî seciyeyi mahvetmiştir.

Büyücülük ve üfürükçülük, ilerlemiş milletlerin gözü önünde toplumda hâlâ hükmünü sürdürmektedir. Millet ve devlet, softalık ve dervişlik ruhunu ortadan kaldırmadıkça; akıl ve bilimin artık önde olduğu Avrupa ve ilerlemiş milletler karşısında yok olmaya mahkumdur.

"Dinin ve şeriatın koruyucuları olduklarını iddia eden softa ve dervişlerin, terbiyeleri ve tuttukları yol ile, dini ve müslümanları koruyamadığımızı işte son ve pek acı bir deneme

ile anladık. Bugün Avrupa'dan attılar, fakat yarın dünya yüzünden kaldıracaklardır. Ey müslümanlar artık yeter."⁶⁵

Türklüğün islâm dini içindeki yeri ve durumu hakkında Kılıçzâde Hakkı'nın yine çarpıcı bir fikrine yer vermek gerekmektedir. Bu görüş aslında, bir Türk'ün din karşısındaki tarihsel konumunu da vermesi açısından ilginçtir :

"Biz bundan sonra her Türk'ün yalnız insan ve Türk olduğuna inanarak, onun düşünce ve inançlarıyla uğraşmayacağız, ilgilenmeyeceğiz. En büyük felâket bir Türk'ün 'ben müslüman değilim, demesi değil, ben Türk değilim, demesidir. Türkler bugüne kadar pek çok dine (Brahmanizm, Budizm, Yahudilik, Hristiyanlık vs.) girip çıkmışlar, ancak Türklüklerini unutmamışlardır. Eğer bugüne kadar ırkını inkâr etmiş olsaydı, tarihte bugün yalnız adı kalırdı."⁶⁶

Yukarıda yazılanların ışığında dinin vicdani ve kişisel bir olgu olduğu bir kez daha tekrarlanmakta ve hiç kimsenin bir diğerinin inancına karışmasının doğru olmadığı vurgulanmaktadır. Netice itibarıyla, diğer milletleri olduğu kadar Türkleri de birleştiren unsurun din değil, millîlik şuuru olduğu görüşü ön plana çıkmaktadır.

⁶⁵ a.g.e., ss.27-29.

⁶⁶ KILIÇZÂDE HAKKI, "İrtidâd ve Mürtedd", *Hür Fikir*, sayı : 137, 6. Teşrîn-i evvel 1926, s.2. Bu görüşler, Süleyman Nazif'in *Yeni Ses* mecmuasında çıkan "Bir Mürtedd" isimli makalesine cevaben ortaya konmuştur.

5) Laiklik Konusundaki Fikirleri

Yukarıda yazılanların ışığında, Kılıçzâde Hakkı'nın yayın hayatına başladığından beri ısrarla vurgulamak istediği husus, din ve devlet işlerinin birbirinden kat'i surette ayrılması, hattâ din olgusunun devletin bünyesinde, devletin hukukunda yer almamasıdır. Bunun ispatı, Mustafa Kemal (Atatürk)ün 1923 tarihinde İzmit'te gazetecilerle yaptığı basın toplantısında, *İleri* gazetesi muhabiri olarak Atatürk'e yönelttiği sorulardır. Atatürk'e sorduğu, yeni kurulan devletin dini olup olmayacağı sorusudur. Esasında Atatürk, anayasa değişikliği sebebi ile bu tür sorularla karşılaşmak istemediğinden kaçamak cevaplar vermiştir. Kılıçzâde'ye verdiği cevapta; devletin dininin fikir hürriyetine sahip islâm dini olduğunu ve özgür bir ülkede tabii olarak vicdan özgürlüğünün de bulunduğunu söylemiştir. Bu konuşma aşağıdaki gibidir :

"Kılıçzâde Hakkı Bey -Paşa Hazretleri yeni hükümetin dini olacak mı?

Gazi Paşa - Vardır efendim; İslâm dinidir. İslâm dini hürriyet-i efkâra maliktir.

Hakkı Bey - Yani hükümet bir din ile tedeyyün edecek mi?

Gazi Paşa - Edecek mi etmeyecek mi bilemem! Bugün mevcut olan kanunlarda aksine bir şey yoktur. Millet dinsiz değildir. Mütedeyyindir ve dini, din-i islâmdır. Yani komünistlik gibi dini reddedecek ortada bir meslek yoktur.

Hakkı Bey - Şu halde Paşa Hazretleri bir mesele hakkında herkesin itikadatı ve düşüncesine göre bir fikir ortaya koymak

hususunda hükümet beni sustaracaktır veyahut tecziye edecektir. Diyecek ki, sen bu hususta hükümetin düşündüğü gibi düşünmüyorsun...

Gazi Paşa - Hükümetin düşündüğü gibi hiç kimsenin düşünmeye mecburiyeti yoktur. Hürriyet-i hakikiyenin cari olduğu bir memlekette hürriyet-i vicdaniyye vardır veyahut yoktur.

Olduktan sonra bunu düşünmek doğru değildir. Vicdanının icabatını söyler.

Hakkı Bey - Herkes kendi vicdanını susturmaya imkân görecek mi?

Gazi Paşa - Heyet-i içtimaiyyede hürriyet mukayyettir. O da bir ferdin değil heyet-i umumiye-i içtimaiyenin menafî-i müşterekesi icabı olarak, mevzii kanunlar ile dir. Hürriyet-i vicdaniyenizi ne dereceye kadar kullanabileceğiz, mevzu'u kanunlarda anlaşılır: Meselâ bir hoca efendi diyor ki şunu behemehal yapmalısınız. Demek istediği hakimiyet-i milliyeyi kaldırınız! Bu telaffuz ettiği şey ile teşebbüs ettiği dakikada tabî'i mürteci telakki olunur ve va'z olunmuş olan kavaninin icabatına tabi olur.

Efendim teşkilat-ı esasiye kanununda birkaç noktaya işaret edebiliriz. Hakimiyet bilâ kayd ü şart milletindir. Bilâ kayd ü şart", buradan kaldırmadıkça Türkiye Devleti herhangi bir zata veya herhangi bir makama hakimiyetini muhill hiçbir salahiyet veremez.⁶⁷

⁶⁷ Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir - İzmit Konuşmaları (yay. haz. Arı İnan), Ankara 1982, ss. 67-69; Seçil AKGÜN, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)*, Ankara, (basım yılı yok), s.115.

Kılıçzâde'nin bu konuşmadan sonra *İctihad*'da çıkan bir makalesinde,⁶⁸ Mustafa Kemal (Atatürk'e dair bir yorumu onun ne yapmak istediğini anladığını gösterir :

"Reis-i Cumhur hazretleri başkumandanlıkları zamanında ve ikinci defa İzmit'i teşriflerinde gazetecileri kabul etmiş, kendileriyle hasbihal eylemişlerdi. Münasebet geldiği için sordumdu: Paşa hazretleri yeni millî hükümetin kanun-ı esasisinde din-i resmisi tasrih edilecek mi? Biraz mücavebe ve münakaşadan sonra çok fatin olan müşarün-ileyh hazretleri Elhamdülillah hepimiz müslümanız. Teşkilat-ı esasiye kanununda, sizin korktuğunuz bir kayıt mevcut değildir, buyurmuşlardı. İşte gerçekten hür fikirli büyük bir insan!"

Atatürk'ün İzmit'e ilk gelişinde konu hakkında yaptığı mülakata dair kendi sözleri ile bir başka yorum :

"Atatürk'ü istiklal zaferinden bir yıl önce İzmit'e ilk geldiği zaman görecektim. Döneceği gün beni bugün hükümet konağı olan köşkün bahçesinde kabul etti. Sordum :

- Ne yapmak istiyorsunuz?

Ateşlenen gözleriyle sert sert baktı :

- Anlamadın mı?

Anlamıştım."⁶⁹

⁶⁸ KILIÇZÂDE HAKKI, "(Vakit'in Anketi", *İctihâd*, Sayı : 161, 1 Kânun-ı Sâni 1924.

⁶⁹ Hilmi YÜCEBAŞ, *Atatürk'ün Nükteleli-Fıkraları Hatıraları*, İstanbul 1963, ss.79-80.

Yukarıdaki küçük hatıra dahi Kılıczâde'nin Atatürk ve onun yapmak istediklerini düşünce ve uygulamada paylaştığını, desteklediğini göstermektedir. Zaten İzmit'te 1923 ve devam eden yıllarda neşrettiği *Hür Fikir* gazetesi ile, sonuna kadar devrimlere destek vermiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde mebus bulunduğu 1928 yılında *Hür Fikir* gazetesinde, bir devlette resmî din teşkilâtının olmasına karşı olduğunu ve bunun tehlikelerini şöyle açıklamaktadır:

"Ben resmî din kurumunun aleyhindeyim. Bunun dinî bir değeri olmadıktan başka, siyasî tehlikeleri vardır. Eskiliği üzerinden atamayan halk ile bundan yararlanmaya kalkan iki yüzlüler için bu kurum daima bir kible olacaktır. Bunlar (yani cahil din adamları, softalar) bugün susuyorlarsa, güçleri olmadığındandır. Bu kitle, kül altında için için yanan korlar gibidir. Parlamak için biraz hava beklerler. Dolayısıyla ben, bu kurumun yıkılması gerektiği konusunda ısrarlıyım. Bugüne kadar kalem ve gazetemle çalıştım. Bundan sonra milletvekilliği sıfatımı da ekleyerek ulusun kürsüsünden bağıracağım ve sonuçta başaracağım. Çünkü millekvekili arkadaşlarımın yüzde sekseni benim gibi düşünmektedir. Bu düşüncelerimize Türk ulusunun da yüzde doksanı katılmaktadır."⁷⁰

⁷⁰ Hakkı KILIÇOĞLU, "Türk İnkılâbı", *Hür Fikir*., Sayı : 199, 9 Kânun-ı sâni 1928.

B) Kadın ve Tesettür - Sosyal Yaşam Hakkındaki Fikirleri

İnsanlık, bugünkü var oluşunu iki cinse kadın ve erkeğe borçludurlar. Bu iki cins, ayrılmaz bir bütündür ve birbirlerini tamamlarlar. Eskiden mekteplerde kadın ve erkeğin Tanrı tarafından yaratılışı dinî ananeler ve dinî kitaplarda yer alan kırk sualler ve ilmiyelerden anlatılırdı. Buna göre, Tanrı evvelâ Hz.Adem'i ondan sonra da Adem'in eğe kemiğinden Hz.Havva'yı yaratmış ve onu Adem'e eş etmişti. Sonra ikisi, Havva'nın istemesi ile yasak meyveden yiyip cennetten kovulmuşlar ve dünyaya indirilmişlerdi. Orada zürriyetleri çoğalıp dünyayı şenlendirdiler. Dinen bunun açıklaması hep böyle olmuştur.

Tabiatçı ve maddecilere göre, kadın ve erkeğin yaratılış ve ondan sonraki aşamalar bir evrim neticesidir. Bunlardan bazıları, atalarımızın sümüklü böcekler olduğunu iddia dahi etmişlerdir. Kadınların bilinen bazı hususlarda erkeklerden daha zayıf kalmaları ise erkeklerin kadınları baskı altına almaları, onlara tahakküm etmeleri sonucudur. Dolayısıyla kadın bazı yönlerini, uzuvlarını geliştiremeyip erkekten daha güçsüz olmak yönünde bir evrim geçirmiştir. Maddecilere göre, ilk yaratılış bakımından her iki cins arasında bir fark yoktur.

Bütün bu tartışmaları bir tarafa bırakırsak, basit olarak denilebilir ki; kadın erkekten ayrılamaz. Bu iki cins birbirlerini sevmek için yaratılmışlardır ve her ikisi arasındaki ilişkinin gayesi, nesillerin devamıdır.

Kılıczâde Hakkı, 'bu iki cinsin arasına istenildiği kadar engel konulsun yine de birleşeceklerdir' demektedir. O halde işi gayrı tabîî halinden çıkarıp, tabîî bir yola koymak gereklidir.

Yüzyıllarca dinen, kadına erkeklerden sakınması öğretilmiştir. Düşünüre göre, bunun için icât edilen değişik örtüler, yani tesettür kadının iffetini koruma maksadına hizmet etmemektedir. Burada, Hz. Ömer'in hilâfeti zamanında (591-644) bizzat oğlunun zina fiilini işlediği ve cezalandırıldığını iddia ettikten sonra, şu yargıya varmaktadır:

"Şer'î emirlere (dini kurallara) en fazla riâyet (uyulduğu) olduğu bir zamanda böyle münasebetsiz haller meydana gelirse daha sonraki zamanlarda neler olmaz!"

Aslında erkeğin, kadını sürekli kovalaması, onun yaratılışı icâbındandır ve bunun önüne geçmek mümkün değilse de, sınırlamak ve bir dengeye oturtmak mümkündür.

Kılıczâde'ye göre, tesettürün iffeti korumak hususunda faydasından çok zararı vardır :

1. Kadınların hayatı ve sıhhati bozulmuştur.
2. Cahil kalmışlardır.
3. Ahlâken bozulmuşlardır.⁷¹

Yukarıda üç madde dahilinde sayılanlar ise, ona göre bir milleti kökünden devirmeye kâfidir. Zira okumamış, görüğü sahibi olmamış bir kadının; topluma yetiştireceği çocuklarına vereceği hiç bir şey yoktur. Koyu bir cehâlet içinde bulunan

⁷¹ KILIÇZÂDE HAKKI, *İtikadât-ı Bâtılaya İlân-ı Harb*, , ss.130-134.

kadınların cahil kalmalarına sebep, tamamen tesettür değilse de en başlıca âmillerden birisidir.

Tesettür kadınları mahvettiği gibi, toplumsal ahlâkı da, asırlarca sürececek bir bozukluğa götürmüştür. Kılıczâde'nin aşağıdaki düşünceleri bu acı gerçeği göstermektedir :

"(Toplumda) sevicilik ve erkek erkeğe ilişkinin yayılması ahlâkî bir bozukluktur. Pek yakın zamanlara kadar hamamlarda olduğu gibi, toplantılarda da erkek sevgililerden geçilmezdi. İş o dereceye varmıştır ki, 'giremez fahişe divanımıza' diyecek kadar edepsiz şairler görülmüştür. Nedim gibi, en hassas şairimizin bile şiir konuları ve övdükleri genç delikanlılardır. İhmal edilmiş kadınlar arasında da, kadın kadına ilişki o kadar yayılmıştır ki, bu hastalığa tutulmayan şehir, kasaba, köy ve mahalle kalmamıştır. Bu kötü illetin aile mutluluğunu ne derece zedelediğini ispata lüzum yoktur." ⁷²

Düşünür, ailenin temeli, toplumun ilk öğretmeni olan kadının asırlarca kafes ardına kapatılıp ihmâl edilmesinden, bozuk bir toplum oluştuğunu ifade etmektedir.

Kılıczâde, aile kavramını sorguladığında ise; memleketimizde uygar dünyanın tanımlamasından uzak bir aile hayatımız olduğundan bahisle, aileyi kuracak eşlerin bile birbirini seçmek serbestisine sahip olmadığını vurgulayarak; evlilikteki görücü usulüne şiddetle karşı çıkmaktadır. Ona göre, doğadaki hayvanlar bile eşlerini serbestçe seçmektedirler. Aile, mantıkla ve hesapla kurulmalıdır. Kendi tabiri ile bizdeki aileler 'hesabî

⁷² a.g.e., s.135.

değil kumarî'dir; müsbet bir zar atmaya bağlıdır. İşte bu kumardır ki, çok eşlilik denilen, kadını aşağılayan, hakaret ve sefalete düşür bırakan bir toplumsal illeti de beraberinde getirmiştir.

Çok eşlilik mevzuunda, bunu Kur'an'ın emretmediği, bazı hallerde izin verdiğini belirterek bu ikisi arasındaki farkı ortaya koyduktan sonra; çok eşle evlenmenin önüne geçmek için, evlenme akitlerinin medenî milletlerdeki gibi şâhitler huzurunda, belediye dairesinde kanunen yapılması şart koşulmalıdır. Özellikle kadınlar için tam bir felâket ve hüsrân olan çok eşliliğin ortadan kaldırılması için tesettürün mutlak kaldırılması ve kadınların istekleri ile boşanabilme özgürlüklerinin olması bu sosyolojik fecaatin önüne geçecektir.⁷³

Kadınlara uygulanan tesettür ne dinîdir, ne örfidir, ne de millîdir. Bunun için, bunu muhafaza etmek körlüktür. Cahil ulema tarafından islâma indirilen ağır darbelerden, kadınlar da nasibini almış, softalar zulümleri ile, köhnemiş fikirleri ile kadınların ellerinden sadece hürriyetlerini değil, yaşama haklarını da almıştır. Hem Türklük, hem müslümanlık, kısaca varlığımızın devamlılığı için bu böyle devam edemez. Buna bir son vermek zamanı çoktan gelmiştir :

"Bugünkü aile kurumumuzun yapısı, sosyal hayat ahlâkımızı, ırkımızı ve dolayısıyla siyasî varlığımızı kemirmekte, mahvetmektedir. (Bu durum) Türklük için de, islâm için de sakıncalıdır. Korkulan sonuç fuhuşun artması değil midir?

⁷³ KILIÇZÂDE HAKKI, "Taaddü'd-i Nikâh Taaddü'd-i Zevcât" *Hürriyet Fikriyye*, Sayı : 9, 3 Nisan 1330.

Diyelim ki, var olan fuhuş bir derece daha artacaktır. Bunun bir zarar olmasına karşılık, kazancımız daha çoktur. Bir kere delikanlılarımızın bir çoğunu kadınlık görevi yapmaktan kurtaracağız. İkinci olarak, ülkede artacak birkaç bin fahişeye karşılık, milyonlarca namuslu, bilgili, erdemli anneler, aile içinde dost ve idareci bir eş kazanacağız.

Bu etki ile ülkenin sanayi ve güzel sanatlara dair kazanacağı zekâ ve kabiliyetleri de gözönünde bulundurmalıyız. Haydi softa efendiler, biraz cesur olunuz, mesele sizi korkuttuğu kadar korkunç ve tehlikeli değildir." ⁷⁴

Kadınları örtünmeye, saklanmaya mecbur etmek şekli şeyler olup, asıl olan, ruh temizliği ve fikir terbiyesidir. Cahil takımının homurdanması ile, kadınların çarşaf ve peçesi hakkında durmadan beyannâmeler neşreden fetva kapısı, ne hikmetse bazı müstehcen yayınlara sesini dahi çıkarmamıştır. ⁷⁵

Kılıçzâde, tesettür konusunda karşıt görüşleri savunan *Sebilü'r-reşâd* mecmuası ile de münakaşaya girmiştir. ⁷⁶ *Sebilü'r-reşâd*'da Mahmut Esat (Efendi) tarafından kaleme alınan bir makaledeki :

"Meşrutiyetten beri kadın konusu, sanki yalnız örtünmekten ibaretmiş gibi sürekli bu konu ile uğraşılmaktadır. Bu mesele dinîdir. Dolayısıyla bu konuda akla dayalı düşünce ortaya koymak konuyu çıkmaza sokar. Dinen halledilmiş bir konuyu

⁷⁴ KILIÇZÂDE HAKKI, *İtikadat-ı Bâtılaya İlân-ı Harb*, ss.139-140.

⁷⁵ *a.g.e.*, ss.35-36.

⁷⁶ KILIÇZÂDE HAKKI, "Tamamen Hall Olunmadıkça Bitmeyen Bir Mesele", *İctihâd*, Sayı : 92-93, 6 Şubat 1329.

tekrar tartışmaya açmak boşunadır. Bu tartışmalardan çıkacak netice, din kurallarına uygun ise mesele yoktur. Ancak aykırı ise Allah'a ve ahirete inanan hiçbir müslüman buna uyamaz. Ülkenin kurtuluşu için bu konu ile uğraşmayınız" şeklindeki açıklamaya şu cevabı vermektedir :

"Ne gariptir ki bu efendiler sıkışınca ülkenin kurtuluşunu bahane ederler. Ancak bunun için hiçbir yapıcı teşebbüste bulunmazlar. Bu gibi konular ilk defa Balkan Savaşından sonra tartışılmaya başlandı. Ancak iki yüzyıldan beri ülkenin geleceğini tehlikeye sokan unsurlar arasında kadın ve tesettür konusu yoktu. Azgınların isteklerini yerien getirmek için padişahları tahtından indirip, idam eden, ülkeyi yağmalayıp karıştıran yeniçeri haydutları zamanında, kadınlar daha çok örtünüyorlardı. Ülke kurtuldu mu?" ⁷⁷

Yine *İctihad* dergisinde, kendisini tesettür konusunda destekleyen bir okurundan aldığı mektup dolayısıyla kaleme aldığı makalesinde; kadınların örtünmesi ile şeriatin bir ilgisi olamayacağını belirttikten sonra, tesettür eğer ahlâklılık demek ise neden Avrupa'dan geri kaldığımızı şöyle sorguluyor :

"Sarıklı efendilere göre ahlâklılık, kadınların namuslarını korumaktan ibarettir. Evet, bir kadının namusu en büyük bir şeydir. Fakat bizim iddiamıza göre, dünyada en namuslu kadınlar, bizim kadınlarımızdır. Acaba neden biz böyle sefiliz?

⁷⁷ Peyami SAFA, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Ankara 1988, s.25, (Not : Kılıçzâde'nin *İctihâd*'da çıkan bu makalesine rastlanamadı)

Neden namussuz saydığımız Avrupa bizi (her konuda) önüne katmış ta sürekli, kesilmeksizin sürüyor? Bizim Avrupa'yı ele geçirdiğimiz zamanlarda kuşkusuz orada fuhuş daha azdı. Neden kadınlarımızın kuru namusları bizi ilerlemeye götürmüyor? Yalanı, dolanı, hırsızlığı, kötülüğü, vatana hıyaneti, cahilliği, tembelliği, pis olmayı, dilenciliği, ahlâksızlık saymıyorlar da; dini kuralların belirlediği biçimde örtünen kadınların sosyal hukuk ve hürriyetlerine sahip olmasını ahlâksızlık sayıyorlar. Ah ey cahillik ve kör inanç! Bakalım bizi nerelere kadar sürükleyeceksin."⁷⁸

Kadın meselesi ile ilgili bir başka yazısında ise; esaslı bir sosyal inkılâba gereksinim olduğunu vurgulamaktadır :

"Bir cemiyetin kuvvetliliğini ve devamını sağlayacak şey ahlâktır. Bir milletin ahlâkî olgunluğu ise evli kadınlarının iffetinde ve delikanlılarında, vatana ve fazilete karşı olan aşk ve muhabbetleridir. Aldatmak suretiyle karı-kocalık hukukunu ayaklar altına alan bir kadın aile reisi olamayacağı gibi, vatan hizmetini hafife alıp tahkir eden bir genç vatandaş dahi vatanın sağlam bir muhâfızı olamaz...

Bir memlekete faziletperver kadınlar ve fedâkâr gençler (yüksek vasıtalar) kadar milleti ve memleketi kurtaracak vesâit-i âliye olamaz.

"Bir memlekette fuhuş kaldırılamaz. Ancak bir siyah setre de kadınların iffetini koruyamaz. Kadını okutmak kâfi değildir. Kadına gösterebilmeli düşünmeye sevk etmeliyiz.

⁷⁸ Bkz. dip not 73, a.g.m.

En resmî ziyafetlerimizi Cercle D'orien'larda, Union Français'lerde, Moskoflu Hotel Tokatlıyanlarda veriyor, ancak bize atılan tokatlar bile bizi uyandırmıyor, utandırmıyor.

Evlerimizde verdiğimiz düğün yemeklerinde Rum ve Ermeni garsonlar kullanıyoruz. Yazık ki asra uygun hizmetkâr bile yetiştirememişiz.

Dinde, siyasette, âliyetde esaslı inkılâblara muhtacız. İçiyor muyuz? Meşrûbâtımızı kendimiz üretelim. Kadınlara mı muhtacız? Kadınlarımıza mülâzemet edelim. Sefâhât ediyor muyuz? Levâzımâtını biz tedârik edelim.

Yemekte ve içmekte din, hareketle ve haraketsizlikte din, fazilette ve fazâhâtde (ayıp) din ve hulâsa herşeyde din!...

Acaba din nâmına bu kadar taassub gösterenler dinden ne anlıyorlar. Ve bu yüce dini en süflî meselerde kullanmaya gerek var mı?"⁷⁹

Sözü geçen makalesinde Kılıçzâde, tesettürün kalkmasının sağlayacağı faydaları da sıralamaktadır :

"1.Kızlarımız, kadınlarımız serbestçe eğitim ve öğrenimlerini tamamlarlar.

2.Umumî hayata katılıp, millî görevlerini yerine getirirler.

3.Herkes seçeceği bir kadın ile evlenir. Tam anlamıyla aile teşekkül eder. Herkes evini sever boşanma azalır.

⁷⁹ KILIÇZÂDE HAKKI, "Bir Hâtıra-yı Muhabbet", *Serbest Fikir*, Sayı : 1-13, 1 Mayıs 1330.

4.Görgü artar, çocukların terbiyesine yardım eder. Çünkü terbiyeyi vücuda getirecek en büyük âmil görgüdür.

5.Kadın savaşa katılan eşinin veya kardeşinin dükkânını, mağazasını idare eder. Eşine, babasına işinde yardım eder. Yaralı vatandaşlarının tedavisine yardım eder.

6.Kadınların toplantılara katılmasıyla erkekler daha dikkatli olur. Onları terbiyeli ve fedakâr kılar.

7. Kadınların serbestçe hava almak ve gezintiye çıkmasıyla, özgürlüklerine sahip olmasıyla hastalıklar azalır." ⁸⁰

Yukarıdaki maddelerde öne sürülen görüşlere göre; toplum içinde serbestçe hareket eden, aktif rol alan bir kadın bilgili ve görgülü olur. Kadınların toplumsal düzeyinin yükselmesi, erkeklerin de kendilerine çeki düzen vermesini gerektirir.

Kadınlar toplumda serbest ve hür olmalıdır. Eşlerini dahi serbestçe seçebilmelidir. Şeriat, kadın hayatını tanzimden uzak durmalıdır. Daha doğrusu softalar ve cahil din adamları aile kurumuna karışmamalıdır. Kadın ve erkek müşterek kararlarıyla bir yuva kurmalıdırlar.⁸¹

Kılıczâde'ye göre, eğitim bir toplumu yücelten, kuvvetlendiren en önemli etkidir. Bir ilkokul kadın öğretmeni ya da erkek öğretmeni kadar milleti fikir aydınlığına sevk edecek

⁸⁰ KILIÇZÂDE HAKKI, "Tamamen Hallolunmadıkça...", *İctihâd*, Sayı : 92-93, 6 Şubat 1329.

⁸¹ KILIÇZÂDE HAKKI, "Kafessiz Ev ", *İctihâd*, Sayı : 7, 11 Temmuz 1329 ; aynı yazar, "Son Gece", *Hürriyet-i Fikriyye*, Sayı : 6, 16 Mart 1330; aynı yazar, "Zifâf", *Hürriyet-i Fikriyye*, Sayı : 3, 17 Şubat 1329.

bir ışık dahi yoktur. Fakat biz Türkler, bunun kıymetini takdir edemediğimiz için bugün Avrupa'dan atıldık, hayal kırıklığına uğradık. Bizim görüşümüzde kadın, yalnız iştih açan bir yaratık olarak görülmüştür. Hattâ daha düne kadar 'çoban' diye küçük gördüğümüz Bulgarlar bile bugün eğitilmiş kadınları ile, ilkokul öğretmeni ile ilerlemişlerdir. Avrupa için bile, bu böyledir. Bu toplumların her alanda nasıl kuvvetlendikleri, öğretim ve eğitimleri bizim için eğer ibret alınacak ise ders olmalıdır. Bu, ilkin kadınların eğitimi ve topluma kazandırılması ile olur. Kılıczâde, bu görüşleri şöyle pekiştirmektedir :

"Kadınlarımızı ve okullardaki erkek ve kadın öğretmenlerimizi, layık oldukları görev için yetiştirmek, millî bir borçtur. Bunların yetiştirilmeleri baskı altında olamaz. Milli eğitimimiz nasıl serbest eğitim ve öğrenime gerek duyuyorsa, kadın ve erkek öğretmenlerimizi de serbestçe ders vermeğe olanaklı kılmalıyız. Yığın yığın batıl düşünce ve kokuşmuş kuralları zihinlerimizden çıkararak, çağdaş insanlar gibi düşünmeye çalışmalıyız."⁸²

Kadınlar, hürmete, saygıya lâyık varlıklardır. Toplumun kadınlara olan bakış açısının ne olması gerektiği konusunda, Kılıczâde'nin kaleme aldığı bir başka makalesinde aslında dünya var olduğundan bu yana kadınların maruz kaldığı erkekler tarafından taciz ve tahkir edilmesi, hususunda isyanını dile getirir:

"... Bir kadın aşagılıandı ve herkes önemsiz bir olay izler gibi ilgisiz baktı ve sonra dağıldı...

⁸² KILIÇZÂDE HAKKI, *İtikadat-ı Bâtılâya İlân-ı Harb*, ss.64-70.

Bir ülkede ki bir kadın aşağılanır ve hiçbir erkek tarafından savunulmazsa, o ülke, yaşamaya, bağımsız olmaya layık değildir; o ülke yıkılmaya mahkumdur.

Ey kadınların peçe ve çarşafları için bildiriler yayınlayan şeyhülislâmlık... Neredesin? Bunları görmüyor musun? Yoksa bunlar seni üzmez mi?" ⁸³

Kılıczâde Hakkı'nın kadınların toplumdaki yeri ile ilgili olarak cumhuriyet döneminde *Vakit* gazetesinin yaptırdığı bir ankete karşı kaleme aldığı bir makaleyi zikretmemiz gerekir.

Vakit gazetesinin yaptırdığı anketin konusu; kadınların barlara, dans salonlarına gitmeleri, sahneye çıkabilmeleri, tiyatro, sinema gibi umumi eğlence yerlerine gitmeleri hakkında bir kamuoyu yoklamasıdır. Bu ankete softa, dindar, dinsiz vs. çok kişi cevap vermiş, ancak anket sonuçsuz kalmıştır. Kılıczâde'nin, gazeteye konu ile ilgili gönderdiği makale ise neşredilmemiştir.

Bu konuya *İctihâd*'da cevap veren Kılıczâde'ye göre hangi tabakadan olursa olsun, medenî terbiye ve ahlâkını muhâfaza eden herkes her yere girebilir. Zira yaşanan yüzyılda, kendi zevk ve arzularımıza medenî toplumlar gibi sahip olmalıyız. Cumhuriyet idaresi, tam hürriyeti öngörür. Yine vesikalı kadınların toplumdaki dışlanması da yanlıştır, onların umumi eğlence yerlerinden dışlanması değil, düştükleri bataklıktan çıkarılması gerekir.⁸⁴

⁸³ KILIÇZÂDE HAKKI, "Kadınlara Nasıl Hürmet Ediyoruz", *İctihâd*, Sayı : 69, 27 Haziran 1329.

⁸⁴ KILIÇZÂDE HAKKI, "(*Vakit*) in Anketi", *İctihâd*, Sayı : 161, 1 Kânun-ı Sâni 1924.

C) Dil ve Alfabe Konusundaki Fikirleri

Latin harflerini alma fikrinin, XIX. yüzyıl ortalarına kadar giden bir geçmişi vardır. Tanzimat döneminde eğitimde görülen güçlükler, alfabe sorununu ortaya çıkarmış ve 1860'lı yıllarda Arap alfabesini değiştirme konusu tartışılmaya başlanmıştır. 1868'de Binbaşı Ömer Bey ile Menemenlizâde Tahir Bey'in, Latin harflerinden yana oldukları bilinmektedir.⁸⁵ Ancak, tanzimattan meşrutiyete kadar geçen süre içinde alfabe konusundaki tartışmalara hakim olan fikir, harflerin okuma ve yazmada karışıklığa yol açan hususlarının düzenlenmesi idi.

II. Meşrutiyet döneminde Türkçülük akımının tesiriyle alfabe tartışmaları üç grupta toplandı :

a) Arap yazısını Türk fonetiğine uydurma şeklinde ıslah etme,

b) Doğrudan Latin harflerinin alınması,

c) İslâm öncesi Türk topluluklarının kullandıkları Orhun, ya da Uygur yazısının kabul edilmesi.⁸⁶

⁸⁵ İlhan BAŞGÖZ, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk, Sorunlar - Çözüm Aramaları - Uygulamalar*, Ankara 1995, ss.114-115; Rekin ERTEM, *Elifbe'den Alfabe'ye, Türkiye'de Harf ve Yazı Meselesi*, İstanbul 1991, s.125; LEWIS, Bernad, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (ing. çev. Metin Kıratlı), Ankara 19842, s.420 ve devamı.

⁸⁶ Niyazi BERKES, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul (basım yılı yok), s.54.

Meşrutiyet'in ilânı ile, Latin harfleri ve buna dayanan bir alfabenin kabulü konusunda, Kılıczâde Hakkı, Hüseyin Cahit (Yalçın), Dr. Abdullah Cevdet, Celâl Nuri (İleri) gibi aydınlar hayli cesaretli yayınlar yapmışlardır. O döneme göre bu tür fikirleri açıklama ve yayınlar yapmanın büyük bir medeni cesaret olduğunu söylemeliyiz.⁸⁷

Kılıczâde Hakkı ve arkadaşlarının (Giritli Ahmed Sâki) çıkardığı *Hürriyet-i Fikriyye* dergisinde "Latin Harfleri"⁸⁸ başlığı altında bir seri makale yayımlanmıştır. İmzasız yayımlanan bu makalelerde ileri sürülen fikirler dönemin İttihat ve Terakki yöneticilerini hayli rahatsız etmiş ve dergi süresiz olarak kapatıldıktan sonra *Serbest Fikir* ve *Uhuvvet-i Fikriyye* gibi isimlerle yeniden çıkarılmış; ancak bir müddet sonra tamamen kapatılarak susturulmuştur.

Kılıczâde Hakkı, imzasız olan bu seri makaleleri Mustafa adında bir arkadaşının kaleme aldığını, zamanın Dahiliye Nâzırı Talat Paşa'nın kendisini çağırarak bu yayımlara devam edilmesi halinde mecmuanın tatil değil, ilga edileceğini söylemiş olduğunu bildirmiştir.⁸⁹

⁸⁷ Orhan KOLOĞLU, "Arap Harfleri Kullanmayan "Millet"lerdeki Dil Sorunlarının Osmanlı'nın Son Yüzyılındaki İç Gerginliklere Katkısı", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, İstanbul 1998, s.78; Talât TEKİN, "Latin Alfabesi İle Eski ve Yeni Türlü Türlü Türkçeler", *Tarih ve Toplum*, c. III, (sayı yok), İstanbul (yıl yok), s.26; M.Şakir ÜLKÜTAŞIR, *Atatürk ve Harf Devrimi*, İstanbul 1998, s.27; ERTEM, *a.g.e.*, s.260; ŞİMŞİR, *a.g.e.*, s.51.

⁸⁸ "Latin Harfleri" başlıklı makaleler, *Hürriyet-i Fikriyye* dergisinde Mart-Nisan 1330 tarihlerinde yayınlanmıştır.

⁸⁹ ÜLKÜTAŞIR, *a.g.e.*, s.38, not : 41; ŞİMŞİR, *a.g.e.*, s.52.

Kılıçzâde, Latin harfleri konusu ile ilgili olarak *İctihad*'da çıkan bir makalesinde⁹⁰ İzmir İktisat Kongresi'nde, kongreye başkanlık eden Kâzım Karabekir Paşa'yı Latin harflerinin kabulüne karşı çıkışından dolayı şiddetle eleştirmiştir. İzmir İktisat Kongresi'nde bir zümre tarafından ortaya atılan; dilimizin Latin harflerinde yazılması, Latin harflerinin kabulü hakkında riyasete verdikleri takrire Kâzım Karabekir Paşa karşı çıkmış ve bu meselenin bir İktisat Kongresi'nde konuşulmasının doğru olmadığını beyan ederek bu konuda bir konuşma yapmıştır. Paşa 5 Mart 1923 tarihli *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde "Latin Harflerini Kabul Edemeyiz" başlığı ile çıkan makalesinde; Türklerin müslüman olmak itibarıyla Latin alfabesini kabul edemeyeceğini, bunun memleket ve milleti felâkete, dağılmaya, islâm âleminden kopmaya götüreceğini, esasen Avrupa'dan empoze yoluyla gelen bu çeşit cereyanlara ve fikirlere aldanmamak ve itibar etmemek gerektiğini belirtmiştir.⁹¹

Kılıçzâde Hakkı, Kâzım Karabekir'e yönelik eleştirisinde : ⁹²

"Ne gariptir ki yüksek bir tahsil görmüş, çok zeki bir Kâzım Karabekir Paşa o kadar fecâyî-i tarihiyye ve ictimaiyyeden (tarihî ve sosyal felâketler) sonra sırf ilmî bir mesele olan Latin harflerinin kabulü arzusunu takbîh (kötülüyor) ediyor ve buna sebep olarak hulâsaten âlem-i islâm ne der diyor? Evet âlem-i islâm ne der işte bu kâbus!..."

⁹⁰ KILIÇZÂDE HAKKI, "İzmir İktisad Kongresinde Harfler Meselesi", *İctihâd*, yıl : VIII, sayı : 154, İstanbul 1 Haziran 1923, ss.3178-3179.

⁹¹ ŞİMŞİR, *a.g.e.*, ss.57-58.

⁹² ÜLKÜTAŞIR, *a.g.e.*, s.44.

Bu tafsilâttan sonra kendilerine bir suâl irâdına müsa'ade buyurmalarını Karabekir Paşa Hazretlerinden ricâ ederim : Biz yalnız müslüman mıyız? Eğer biz yalnız müslüman isek, bize Arab harfleri ve Arab dili lâzımdır.

Ve ilim olarak *Kur'ân* yetişir. Bunun yanında milliyet ve hâkimiyet kavgaları ve davaları yoktur ve olamaz. Eğer Türk isek bir Türk harsına muhtacız. Bu hars ise her şeyden evvel dilimizden başlayacaktır. Herkesi korkutan ve softalara, avâma karşı büyük bir silâh teşkil eden mes'eleye geliyorum : *Kur'ân* Latin harfleriyle yazılır mı?".

Kılıczâde, bir Türk'ün *Kur'ân*'ı bir Arap gibi okumasına imkân olmadığını söyledikten ve *Kur'ân*'dan bir âyeti Latin harfleriyle yazdıktan sonra, bunda bir sakınca olup olmadığını sorup ardından yazısını şöyle bitiriyor :

"Lâkin şurasını kafaya yerleştirmek şeca'âtini (yürekliliğini) edinebilmelidir. Arabî harflerden gayrı harflerle *Kur'ân* yazmak küfür değildir... İşte mes'elenin ruhu buradadır."

Yine *İctihâd* dergisindeki bir makalede,⁹³ Enver Paşa'nın ortaya koyduğu bitişik olmayan harflere de değinmekte ve bu harf sisteminin "zevk-i milliye" uygun olmadığı için tutulmadığını söylemektedir. Ancak o devirde herkesin "munfasıl harf" (bitişik olmayan harfler) diye bağırdığı düşünülecek olursa, en muvâfık harfler ne idi? Diye sorarak, eğer kara bir kuvvet ve kör bir ta'assub hükümeti tehdîd etmeseydi, hükümet belki bu meseleyi halletmeyi düşünebilirdi, demektedir.

⁹³ bkz. dip. not : 87.

Kılıczâde, bitişik olmayan harfler tartışmasından sonra Latin harflerine geçmenin ve okumanın kolaylığına dair bir başka eserinde de şöyle demektedir :

"Latin harfleriyle kadınların açık olmasının, insanlığın ilerlemesinde olağanüstü etkisi olduğunu kabul etmeyenler, sersemdirler. Latin harfleri, bitişik olmayan harflerdir. Bitişik olmayan harflerin okumadaki kolaylığını, ancak softalar ve karanlık düşünenler inkar edebilirler. Bitişik olmayan harflerin üstünlüğünden dolayı, latin harflerini kabul etmek en doğru harekettir. Çünkü o harflerin üstünde okumayı kolaylaştırıcı yeni harfler icat etmek mümkün değildir. Latin harfleri düşünen insanlığın yüzyıllarca süren bir denemesinin ürünüdür." ⁹⁴

Başka bir deyişle Arap harfleriyle Türkçe kolay ve çabuk öğrenilemeyeceği gibi, yabancı dillerden alınan kelimeleri kendimize mal edip telâffuzumuza uydurmadıkça topluca bir imlâya sahip olamayacağımız da ortada idi.

Kılıczâde, bir fikir olarak "Latin harfleri memâlik-i islâmiyeyi birbirine bağlayan habl-i metini koparır"⁹⁵ ve câmi'a-yı islâmiyeyi inhilâle doğru sevk eder"⁹⁶ diyen Avram Galanti'ye de karşı çıkarak, dilin tarihte başka ırk, seciye ve an'anelere sahip islâm milletlerini tarihin hiçbir devrinde birbirine bağlamadığını belirtiyor :

⁹⁴ KILIÇZÂDE HAKKI, "Son Cevab", İstanbul 1331, s.50.

⁹⁵ Habl-i metin anlamı sağlam ip, demek ise de, İslâmlık, İslâm dini anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla, Avram Galanti, tamlamayı iki anlamda da kullanmakta olup: "Latin harfleri islâm memleketlerini birbirine sağlam ipi koparır ve onları islâm dininden uzaklaştırır...." demektir.

⁹⁶ KILIÇZÂDE HAKKI, "Harflerimiz ve İmlâmımız", *İçtihâd*, sayı : 157, İstanbul 1 Eylül 1923, ss.3227-3230.

"Türkler asırlarca hep başkaları için pîr aşkına ahret şerefine bütün varlıklarını tüketmişlerdir. Eğer akıllandılsa şimdi sadece kendileri için medenî bir hayata kavuşmak için çalışacaklardır. Eğer buna henüz lüzum hissedilmiyorsa o halde medeniyeti daha anlamamışız demektir. Arab hurûfâtı (harfleri) işimize hiç gelmez, uygun olan Latin harflerdir."⁹⁷

Düşünür, latin harflerini kabul ettiğimiz takdirde ayrı ayrı iki dili öğrenmek külfetinden kurtulacağımızı belirterek :

"Arabça bizim millî harflerimiz olsa İngilizler gibi yazılışı başka okunuşu başka olmasına razı gelip muhafaza edebiliriz. Lâkin bu lüzumu hiç bir zaman hissetmedim. Benim gibi önce Türk sonra müslüman olanlar da başka şekilde düşünmeyeceklerdir."⁹⁸

Görüldüğü gibi düşünür, Arap harflerinin kültürümüzle ve kimliğimizle uyummadığını ifade etmekte ve Türk dilini öğrenmek için Acemce ve Arabçayı da öğrenmek gerektiğini bir türlü anlayamadığını, asıl dilimizin Anadolu köylüsünün yaşayan lisanı olduğunu belirtmektedir.

"Arabça'dan aldığımız Ahmed, Mehmed, Ali, temettu, müzevvir vs. kelimeler bir Türk çocuğu bunları Amet, Memet, Ali, ementü, müzebir diye okuyacaktır. Çünkü ana dilinde idgâm (şeddeli okuma) ve boğaz yırtan bazı harfler yoktur.

Türk bir başka lisanın kaidelerine uymaya mecbur olursa Türklüğünden çıkar, lisanı da Türkçe olmaz. Biz ise bundan

⁹⁷ göst. yer.

⁹⁸ göst. yer.

sonra harflerimizle, telâffuzumuzla, sarf ü nahvimizle, (gramerimizle) edebiyatımızla Türk ama yalnız Türk olmak isteriz. Başkalarının olduğumuz kâfi değil mi?"⁹⁹

Kılıczâde'ye göre, "Osmanlı Saltanatı'nda her ferd istediği dilden konuşabiliyordu. Hükümetin (kapıkulu hükümeti) bunlarla hiç alâkası yoktu ve bilhassa Türk varlığını, lisanı ve edebiyatını ezmek için büyük çaba harcıyordu.

Bu sebeble dile ait hiçbir kural, yani gramer oluşmamıştır. Kurulan Cumhuriyet Hükümeti'nde de lisan konusunu halletmek için esaslı bir çalışma yapılmadığını, bu işin uzmanlarınca ilmî usuller çerçevesinde halledilmesini ve bunun için gerekli düzenlemelerin yapılmasını da İç İşleri bakanlığından beklediğini açıklamaktadır.

Anayasanın Türkiye Cumhuriyetinde bir Türk birliği esasını kabul ettiğini belirten Kılıczâde, yurt içinde vicdanî meselelerden vazgeçilirse kültür itibarıyla herkesin Türk olmağa mecbur olduğunu belirtmektedir. O, kültürün temelininin Türk dili olduğunu ve mecburiyet olmadıkça herkesin Türkçe'den başka dil konuşmaması, gerektiğini ifade etmektedir. Öte yandan Kılıczâde, gazetesi *Hür Fikir*'i neşrettiği İzmit'ten örnek vererek, buradaki Bulgar ve Arnavutlar'ın Türkler'i tehdit eder bir tavır takınarak ısrarla kendi dillerini konuştukları için idarecilerin bu işe el atmaları gerektiğinden de bahsetmektedir.¹⁰⁰

⁹⁹ göst. yer.

¹⁰⁰ KILIÇZÂDE HAKKI, "Türkçeyi Hâkim Kılmak", *Hür Fikir*, Sayı : 66, Kocaeli 4 Mayıs 1925, s.1.

Kılıczâde, Arap harflerinin yazıldığı gibi okunamamasından doğan bazı tuhaflıklara, örnekler vermektedir. "gül"ün "kel" ve "güle" kelimesinin de "köle" o okunabileceğinden bahsettiği bir başka makalesinde son söz olarak şunları söyler :

"Madem ki harflerimiz yoktur, bit-tabî'ı imlâmız da yoktur. *Hür Fikir* sahibi buna dese dese bağıra bağıra şunları söyler : Yaşasın medenî yani Latin harfleri ... Kahrolsun Arap harfleri!" ¹⁰¹

¹⁰¹ KILIÇÂDE, "İmlâsız Edibler!...", *Hür Fikir*, Sayı : 138, Kocaeli 13 Teşrin-i evvel 1926, s.1.

D) Siyasî ve Askerî Konulara Dair Fikirleri

1) Siyasî Fikirleri

Yaşam öyküsünde anlatıldığı gibi Kılıczâde Hakkı, asker kökenli bir fikir adamıdır. Dinin devletçe uygulanma tarzından şikâyet ettiği, softaları ağır bir şekilde yargıladığı ve bu konudaki fikirlerini topladığı *İtikadat-ı Batılaya İlan-ı Harb* adlı eserinin yayınlanmasından sonra 1913'te daha binbaşı iken emekli edilmiştir.

Kılıczâde ve onun çağdaşı batıcı aydınların yayınladıkları eserlerde; günün siyasî, askerî, içtimaî durumunu eleştirdiklerini görüyoruz. Hepsinin ortak bir yanı var ise, o da II. Abdülhamit ve devrini çoğunlukla ağır bir dille tenkit etmeleridir. O dönem batıcı aydınların, üst üste gelen Balkan Harbi felâketleri neticesi ülke sınırlarının Anadolu'ya kadar kaybedilmesi, toplumda yaşanan kimlik sorunu, ilân edilen meşrutiyete rağmen devletin siyasî, askerî ve ictimai bakımdan bir türlü rayına oturamaması, padişahın memleketi idare etme şekli ve bunun sonucunda doğan umutsuzluk ve bezginlik havası üzerine sordukları ve tartıştıkları yegane soru şu idi: "Memleket nasıl kurtulur?". İşte bu soru onları çeşitli arayışlara itmiş, Osmanlı Devleti'nin esasları ve yönetim biçimleri üzerinde bir tartışma başlatılmıştır. Bir bakıma 1908'de ilân edilen II. Meşrutiyet, aydınlar için bir nebze umut kaynağı oldu ise de öngörülen toplumsal ve siyasi değişiklik ve yeniliklerin, devletin teokratik yapısı nedeni ile bir türlü yaşama geçirilememesi, bu umudu çabuk söndürmüştür.

Bu umutsuzluğu duyanlardan biri de Kılıczâde'dir. Hele hele yaşanan Balkan Harbi felâketleri, aydınları tam bir panik havasına düşürmüştür. Aslında pek çok aydınlanmacı düşüncelerin somut olarak gündeme getirilmesi, bu felâketlerden sonradır. Kılıczâde'ye göre Osmanlı Devleti'nin medeni memleketlerin, batılı ülkelerin ulaştıkları çağdaş seviyeye gelememesinin yegâne sebebi; devletin yanibaşında, attığı her adımın önüne geçen, bu konuda fetvalar yayınlayan, hattâ askeri devlete karşı kışkırtan, toplumsal düzeni her fırsatta yıkan Bab-ı Meşihat'tir, yani din kurumudur. Bunlar yazarın dinî görüşleri kısmında kısaca dile getirilmişti. Ayrıca, II. Abdülhamit ve meşrutiyet devri idare tarzı gibi konulara, bu mevzularda yeterli araştırmalar yapıldığı ve konuyu çok açacağı için girilmeyecektir. Yalnız özellikle 1912-1913'ten sonra siyasî ve toplumsal hayatta hareketlenmelerin yaşandığını belirterek, konumuz olan Kılıczâde Hakkı'nın, siyasî ve askerî fikirlerine değinmek yeterli olacaktır.

Kılıczâde'ye göre, tarihsel ve toplumsal geleneğe bağlı olarak gerekli siyasî, askerî ve toplumsal düzenlemelerin tepeden başlatılması ve sonra avamın, yani halk tabakasının bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü halk, zaten yüzyıllarca geri ve eğitimsiz bırakılmıştır. Bir avuç aydının feryadını ise kimse duymamakta, ya da kendisi gibi bu aydınlar türlü türlü güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. Buna göre, halkın millî şuura sahip kılınması baştaki hükümetin görevidir.

Sözü edilen ve büyük oranda toprak kaybından başka, insan kaybına da sebep olan Balkan Harpleri felaketinden sonra, Osmanlı padişahı, artık hilâfet ve saltanatın bilinen tarzda idaresinin mümkün olmadığını görmelidir. Saltanat sistemi

değiştirilmeli, millî bir meclis kurulmalıdır. Hanedandan en genç, en akıllı ve en eğitilisi, çağdaş gelişmelere ve Avrupa'daki hanedan usullerine de uygun olarak halife ve padişah seçilmelidir. Saltanat sisteminde ekber evlat, yani en büyük çocuk padişah seçilmelidir.

Şehzadelerin eğitim ve öğretimine son derece itina gösterilip, bunların zenci ve hadımların telkin ve eğitimlerinden kurtarılması gerekmektedir. Genç şehzâdeler, ordu ve donanmaya girmeli ve orada yükselmelidirler. Böylece seçkin bir subaylar heyeti meydana getirilebilir.

Saltanat veraseti hukuki bir kayıt altına alınarak, şehzadeler kendilerine denk, soylu ve kızlarla evlenmelidirler. Böylece, resmî eşleri olduktan başka, cariyelik de ortadan kalkacaktır.

Yine padişahlar Topkapı Sarayı'nda ikamet edip, diğer saray, köşk, arazi ve binalar, yani hazineye kayıtlı diğer mühim yerler müze v.s. yapıp, fazla olanlar satılacak ve elde edilecek gelirle okullar inşa edilecektir.

Memlekette israf önlenerek, alınacak sıkı tedbirlere hanedan dahi uymaya mecbur tutulacak ve kurulacak millî fabrikalarda üretilen mallar kullanılacaktır.

Ülkedeki bütün siyasî dernekler (Hürriyet ve İtilaf, İttihat ve Terakki v.s.) hükümet işleriyle meşgul olmayıp, bunları ehil olanlara, özellikle meclisteki fırkalarına bırakacaklardır. Siyasetin temsil edildiği tek yer meclis olacaktır.¹⁰²

¹⁰² KILIÇZÂDE HAKKI, *İtikadat-ı Bâtılaya İlân-ı Harb*, ss.42-45, 55.

2) Askerliğe ve Orduya Ait Fikirleri

Kılıczâde Hakkı'nın, siyaset hakkındaki fikirlerine kısaca temas ettikten sonra, kendisinin de asıl mesleği olan askeriye ve ordu hakkındaki fikirlerine geçmek yararlı olacaktır. Bu konudaki görüş ve kanaatlerinin yer aldığı makalelerinde en çarpıcı düşünceler; ordunun tarihî gelişimi içerisinde örneği çok görülen, politikaya bulaşması ve bunun önlenmesi konusunda olanlardır. Asker, siyasetle kesinlikle uğraşmamalı ve kışlasından çıkmamalıdır. Ordu, derhal tasfiye edilerek, aydın ve eğitilmişlerden oluşan bir askeri oluşum kurulmalıdır. En önemlisi, Osmanlı askerine milli bir şuur aşılanmalı, asker Türk kimliğini, olduğunu bilmeli ve esaslı bir millî gayeye göre hareket etmelidir. Zira Osmanlı orduları, en mühim askeri zaferlerden bile, esaslı ve milli bir gaye olmadığı için yenik çıkmışlardır. Eskiden güdülen tek gaye, yağma ve ganimet olmuştur. Artık bu politikaya bir son vermelidir.

Kılıczâde, askerlik mesleğinin de birikimi ile Osmanlı ordularının yenilgilerini incelemiş ve özellikle Balkan Harplerindeki Osmanlı ordusunun durumuna dikkati çekmiştir.

"Bulgar, Sırb, Yunan ve Karadağlılara neden karşı koyarak mağlub olduk (yenildik). Öyle bir mağlûbiyeti senelerdir Türkler görmemişti. Askerimiz silahını atıp kaçtı ve arkadaşlarına 'kaç düşman geliyor' dedi. Bu Türklük namına utanç vericidir. Peki kaçan da ölümden kurtuldu mu?"¹⁰³

¹⁰³ KILIÇZÂDE, "Neden Mağlûb Olduk?", *İctihâd*, sayı : 56, 28 Şubat 1328.

Kılıçzâde Hakkı, askerî yenilginin sebeplerini şöyle anlatmaktadır: "Bir kere Osmanlı Devleti, berbat bir politikaya sahiptir; daha doğrusu hariçî ve dahilî politikayı bilmemektedir. Asker baştan aşağı siyasete bulaşmıştır. Mahmut Şevket Paşa, bunu önlemek konusunda birtakım tedbirler aldı ise de başarılı olamamıştır.

Ordu anarşiye sürüklenip, ordu içinde itaat, emir ve komuta zinciri ortadan kalktı. Subaylar ve daha üstleri, siyasette meşgul olarak ittihatçı, tarafsız ve grupçu olarak üçe bölündüler. Tarafsızlar hariç diğer iki grup sürekli mücadele ettiler. Daha önemlisi harp başlayınca kumandanlar en değersizler ve beceriksizlerden seçildi.

Düşünüre göre, "bizde çok fena bir usul varsa, o da kendimizi düşmandan ya çok aşağı ya da çok yukarı görürüz. Askerlik mesleğinde düşmanı tahkir ya da yüksek görmek çok tehlikelidir."

Askerî savaş usulleri komutanlarca iyi uygulanamamış ve asker doğru yere sevk edilememiştir. Nakliye vasıtalarının da her tarafta kâfi miktarda olmadığını da söylemek gerekir. Bütün yönleri, ile maddeler halinde yenilgi ve ıslah çarelerini sıralamaktadır. Buna göre yenilgi sebepleri:

1. İç işlerinin karışık olması,
2. Dış düşmaların çokluğu ve onları birbirleriyle kurdukları ittifaktan men edecek diplomatlarımızın olmaması,
3. Üçlü İttifakın yani İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Balkan devletlerini kışkırtması ve onlara her sahada yardım etmesi,
4. Avrupa'nın aleyhimizdeki fikir birliği ve düşünceleri

5. Para ve nakliye vasıtalarının olmaması

6. Ordu ve donanmanın talim ve terbiye yönünden yetersiz olması,

7. Yiyecek-içecek yani ihtiyacının sağlanamaması,

8. İyi kumandanlara sahip olunmaması,

9. Millî gayenin yokluğu,

10. Subaylar arasında itimatsızlık,

11. Harbe hazırlanmamış olmak,

12. Millî duyguların gelişmemiş olması.

Düşünür, yenilgi sebeplerinin yanında durumu ve meseleri düzeltme çarelerini de şöyle sıralamaktadır :

1. Subayların iyi durumunu iyileştirmek gerekir. Bu konuda çelik iradeli ve sabırlı bir harbiye nazırına ihtiyaç vardır.

2. Eski Subayları ordudan çıkarmak gerekmektedir.

3. Zeki, çalışkan, sabırlı ve hükmeden kumandanlara ihtiyaç vardır.

4. Askerî okulların ıslah edilip yeniden düzenlenmelidir.

5. Teknik ve devamlı surette çalışmak şarttır.¹⁰⁴

¹⁰⁴ KILIÇZÂDE, "Neden Mağlûb Olduk?", *İctihâd*, sayı : 59-1, 21 Mart 1328.

Bu kısa açıklamalardan sonra, yukarıda sıralanan maddeleri biraz açmak gerekmektedir. Kılıçzâde Hakkı'ya göre askerlik mesleğinde kişiler yani erler dahi, komutanları kadar bilgili olmalıdır. Yaşanılan çağda kuru kalabalık ve kuru cesaret hiçbir şey ifade etmez. Şavaşıacak bir ordu için esaslı bir talim ve terbiye şarttır. Oysa ki erler cahildir. Talimlilerin sayısı, ordu içinde, seksen bini geçmez. Son harplerde yani (Balkan Harplerinde) bu talim ve terbiye gören askerler dahi terhis edilmiş ve bir daha askere alınmamıştır.

Senelerden beri vatanını ihmal etmiş bir milletin evladı, vatanını savunma düşüncesinden yoksundur. Kılıçzâde bu fikri öldürenlere lanet etmektedir. Bunu da II. Abdülhamit devrindeki asker eğitimine bağlamaktadır. Ona göre II. Abdülhamit devrinde askerin yegane görevi "Karavanayı yiyip padişahım çok yaşa" diye bağırmaktı. Bu dua askerler için bir terfi ve yükselme sebebi idi. Ancak bu kuru itaat de, maksadı temin etmemiştir.

Düşünüre göre, dünyanın var olan düzeni gibi orduların da esası bir kıbleye (yön) oturtulmuştur. Bu kıble, Millî gayedir. Millî gaye, bir milletin aydınlanma derecesine göre ya bünyesinde, ya da liderde (hükümdar) görülür. Bu husus Türk devlet geleneğindendir. Askeri ölüme sevk edecek etkenler: Din, milliyet ve lider yani kumandan veya padişah.

Türk askeri için milliyet, anlamı olmayan bir kavramdır. Bunu anlamak, telaffuz etmek dahi kendisi için yasaktı. Müziklerden, Türklüğü heyecana getirecek parçalar dahi çıkarılmıştı. Milliyetten habersiz Türk askeri, niye olduğunu bilmese de, dinine çok bağlıdır. Ancak hürriyet ve meşrutiyete rağmen, Türk erine dininin

tehlikede olduğu bile söylenememiştir. Bu da Türk askerinin niye ve neden savaştığını anlayamadığını göstermektedir.

Mevcut komutanlar Osmanlı ordusunu idare edemez. Zira ömründe bir nefer terbiye etmemiş bir general, ordunun başına geçmektedir. Osmanlı paşaları, ya koltuğunda ya da konağında otururken general olmuşlardır.

Kılıczâde'ye göre, Türk ordusu asırlardır savaşma gücünü kaybetmiştir. Lidere çok bağı Türk askeri, ancak başındaki hükümdarın azmi, dirayeti ölçüsünde ve bir ortak gaye çerçevesinde başarılı olabilmıştır. Hükümdar saraylarına giren ahlâk bozukluğu ve dervişlik ruhu, padişahı tembelliğe sevk etmiş, devletin üst kademesindeki idareciler de buna tabi olmuşlardır. Bu hissiyat, savaşçılık ruhunu köreltmış ve yenilgiler başlamıştır.

"Türk zayıf, Avrupalı kuvvetli olunca Türk'te şu düşünce oluştu 'ne yapılsa boştur. Avrupalı bizi yok etmeye karardır. Onlar kuvvetli, biz zayıf, onlar zengin, biz fakir.' Bu uğursuz düşünce zihinlerde yer edince doğasına bir gevşeklik, tembellik gelmiş, kötü ahlâk ve bünye kendini göstermiştir. Abdülhamit hükümetinin otuzbeş sene süren afyonlu hapları biz Türkleri uyutmuştur. Kendine özgü heyecanını kaybetmiş bir kişi ve ulusa artık yaşıyor denilemez."¹⁰⁵

Kılıczâde Hakkı, ordunun üst kademesindekilerin mutlak suretle görevlerinden çekilip yerlerini genç ve bilgili subaylara

¹⁰⁵ KILIÇZÂDE, "Neden Mağlûb Olduk?", *İçtiâd*, sayı : 56, 28 Şubat 1328.

bırakmaları gerektiğini söylemektedir. Trablusgarp'taki Türk askerinin ortaya koyduğu savunma hakkındaki değerlendirmesi de düşündürücüdür:

"Bir avuç genç, hiçbir vasıtaya malik olmaksızın, Trablusgarb'da ordular yaratarak düvel-i mu'azzamadan birini başladığı işden bin kere pişman etmiş iken anavatanda her türlü vesaite malik olan Osmanlı Devlet-i muazzamasının matûh (bunak) generaller elindeki ordusu Balkan piçlerinin elinden kaçacak delik bulamıyordu."¹⁰⁶

Ona göre, milleti yaşatmak isteyenler, inkılâbı yapanlardır. Bunlar ise hem rütbece ve hem yaşça küçüktüler. Vatan ancak faal ve fennî bir ordu ve donanma ile yaşayabilir. Bunun için, ordunun gençlerden teşekkülü zorunludur.

Genç bir subayın sahip olacağı hasletlerden en önemlisi, kuvvetli bir terbiye almış olması, bünyesinin kuvvetli olması ve eğitiminin noksan olmamasıdır. Bütün bu hasletlerin devamı için ise yeterli gelirinin olması gerekir.

Subay demek, disiplin ve nüfuzunu kullanabilmek, hükmedebilmek, kumandaya muktedir olmak demektir. Bu tanımlamaya göre ise herkes subay olamaz. Subaylar, iyi aile çocukları olmalıdır. Zira cehalet ve ahlâksızlık ocaklarında yetişenler, subay olacak vasıftan daha en başta yoksundurlar.

¹⁰⁶ KILIÇZÂDE HAKKI, "Ordumuzun Gençleştirilmesi", *Hürriyet-i Fikriyye*, sayı : 2, 10 Şubat 1329.

Kılıczâde'ye gören, yüce duygulara ve iyi bir kalbe sahip bir subay, fakir ailelerden çok zengin ailelerde yetişir. Ahlâk yoksunluğu, felâketine uğramamak insanlar için çok önemlidir, ancak bir subay için ondan da fazla bir şeydir.

Kılıczâde'nin fikrine göre servet; insanı, cesur, zeki, güzel konuşan, çalışkan ve bülend-kamet eder. Yani daima başı dik ve mağrur durur. Kumanda etmeye memur edilmiş bir şahıs için, yukarıdaki sıfatların hepsine ihtiyaç vardır.

Bir subayın ruhunda, fikrinde ve tabiatında ileri atılmak havası ve cenkçilik vasfı daima bulunmalıdır. Ancak bu kavgacılık ve atılganlığı, külhan beyi yani kabadayı kavgacılığından ayırmak çok önemlidir.

Kılıczâde, subayların yetişeceği ailelerin önemini şöyle belirtir :

"... Zâbitlerimiz rastgele değil, sayılan meziyetlerde olanlar seçilmelidir. Bu meziyetlerin menba'ları (kaynakları) yüksek tabakalı asil ailelerdir. Ailî tabakaların olmaması bizde asil bir heyet-i zâbitanın vücuda gelmemesinin en mühim sebeblerindendir. Ordu bunun zararlarını görmüş ve görmeye de devam edecektir."¹⁰⁷

Devletin, millî bir hedefi ve programı olmalıdır. Bizi yenilgiye sürükleyen düşünce; bugünü kurtarmak anlayışıdır. Meşihat, yani din kurumu ordudan elini mutlaka çekmeli, orduya fetvalar değil, harbiye nezareti (Genelkurmay) emir vermelidir.

¹⁰⁷ KILIÇZÂDE, "Zâbit", *İctihâd*, sayı : 67, 23 Mayıs 1329.

Kılıczâde, askerin giyim-kuşamı için ise, çağdaş bir tarzdan yanadır. Buna göre, fes askerler için uygun bir başlık değildir. Başlığın dinî olanı diye bir şey olamayacağına göre, Avrupalılar gibi şapka, miğfer, serpuş vs. gibi bir başlık kullanılmalıdır.¹⁰⁸

Yine Türk askerinin çağdaş bir görünümüne ulaşması hakkında bir başka makalesinde Kılıczâde :

"Askerlerin başlarına giydikleri kalpaklar dahi değiştirilip, atalarımızın kullandıkları miğferlere benzer ve fakat çağın gereklerine uygun bir siperli miğfer asker başlığı olarak kabul edilecektir. Bu surette askerler savaş zamanlarında yağmurdan ve yazdan dolayı ateşi kesmeye zorunlu olmayacaklardır."¹⁰⁹

Kılıczâde Hakkı'nın, siyasî ve askerî görüşlerinden sonra, yine kendi fikirlerine göre diyebiliriz ki, bütün galibiyet ve yenilgilerin, ya da sosyal alanda geri ya da ileri gidişlerin altında yatan temel sebepler vardır. Bu sebeplerin aslında en önemlisi; manen millî bir birlikteliğin oluşup oluşmaması ile, maddeten ekonomik bakımdan güçlü ya da güçsüz olmaktır.

Ona göre, eğer ders ve ibret olacaksa; Balkan Harpleri felâketinden sonra, millî bağları kuvvetlendirmek, sanayii teşvik etmek, iktisat ve millî teşebbüsü himaye etmeye çalışmak, yapılacak en doğru işlerdir.

¹⁰⁸ a.g.m., "ayrıca fes, fiyafet için bkz., aynı yazar, *Son Cevab*, s.49; aynı yazar, *İtikadât-ı.....*, s. 48.

¹⁰⁹ KILIÇZÂDE HAKKI, *İtikadât.....*, s . 48

Kılıczâde'nin açıklamasına göre, İstanbul'un fethi (1453) ve Mohaç zaferi (1526) gibi mazideki parlak savaşlarla Yunanlılık, Bulgarlık, Sırpılık ve Macarlığı fethedememiş olduğumuz yüzyıllar sonra anlaşılmıştır. Osmanlılar o zaman, bileme, sanayi ve ekonomiye değer vermemişler ve milliyeti hor görmüşlerdi. Bu milletler o zamanlar, sadece kuvvet yolu ile esaret altına alındılar. Bunları Osmanlı'ya bağlayacak başka bir fazilet de yoktu. Oysa tahkir ettiğimiz sanayiden ise, miskinçe faydalandığımızın bile farkında değildik. Kaba softaların duaları ile, Osmanlı sonsuza kadar yaşar sanılıyordu.

Fakat, ganimetlerin arkası kesilince, ne yapacağımızı bilemedik. Düşmanlarımız, ya da boyun eğdirdiğimizi sandığımız düşmanlar boş durmadılar; kendilerine hariçte de dayanak bulup bağımsızlıklarını elde ettiler. Öyle ki, Osmanlı'ya kendi topraklarında bile kast edecek duruma geldiler. Düşünüre göre bunun en önemli sebebi; yabancıların memleketimizdeki ticaretleri ile ekonomik durumlarını kuvvetlendirmiş olmalarıdır. Başarı veya başarısızlığın altındaki temel neden; ekonomik güç ya da güçsüzlüktür. Bu fikirlerine göre, diyebiliriz ki; askerî veya siyasî zaferlerin devamı ekonomik durumun iyi olmasına bağlıdır. ¹¹⁰

¹¹⁰ KILIÇZÂDE HAKKI, "Darbe-i Necât", *Serbet Fikir* , sayı : 4-16, 22 Mayıs 1330.

E) İsmail Hakkı Kılıçoğlu'nun Radikal Değişim ya da Batılama Programı: "Rüya"

Kılıczâde Hakkı, tarafından hazırlanan, ancak düşüncelerdeki benzerlik bakımından çağdaşı olan batıcılardan Dr. Abdullah Cevdet'e atfedilen,¹¹¹ bu batılama programının içeriği: Atatürk devrimlerinin ortaya koyduğu değişimlerin bir çeşit taslağı mahiyetinde olmasıdır. Bu bakımdan bu plan, batılama çalışmalarının ve bu uzun yolda ileri sürülen fikirlerin Türkiye Cumhuriyeti üzerindeki etkilerini göstermektedir.¹¹²

Kılıczâde'nin batılama programı, *İtikadat-ı Batılaya İlan-ı Harb* adlı kitabında "Rüya" adıyla yer aldığı gibi; makalelerinin çoğunu yayınladığı *İctihâd* dergisinde de "Pek Uyanık Bir Uyku" adı ile yayımlanmıştır.¹¹³ *İtikadat-ı Batılaya İlân-ı Harb*'in programın yer aldığı kısımları sansüre uğramış olmakla beraber, fikir ve yazılanlar bakımından *İctihâd*'da yayımlanandan pek de farklı olmadığı gözlemlenmiştir.

¹¹¹ Bernad LEWIS, a.g.e., ss.236-236'da bu programı Dr. Abdullah Cevdet'in *İctihâd* dergisine atfetmektedir. Programın sahibini zikretmemektedir.

¹¹² Ş. HANIOĞLU, a.g.e., s.367.

¹¹³ a.g.e., s.375. (*İctihâd* mecmuasının 55 ve 57. numaralı nüshalarında yayınlanmış olan bu programa araştırmamızda rastlanılmamıştır. Bu bakımdan Şükrü Hanioglu'nun kitabına aldığı "Pek Uyanık Bir Uyku" tarafımızdan incelenebilmiştir. Aynı program Kılıczâde'nin *İtikadât-ı Batılaya..* adlı eserinde de mevcuttur. Buradaki program yirmi bir maddedir. Hanioglu'nun kitabına aldığı *İctihâd*'da çıkan program ise on sekiz madde olarak yazılmıştır. İkisi arasındaki fark; programın ilk maddesi *İctihâd*'daki kısımda yoktur. Bu belirgin değişiklik dışında fazla bir fark bulunmamaktadır.

Kılıczâde Hakkı'nın, incelenen diğer yazılarındaki fikirlerinden farklı olmayan, ancak bu fikirlerin daha sistematik biçimde yer aldığı "Rüya"¹¹⁴ isimli bu programının bu çalışmada ayrı bir şekilde ele alınması uygun bulunmuştur.

Bu plan veya programda yer alan düşüncelere baktığımızda, siyasî, askerî, sosyal vs. her alanda yapılması öngörülen değişiklikleri kapsamaktadır. Program, Celal Nuri'ye yazılmış bir mektup şeklinde, maddeler halinde tertip edilmiştir. Devletin en tepesinden, toplumun en küçük birimine kadar gerçekleştirilmesi arzulanan değişimlerin maddeleştirildiği bu programdaki temel fikirler, günümüz Türkçesi ile özetlemek mümkündür.

RÜYA

1. Mevcut Padişah, (V. Mehmet) zamanının gereklerine uygun olarak saltanat ve meclis üyeleri huzurunda; saltanattan çekilecek ve hanedan üyeleri içinde en genç, en akıllı olanı padişah ve halife ilân edilecektir. Buna göre Osmanlı saltanatında veraset sistemi de bir nizama bağlanarak, bundan böyle en büyük evlat veliaht olarak seçilecektir.

2. Bütün şehzâde ve veliahtların eğitim ve terbiyelerine son derece önem verilecek ve zenciler ile hadımların, şehzâdelerin eğitim ve terbiyesine müdahale etmeleri önleneyecektir. Genç şehzâdeler, ordu ve donanmaya girip, orada yükselecekler ve bu suretle seçkin bir subay sınıfının da temeli atılmış olacaktır.

¹¹⁴ KILIÇZÂDE HAKKI, *İtikadat-ı Bâtılaya İlân-ı Harb*, ss.42-62. (Eserin ikinci basımında, ss.62-82.)

Tam bir eşitlik kavramı olmadığından, halk yalnız kanun huzurunda eşit olacak ve kendi tabakası dahilinde hareket edebilecektir. Bu suretle halkta, sosyal sınıf tabakaları oluşacağından, esaslı bir millî ve medeni teşkilat meydana gelecektir.

3. Saltanat veraseti bir kanun hükmüne bağlandıktan sonra, gerek zamanın padişahı ve gerek şehzâdeler, denkleri olan bir hanedandan - müslüman olması tercih edilerek - bir kız ile evleneceklerdir. Yalnız bir tek meşru eşleri olacağından, cariyelik de ortadan kalkacaktır.¹¹⁵

Padişahlar Topkapı Sarayı'nda oturacaklar ve diğer saray ve köşkler, saltanat makamına ait emlâk ile hazine bulunan eşya ve mücevherlerden, tarihî olanlar müzede korunup, geri kalanlar tamamen satılacak ve bundan elde edilecek gelir, okul inşası ve öğretmenlerin yetişmesinde harcanacaktır.¹¹⁶

4. Türkler, bir takım batıl ve boş inançlar yerine akıl yolu ile Kur'an'ın gerçeklerine inanacaklardır.

Mesela hemen her yerde bulundurdıkları "Tevekkelt Alel-Allah" levharının baş tarafına bir de "azimet" kelimesini ekleyecekler ve binaların cephesine astıkları "Maaşallah" ve "Ya Hafız" levhalarının altına bir de, herhangi bir sigorta şirketinin levhasını asacaklar; yangından kurtulmak için taştan binalar yapıp, şehir ve kasabaların caddelerini genişleteceklerdir. İtfaiye teşkilâtını yaygınlaştıracaklardır. Mahalle tulumbacıları ise, millî

¹¹⁵ 17 Şubat 1926 tarihli ve 743 sayılı Türk Medeni Kanunu ile medenî nikâh esası belirlenmiştir. ERÜRETEN, Bahir Mazhar ERÜRETEN, *Türkiye Cumhuriyeti Devrim Yasaları*, İstanbul 1999, s.116.

¹¹⁶ 3 Mart 1924 tarihli 431 sayılı Hilafetin kaldırılması hakkındaki kanun ile padişahlık saray, kasır ve köşkları ile bağlantılı eşyalar, taşınır ve taşınmazlar millete devredilmiştir. ERÜRETEN, *a.g.e.*, ss.53-55.

bir gelenek olarak belli bir düzene tabi şekilde sayıları azaltılmak şartıyla muhafaza edilebilecektir.

Her Türk, evinin her odasına yan yana, birinde "İttihad-ı İslam" diğesinde "İntikam" yazılı iki levha asacaktır. İçerik bakımından bir gaye ve millî hedef olacak olan bu iki levha, okullarda, camilerde, kışlalarda, caddelerde, meydanlarda, kahvehanelerde, her yerde duvara asılmış olacaktır.

5. Her Türk askeri, seferberlik durumuna her an hazır olacak şekilde askerî araç ve gereçleri bulunduracak, bunları tamamlamamış olanlar, evlenmekten, iş hayatından ve cenaze töreninden mahrum bırakılıp, Türkiye'den dahi çıkarılacaktır.

Okuma yazma bilmeyen yaşlılar için ameli okullar açılacak ve¹¹⁷ her mahallede atış poligonu yapılacak ve herkes burada yapılacak çalışmalara katılacaktır.

At yetiştirmek, ata binmek, yüzmek, güreşmek ve diğersporlara önem verilecek, kızlar dahi bunlara katılacaktır. Bu suretle ihtiyaç anında Almanya'da olduğu gibi ordulara rehberlik ve iştirak edebileceklerdir.

Memlekete gerekli olan askerî malzemeleri üreten fabrikalar, gece gündüz çalışacak ve bütün işlere Genelkurmay Başkanlığı'nca tayin edilmiş olan subaylar başkanlık edeceklerdir.

¹¹⁷ 1 Ocak 1929'da yeni harflerle öğretimi çabuklaştırmak için her yaştan vatandaşların devam edebileceği millet mektepleri açılmıştır. ERÜRETEN, a.g.e., s.125.

Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan her müslüman, islamın şartı kaçtır? sorusuna, "Altıdır", dedikten ve, bilinen beş şartı saydıktan sonra, "Altıncısı, bir tüfek, bir fişek, üç gün idare edecek bir torba ekmektir", cevabını verecektir.

6. Var olan kumaş fabrikaları genişletilecek ve, yenileri yapılacaktır. Padişah, hanedan üyeleri, bürokratlar, subaylar ve halk bu fabrikaların kumaşlardan giyinmeye mecbur olacaklardır. Böylece yerli malların üretimi ve kullanımı ile, millî servet arttırılmış olacaktır.¹¹⁸ Bizanslıların başlığı olan fes tamamen kaldırılıp, yeni bir millî başlık kabul edilecektir.¹¹⁹

Askerlerin başlarına giydikleri kalpaklar da değiştirilip, zamana uygun bir siperli miğfer, asker başlığı olarak kabul edilecektir. Böylece askerler, savaş zamanlarında yağmurdan ve yaz sıcağından da korunmuş olacaklardır.

7. Kadınlar israf etmemek kaydı ile istedikleri biçimde giyineceklerdir.

Polisler, softalar ve kabadayılar, kadınların giyim biçimlerine kesinlikle karışamayacaklardır. Şeyhülislam efendiler dahi giyim kuşam konusunda bildiriler tanzim edemeyeceklerdir.¹²⁰

¹¹⁸ 9 Aralık 1925'te yerli kumaştan elbise giyilmesine dair kanun çıkarılmıştır. Bu yasa ile dışa bağımlılık azaltılırken yerli malı tüketimi özendirmek için yerli malları haftası düzenlendi. *a.g.e.*, ss.78-79.

¹¹⁹ T.B.M.M., 12 Nisan 1921 tarihinde aldığı bir meclis kararıyla fesi yasaklamıştır. 25 Kasım 1925'te de şapka giyilmesi hakkındaki kanun yürürlüğe konmuştur. *a.g.e.*, ss.69-70.

¹²⁰ 1925'de yürürlüğe giren şapka giyilmesi hakkındaki kanun birinci maddesi ikinci bendinde;şapka dışında gericiliği yanıstan fes, külâh, sarık, peçe, çarşaf gibi ötülerin kullanılması yasaklanmıştır. *a.g.e.*, s.74.

Polis, ancak uygunsuz durumların ortaya çıkması halinde, kadınlara müdahale edecektir. Erkekler, kadınlara saygı gösterecek, taşıma araçlarında kadınlara yer vereceklerdir. Kadınlar, vatanın en büyük velinimetini sayılıp, kendilerine o yolda muamele yapılacaktır. Onlar da bu saygı ve hürmetten dolayı asla şımarmayacaktır.

8. Kızlar, tahsil hayatları ve bekârlıkları devam ettiği süre içinde, asla örtünmeyeceklerdir. Yaş, vesaire bakımından kendilerine denk olan delikanlılarla ahlak ölçüleri içinde arkadaşlık edecekler ve böylece toplum hayatına karışıp, söz sahibi olacaklardır.

Herkes gördüğü, incelediği, beğendiği bir kız ile evlenebilecek ve bu suretle, görücülük usulü ve ailede geçimsizlik ortadan kalkacaktır.

Genç kızlar için, diğer okullardan başka bir de tıp okulu açılarak, isteyenlerin burada eğitim görmeleri sağlanacaktır.

9. Birer uyuşukluk ve tembellik kaynağı haline gelen tekke ve zaviyeler, hayır kuruluşlarına dönüştürülerek elde edilecek gelirler eğitim bütçesine aktarılacaktır.¹²¹

Gerçek din adamlarına birer ev ve okullardan birinde öğretmenlik yapmak şartı ile maaş verilecektir. Din adamlarından cahil olanlar ile halkı düşünceleriyle rahatsız edenlere ise hiçbir şey verilmeyecek ve çalışıp kazanmaya zorunlu bırakılacaklardır.

¹²¹ Tekke ve zaviyelerle türbelerin kapatılmasına ve türbedarlıklar ile bir takım ünvanların (şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyyitlik, emirlik, halifelik, falcılık, üfürükçülük, yazılı muskacılık vs.) kullanılmasının kaldırılması ve yasaklanmasına dair yasa 30 Kasım 1925'te çıkarılmıştır. *a.g.e.*, ss.65-61.

Bunlardan üfürükçülük ve büyücülük yapanlar ve bu suretle halkı dolandıranlar ise, gerekli cezalara çarptırılacaklardır.

10. Mevcut medreseler kapatılacak; Sülaymaniye Medresesi yerine College de France ayarında gayet mükemmel bir Edebi ilimler Akademisi, Fatih Medresesi yerine de Ecole Politique tarzında bir akademi oluşturulacaktır.¹²²

Softalık mesleği kaldırılacak ve softalara medreselerde olduğu gibi birer oda verilmeyecektir. Onlar, dünyanın her tarafında olduğu gibi gözetim altında tutulacaklardır.

11. Sarık sarmak ve cübbe giymek yalnız yüksek din âlimlerine mahsus olacaktır. Dinî eğitim aldığına dair diploması olmayanlar bu giysiyi giyemeyeceklerdir.

Halkın, bu din adamlarını taklit etmek sureti ile başlarına doladıkları sarık şeklindeki paçavralar, kirli ve iğrenç bezler polis kanalı ile takip edilip yasaklanacaktır.¹²³ Lise ve yüksek okul mezunları isterlerse sakal bırakabilecekler ancak halk arasında sakal bırakanlar incelemeye tabi tutulacaklardır.

12. Evliyalara adak verme yasaklanacak ve bağışlar ancak donanma ve millî müdafaa kuruluşlarının kasalarına gidecektir. Dinî hükümlerin sadaka verilmesine izin verdiği yoksullar ve sakatlar, kurulacak darülacezelerde -yapabilecekleri işler gördürülmek şart ile-

¹²² 3 Mart 1924'te Tevhit-i Tedrisat yani öğrenim birliği yasası ile medreseler kapatılmıştır. *a.g.e.*, ss.43-45.

¹²³ 3 Aralık 1934'te bazı kimselerin giyilemeyeceğine dair olan yasa çıkarılmıştır. Buna göre hangi din ve mezhepte olurlarsa olsunlar rahanilerin mabet ve ayinler dışında dinî kisve giymeleri yasaktır. *a.g.e.*, ss.98-99.

barındırılacaklardır. Dilencilik ortadan kaldırılacak ve müslümanlara izzetinefsin ne demek olduğu öğretilecektir.

Herkes, çalıştığının karşılığını alacak ve sevap kazanmak için yapılacak olan işler ona buna atfedilmeyip bir tek Tanrı adına yapılacaktır.

Herkes isteğini Tanrı'ya arz edecek, yalnız peygamberin şefaatinin dileyerek ve üfürükçülere meydan verilmeyecektir.

Din, mezhep, akıl, mantık, tıp bilimi, medeniyet, insaniyet ve bunlardan ibaret olan islamiyet için şüphe gibi duran, Yemiş Çarşısı Meydanlığı'ndaki pis, iğrenç, resmî veya alenî başa okuyucular oradan kaldırılacaktır.

Yeni Cami civarında din için bir hakaret mahiyetinde olan, bitmez tükenmez, bıçak kesmez, kurşun delmez, bin derde deva mıskaaların satışı yasaklanacak ve millet için faydalı ve koruyucu bilgileri içeren kitapçıklar, hükümetçe kurulacak dernekler tarafından herkesin anlayacağı dilde parasız olarak dağıtılacaktır.¹²⁴

13. Belediyeler içki içmeye ait maddeler ile beldelerin temizliğine son derece dikkat edeceklerdir. Ayrıca, halka da öğretecekler ve kurallarını benimseteceklerdir.

14. Hürriyet ve İtilâf, İttihat ve Terakki gibi dernekler hükümet işleriyle uğraşmayacaklar ve bu işleri meclisteki partilerine bırakacaklardır.

¹²⁴ bkz. dipnot 121.

15. Halkın Kur'an hükümlerine aykırı olan inançları düzeltilecektir. Meselâ kanaatkâr olmak hususunda, softalar ve cahil şeyhler, halkı "Canım dünya fani değil mi ya? Aza kanaat edip, mal biriktirmeyin. Ahirette o altınlar hep derilerinize yapışacaktır" diyerek kandırmışlardır. Oysa insan, mesut olmak için namuslu bir biçimde çalışıp kazanmak; bunun karşılığında biriktirdiklerini ihtiyaç halinde vatanın menfaatleri için sarf etmek durumundadır. Cahil şeyh ve softaların halkı bu yolla kandırmalarının önüne geçilecektir.

16. Diğer devlet daireleri ve bakanlıklarda olduğu gibi Şeyhülislâmlık Dairesi'nde de işten çıkarma yapılacaktır. Din işlerinde içtihat kapısı yeniden açılacak, din kuralları zamana uygun olarak yeniden yorumlanacak, Kur'an ile beraber hadislerin sahih yani doğru ve gerçek olanları Türkçeye tercüme edilecek, hutbeler de zamanın ihtiyaçlarına göre düzenlenip, Türkçe okunacaktır.¹²⁵ Dinin hükümleri müslümanlara gerçek anlamı ile anlatılacaktır. Meselâ, hacca gitmenin gayesinin; kızgın kumlar üzerinde yalın ayak, kavurucu güneşin altında başı açık gezmek, taşlara el ve yüz sürmek olmadığı; bilakis, Allah'a bağlılık vazifesi ve peygambere saygı demek olduğu, müslümanların birbirlerini görüp tanımak, sıkı kardeşlik bağları kurmak, anlamak ve fikir alışverişinde bulunmak olduğu öğretilcektir. Bundan sonra müslümanlar, cidden hacı olduklarına inanacaklardır.

¹²⁵ 3 Şubat 1928 tarihinde ilk hutbe İstanbul'da Türkçe okunmaya başlandı. 22 Ocak 1932'de Kur'an Türkçe okundu ve 18 Temmuz 1932'de de ezanın bütün camilerde Türkçe okunması, Diyanet İşleri Başkanlığı'nca ilgililere duyuruldu. *a.g.e.*, ss.125-126.

17. Ordu ve donanmaya itaat, düzen ve bilgi girecektir. Genelkurmay Başkanlığı yılda birkaç kez tören bildirileri yayınlayıp gülünç hale düşmeyecek; ordu işlerinin yalnız uygulamakla yürüyebileceğini bilecektir. Subaylar hakiki anlamda selamlaşacaklar ve bu konuda örnek olacaklardır.

Orduda herşeyden önce temizliğe önem verilecek, ordunun en üst kademesinden en alt kademesine kadar görev yapan askerî kesim, hergün düzenli olarak traş olacak ve saçlarını tarayacaktır.

18. Çeşitli mezhepler ve onların söz sahipleri, samimi bir toplantı yaparak fikir birliği ile yeni bir mezhep kuracaklardır. Bu mezhep, bütün Osmanlı ve islam memleketlerine, halifenin resmî bildirisi ile duyurulacaktır. Böylece müslümanlar arasındaki mezhep yakınmaları ortadan kaldırılacak, islam birliği yolunda kolaylaştırıcı bir adım atılmış olacaktır. Bu yeni mezhebin yeni kuralları, müslümanların ekonomik ve toplumsal anlamda ilerlemelerine kefil olacaktır.

19. Şimdiye kadar olmayan bir Osmanlı sözlüğü kitabı, memleketin dilci ve edebiyatçılarından kurulacak bir komisyon tarafından yazılacaktır. Bugüne kadar Türklerin adeta özelliği haline gelmiş "yavaş yavaş" sözü dilden çıkarılacaktır.

Dil, Osmanlı dili olarak korunacak ve dilde Turan'a dönüşten sakınılacaktır. Osmanlı dilinin kendisine has bir sözlük kitabı olacağı gibi, yine kendine göre bir grameri olacaktır. Osmanlıca öğrenmek için hiç kimse, Osmanlıcanın gereksiniminden fazla Arapça ve Farsça öğrenmek zorunda olmayacak, bu dilleri öğrenmek arzusunda olanlar varsa, o dillerde okuma ve araştırma yapmak için öğreneceklerdir. Osmanlıcada kullanılan kelime ve tamlamalar, hangi dilden alınmışsa alınsın Osmanlıcaya ait sayılacaktır.

20. Osmanlılar, hükümetten hiçbir şey beklenmeyecekler; yollarını, köprülerini, limanlarını, trenlerini, kanallarını, vapurlarını ve fabrikalarını kendi girişimleri ve çalışmaları ile yapacaklardır.

21. Ramazan ayları ve diğer kutsal günlerde vaizler tarafından halka verilen vaazlar ve nasihatlar halkın dilinde söylenecektir. Böylece halkı, anlaşılmaz bazı dinî öğütlerle; isteklerine göre cennete ya da cehenneme gönderemeyecekler, kendilerinin dahi anlamadıkları bir dille değil, halkın anladığı dil ile öğüt vereceklerdir. Halka vatanseverlik, çalışmanın güzellikleri ve üstünlükleri, namuslu kazanç, güzel ahlak, kardeşlik ve sevgi duygularını aşılacaklardır.

22. Yıllardan beri değiştirilmesi ve düzenlenmesi istenilen, fakat kimseye duyurulamayan, bilinen "kanunların düzenlenmesi"¹²⁶ zamanın gereklerine uygun değiştirilip, düzenlenecek ve böylece sayılması dahi gereksiz birçok iyi işler yapılmış olacaktır.

Müştakiz
Temâsil-i Emel

¹²⁶ Kanunların çağın ihtiyaç ve gereklerine göre değiştirilmesi özellikle arazi ve vakıflar hakkındaki yasaların düzenlenip, bir an önce yaşama geçirilmesi düşüncesi dile getirilmektedir.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra, toplumsal, idarî ve kültürel alanlarda yapılan devrimlerin fikir temeli, basit olarak XIX.yy. ortalarından beri, Tanzimat döneminde atılmış ve II. Meşrutiyet döneminde bu konulardaki düşünceler daha da olgunlaşmaya başlamıştır.

Balkan Savaşlarının siyasî sahada yıkıcı etkileri, Osmanlı aydınlarını kültürel ve toplumsal alanlarda da bir arayışa itmiştir. Bu arayış, kimlik tartışmalarıyla başlamış ve bundan sonra sosyal yaşamda bazı değişiklikler yapma zorunluluğu ve inancı meydana gelmiştir. Tartışmalar; alfabede Latin harflerinin kabulü, kadınlara eğitim-öğretim haklarının tanınip, sosyal statülerinin geliştirilmesi, dinde reform, laiklik, ordunun ıslâhı, Avrupa'dan ilim ve fenlerin ithali, çağdaş yaşam konusunda Avrupa'ya yaklaşma, kılık-kıyafet tartışmaları gibi konularda toplanmaktadır. Bu konularda fikirlerini belirten düşünür ve yazarların içerisinde Kılıczâde Hakkı, radikal görüşleriyle dikkati çekmektedir. Asker kökenli bir fikir adamı olan İsmail Hakkı Kılıçoğlu, binbaşı iken toplumdaki gericiliği, softaları, cahil din adamlarını şiddetle eleştirdiği yazılarından dolayı bu meslekten emekli edilmiştir. Keskin bir dil ve üslup ile kaleme aldığı yazılarını, Dr. Abdullah Cevdet'in çıkarmış olduğu *İctihat* dergisinde yazdıktan başka; *Hürriyet-i Fikriyye* ve

Serbest Fikir Dergilerinde de yazılar yazmıştır. Bu dergilerdeki makalelerin hemen tamamının konusu; gericilik, taassup ve çıkarıcı din adamlarıdır. Osmanlı toplum ve devletinin çökmesi ile ilgili olarak sosyolojik konulara da değinmektedir.

1913 yılında ilk olarak yayınladığı *İtikadat-ı Batılaya İlan-ı Harp* adlı kitabı, daha sonraki fikir ve görüşlerine kaynaklık edecek şekilde toplu bir eserdir. Bu kitap Osmanlı Devletinin siyasal ve toplumsal alanda neden gerilediği ve çöktüğünü sorgulamaktadır. Eserdeki temel düşünce, toplumdaki gerici fikirler ve sahte dindarların bu çöküşe sebep olduğudur. *Son Cevap* ve *Peygamberler Dedesi İbrahim* adlı eseri de dinsel içeriklidir.

İsmail Hakkı Kılıçoğlu'nun din, islam dini, Kur'an peygamberler konusundaki düşüncelerinin, hiç bir metafizik, doğa üstü tanımlamalara yer bırakmayacak şekilde bilimsel ve akılcı olduğu gözlemlenmiştir. Ona göre dinler ve yüce kitaplar, insan aklının almadığı, tabiat kanunlarına aykırı olan hiç bir öğreti ihtiva etmezler. Dinler ve onların semavi kitapları, akla ve bilime uygundur. Bu dengeyi ve uyumu bozan, din adına konuşma hakkını kendisinde gören cahil ve çıkarıcı din adına konuşma hakkını kendisinde gören, cahil ve çıkarıcı din adamlarıdır. Kılıçoğlu, dinin toplumun her alanına egemen olmasını da eleştirerek, laiklik fikrini ortaya atmış ve bu kavram cumhuriyet Türkiye'sinde fiilen yaşama geçirilinceye kadar da savunmuştur.

İsmail Hakkı Kılıçoğlu, kadınların yüzyıllarca toplumun dışına itilmesini de eleştirmiştir. İnsanlığın ve toplumun

temelinin kadın ve anne olduğunu belirterek; kadınların örtü altına gizlenmelerini çağ dışı olarak görmüştür. Ona göre, tesettür, kadınların aklen ve fikren gelişmelerine engel teşkil ettiğinden, derhal kaldırılmalı ve kadın, toplumsal hayattına faal bir görev almalıdır.

Kılıçoğlu dil ve alfabe konusunda; Latin harfleri ile yazılan Türkçenin hakim olmasını savunmuştur. Yazdığı yazılarda; Kur'an dilinin Arapça olmasından ötürü, Arap harflerini toplumda dinsel bir gereklilik olarak kullanılması görüşlerine şiddetle karşı çıkmıştır. Ona göre dil ve din ayrı şeylerdir; din bir inanç işidir, Kur'an'ın Arap harfleri ile yazılmış olması, Arap harflerini kutsal kılmaz. Dil ise, bir kültür meselesidir. Kültürümüzü, her anlamda korumak için Türkçeyi her alana yaymak gerektiğini söylemiş ve Kur'an'ın Türkçe yazılıp, okunmasını savunmuştur.

Düşünürün, siyasi ve askeri konulara dair olan düşünceleri; Osmanlı Devletinin toprak kaybederek Anadolu'ya doğru çekildiği 1912-1913 yıllarının o felaketli günlerini yansıtmaktadır. Bu hızlı çöküşün durdurulabilmesi için, devletin yönetim organları ve orduya dair radikal değişikliklerin yapılmasını savunmuştur. Bu değişiklikler arasında; saltanat verasetinin bir hukuka bağlanması, saltanatın yanında bir parlamentonun oluşturulması vs. ile ordu ve askeri birimlerin ile donanımı ve modernize edilmesi gibi konular vardır. Hatta savunduğu fikirler, özellikle hazırladığı batılılaşma programı Atatürk devrimleriyle tatbikatını bulmuştur diyebiliriz. Zira bunların çoğu "Türk İnkılâbı"nın temel kavramlarını da ihtiva ediyordu.

Düşünürün işaret ettiği din ile ilgili ve dinin gereklerinden olduğu söylenen bazı kuralları, Türkiye toplumu hâlâ tartıştığına ve bu konuda somut adımlar atamadığına göre, bahis güncelliğini koruyor demektir. Kılıçzâde'nin fikirleri ile, karşıt düşünceler, o günlerde olduğu gibi bugün de çatışmaktadır. Yani her iki düşünce tarzının da tarafları ve savunucuları vardır. Tartışılan bu toplumsal problemleri, tarihi geçmişleri ile anlayabilmek konusunda, ümit edilir ki bu çalışma küçük bir fikir verebilsin.

BİBLİOGRAFYA

A) Basılmamış Kaynaklar

T.B.M.M. Arşivi : Hakkı Kılıçoğlu Dosyası, Mebusluğa İntihâb Varakası, 1927.

T.B.M.M. Arşivi : Hakkı Kılıçoğlu Dosyası, Mebusluk Tercüm-i Hâl Varakası, 1931.

B) Basılmış Kaynaklar

AKGÜN, Seçil : *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)*, (basım tarihi ve yılı yok).

AKŞİN, Sina : *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*, Ankara 1996.

ATAY, Falih Rıfkı : *Çankaya, Atatürk Devri Hatıraları*, c.I, İstanbul 1958.

AYDEMİR, Şevket Süreyya : *Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938)*, İstanbul 1978⁶.

BAŞGÖZ, İlhan : *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk Sorunlar-Çözüm-Aramaları*, Ankara 1995.

BERKES, Niyazi : *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul (basım yılı yok).

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, c.XIII, İstanbul 1992, s.6694.

ÇULÇU, Murat : *Osmanlı'da Çağdaşlaşma - Taassup Çatışması*, c.I-II, İstanbul 1990.

ERTEM, Rekin : *Elifbe'den Alfabe'ye, Türkiye'de Harf ve Yazı Meselesi*, İstanbul 1991.

ERÜRETEN, Bahir Mazhar : *Türkiye Cumhuriyeti Devrim Yasaları*, İstanbul 1999.

GÖVSA, İ. Alâettin : *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, (basım yeri yok), 1946.

HANİOĞLU, M. Şükrü : *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, (basım yılı yok).

İNAN, Arı (yay. haz.) : *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Ankara 1982.

KARAL, Enver Ziya : *"Devrim ve Laiklik, Atatürk Din ve Lâiklik*, İstanbul, 1968.

KARPAT, Kemal H. : *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul 1967.

KILIÇZÂDE Hakkı : *İtikadât-ı Bâtılaya İlân-ı Harb*, Sancakçıyan Matbaası, Dersadet 1329 (I. Baskı); Matbaa-yı Şems, Dersadet 1332 (II. Baskı).

_____ : *Son Cevab*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul 1331.

_____ : *Peygamberler Dedesi İbrahim*, Kocaeli Vilâyet Matbaası, Kocaeli 1926.

_____ : "Neden Mağlub Olduk?", *İctihâd*, sayı : 56, İstanbul 28 Şubat 1328.

_____ : "Neden Mağlub Olduk?" *İctihâd*, sayı : 59, İstanbul 21 Mart 1328.

_____ : "Tamamen Hallolunmadıkça Bitmeyen Bir Mesele", *İctihâd*, sayı : 92-93, İstanbul 6 Şubat 1329.

_____ : "Akvemü's-Siyer", *İctihâd*, sayı : 66, İstanbul 16 Mayıs 1329.

_____ : "Zabit", *İctihâd*, sayı : 67, İstanbul 23 Mayıs 1329.

_____ : "Kadınlara Nasıl Hürmet Ediyoruz", *İctihâd*, sayı : 69, İstanbul 27 Haziran 1329.

_____ : "Azadamard Gazetesi Sermuharrirliğine", *İctihâd*, sayı : 70, İstanbul 4 Temmuz 1329.

- _____ : "Kafessiz Ev", *İctihâd*, sayı : 71, İstanbul 11 Temmuz 1329.
- _____ : "Yunus Hoca Talebe", *İctihâd*, sayı : 77, İstanbul 22 Ağustos 1329.
- _____ : "İzmir İktisad Kongresinde Harfler Meselesi", *İctihâd*, sayı : 154, İstanbul 1 Haziran 1923.
- _____ : "Harflerimiz ve İmlâmız", *İctihad*, sayı : 157, İstanbul 1 Eylül 1923.
- _____ : "(*Vakit*) in Anketi", *İctihâd*, sayı: 161, İstanbul 1 Kânun-ı sani 1924.
- _____ : "Dervişlik Softalık Meselesi", *İctihâd*, (sayı yok) , İstanbul 18 Nisan 1926.
- _____ : "İmân", *İctihâd*, sayı : 1, İstanbul 3 Şubat 1329.
- _____ : "Ordumuzun Gençleştirilmesi", *Hürriyet-i Fikriyye*, sayı : 2, İstanbul 10 Şubat 1329.
- _____ : "Zifâf", *Hürriyet-i Fikriyye*, sayı : 3, İstanbul 17 Şubat 1329.
- _____ : "Erkek Kına Gecesi", *Hürriyet-i Fikriyye*, sayı : 5, İstanbul 3 Mart 1330.
- _____ : "Son Gece", *Hürriyet-i Fikriyye*, sayı : 6, İstanbul 13 Mart 1330.

- _____ : "Hâtemü'l-Enbiyâ ve Celâl Nuri Bey (1-2)",
Hürriyet-i Fikriyye, sayı : 7-8, İstanbul 20–
27 Mart 1330.
- _____ : "Ta'addüd-i Nikâh Ta'addüd-i Zevcât",
Hürriyet-i Fikriyye, sayı : 9, İstanbul 3
Nisan 1330.
- _____ : "Yunus Hoca'nın Kavgalarından", *Hürriyet-i
Fikriyye*, sayı : 10, İstanbul 10 Nisan 1330.
- _____ : "Bir Hâtıra-yı Muhabbet", *Serbest Fikir*, sayı :
1-13, İstanbul 1 Mayıs 1330.
- _____ : "Türkçeyi Hakim Kılmak", *Hür Fikir*, sayı :
66, Kocaeli 4 Mayıs 1925.
- _____ : "İrtidâd ve Mürtedd", *Hür Fikir*, sayı : 137,
Kocaeli 6 Teşrîn-i evvel 1926.
- _____ : "İmlâsız Edîbler!...", *Hür Fikir*, sayı : 138,
Kocaeli 13 Teşrin-i evvel 1926.
- _____ : "Cevap Yerine Dayak!", *Hür Fikir*, sayı : 139,
Kocaeli 20 Teşrin-i Evvel 1926.
- _____ : "Türk İnkılâbı", *Hür Fikir*, sayı : 199, Kocaeli
9 Kânun-ı sani 1928.

KOLOĞLU, Orhan : "Arap Harfleri Kullanmayan "Millet"lerdeki Dil Sorunlarının Osmanlı'nın Son Yüzyılındaki İç Gerginliklere Katkısı", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, İstanbul 1998, ss.72-90.

KURAN, Ercümen : *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faâliyetleri 1793-1821*, Ankara 1968.

KUTAY, Cemal : *Atatürk'ün Beraberinde Götürdüğü Hasret : Türkçe İbadet*, c. I, İstanbul 1997².

LEWIS, Bernard : *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, İng. çev. Metin KIRATLI, Ankara 1984².

ÖZTÜRK, Kâzım ve T.P.T.A. Grubu (haz.) : *Türk Parlamento Tarihi, T.B.M.M. III. Dönem 1927-1931*, c.III, Ankara 1995.

SAFA, Peyami : *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Ankara 1988.

ŞİMŞİR, Bilâl N. : *Türk Yazı Devrimi*, Ankara 1992.

TEKİN, Talât : "Latin Alfabesi İle Eski ve Yeni Türklü Türklü Türkçeler", *Tarih ve Toplum*, c.III, (sayı: yok) İstanbul 1985, ss.20-28.

TUNAYA, Tarık Z. : *Hürriyetin İlânı İkinci Meşrutiyetin Siyasî Hayatına Bakışlar*, İstanbul 1996².

UĞURLU, Nurer (haz.) : *Atatürk'ün Askerlikle İlgili Kitapları, Tâbiye Tatbikat Seyahati 1*, İstanbul 1998, ss. 79-112.

ÜLKEN, Hilmi Ziya : *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1979².

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir : *Atatürk ve Harf Devrimi*, İstanbul 1998.

YAMANER, Şerafettin : *Atatürk Öncesinde ve Sonrasında Kültürel Değişim (Değişimin Felsefesi ve Toplumsal Özü)*, İstanbul 1998.

YUSUF SUAD (Düzceli) : *Akvemü's-Siyer*, İstanbul 1327 (Kapakta 1330).

YÜCEBAŞ, Hilmi : *Atatürk'ün Nükteleri - Fıkraları Hatıraları*, İstanbul 1963.

ÖZET

Bu tez çalışmasında hayatını, eserlerini ve fikirlerini incelemeye çalıştığımız Kılıçzâde Hakkı (İsmail Hakkı Kılıçoğlu) II. Meşrutiyet döneminin yenilikçi, ilerici ve aydın fikir adamlarının önde gelenlerinden birisidir.

Yaşadığı döneme göre son derece ileride olan fikirleri; dinin devlet ve dünya işlerine karışmamasını öngören laiklik kavramı, kadınların iyi bir şekilde eğitilmeleri, toplumda saygınlık kazanmaları ve toplumun her kademesinde görev alabilmeleri, kadınlarda örtünme, tesettürün kaldırılması, dil konusunda köklü bir değişiklik yapmak suretiyle, medenî dünyanın kullandığı Lâtin harflerinin mutlak kabulü, islâm dinini hurâfe ve bâtil inançların çemberinden çıkarıp, dinin akılcı bir şekilde yorumlanması ile toplumun aydınlanması ve toplumun kendi öz dilinde Kur'anı okuyup anlayabilmesinin sağlanması vb. gibi; tatbikini ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin ortaya koyduğu inkılâplarda bulabilecek olan fikirlerdi.

Kendi devresine göre, değil yazılması, tartışılması bile zor olan bu fikirleri Kılıçzâde Hakkı, fikir hayatında hiçbir sapma olmaksızın, cesurca savunmuş ve Cumhuriyet ideolojisine giden yolda önemi yadsınamayacak bir mihenk taşı olmuştur.

RESUME

Le but de cette thèse de D.E.A. est de déterminer la vie, les œuvres de Kılıczâde Hakkı (İsmail Hakkı Kılıçoğlu) qui était un des personnages importants de la vie intellectuelle Turque à l'époque moderne.

Ses idées, dont la plus part sont avancées par rapport à son temps se présentent, comme la laïcité qui se separe les affaires législatives de l'état avec de affaires religieuses, l'enseignement des femmes celles qui auraient une rôle active dans toutes les disciplines du public, organiser l'habillement civil d'une forme moderne, réformation de la langue c'est-à-dire prendre le système alphabetique Latin et la purification du Turc, liée avec la réforme religieuse d'Islam pour l'apprendre plus bien contre les superstitions et le bigotisme, réaliser le pouvoir de lire, de comprendre et de réfléchir sur le Coran pour le peuple à la langue Turque, etc.; en plus on peut dire que ceux sont des idées qui reflètent les principes de la Révolution Turque Kemaliste.

Dans ce cas là, les idées courageuses de Kılıczâde Hakkı ont le caractère identique à la nationalisme Turque, on peut dire aussi, ses idées sont les precurseurs de la pensée Kemaliste de la République Turque.

EK - 1 İsmail Hakkı Kılıçoğlu (1872-1960)

[۱۰] بر خاتمه مجلس هیئت تحریریه - پنجمه املا نوشته بقدر .

T. B. M. M. Âzayı kıramına mahsus muhtasar tercümei hal varakası

İntihap daîresi	Eserleri	İntihap daîresi	Eserleri
İsmi	İsmi	İsmi	İsmi
Aile ismi	Aile ismi	Aile ismi	Aile ismi
Babasının ve Atasının ismi	Babasının ve Atasının ismi	Babasının ve Atasının ismi	Babasının ve Atasının ismi
Doğduğu yer	Doğduğu yer	Doğduğu yer	Doğduğu yer
Olduğu yer	Olduğu yer	Olduğu yer	Olduğu yer
Doğduğunun tarihi	Doğduğunun tarihi	Doğduğunun tarihi	Doğduğunun tarihi
Tahsili	Tahsili	Tahsili	Tahsili
Bildiği diller	Bildiği diller	Bildiği diller	Bildiği diller
Nede ihtisast ol- duğu	Nede ihtisast ol- duğu	Nede ihtisast ol- duğu	Nede ihtisast ol- duğu

[illegible]

Haricle:

EK – 5 İsmail Hakkı Kılıçoğlu'nun "Radikal Değişim Programı"nın Orjinal Metni

KILIÇZÂDE'NİN RADİKAL DEĞİŞİM PROGRAMI*

RÜYA []**

Celâl Nuri Beyefendi'ye.

Muhterem Efendim,

Dün gece alem-i menâmda, bir şahs-ı nurânî [ruhanî değil] bana size gönderilmek üzere âtideki mektubu tevdi etmiş ise de ikametgâhınızı ve hangi diyârda bulunduğunuzu bilmediğim için [İctihâd] ın vesâtatine mürâcaat etdim. Vusûlünde, beni haberdar etmenizi rica ederim.

Oğlum Celâl Nuri Bey, size tebşirât-ı atiyeyi müsâraaten tebliğ ederim :

1- Hükümet-i müttefika-i Balkaniye ile bade'l-musaleha padişah-ı muhterem ve halife-i mukaddes Sultan Mehmed Han-ı hâmis hazretleri gerek sinlerinin ilerlemesinden ve gerek usul ve şerait-i hâzıra dahilinde hanedan-ı saltanatın vazife-i hilâfet ve

[*] KILIÇZÂDE HAKKI, *İ'tikadât-ı Bâtılaya İ'lân-ı Harb*, ss. 42-62. (Eserin ikinci basımında ss. 62-82).

[**] *İçtihad*'da "Pek Uyanık Bir Uyku" ismi altında neşr olunmuş idi.

saltanatı ifâ edemeyeceğini nazar-ı insâf ve irfân ile gördüklerinden hükümet-i meşrûta-i Osmaniye'nin birinci padişahı oldukları gibi hanedan-ı saltanatın da birinci tasfiyecisi olmayı kat'iyyen kararlaştırdıklarından, hanedan-ı saltanat ve meclis-i millî rüesâ ve azalarından mürekkeb bir meclisde arîz ve amîk müşâvereden ve bâ-husus hanedan-ı Saltanat azalarının itirazât-ı şedidelerini aklen ve naklen redd ve iptalden sonra arzu-yı zatileriyle hakk-ı saltanattan ferâgat ve bir beyannâme-i hümayun ile bu maksad-ı ulvîsini ilân edecek ve derhal hanedan-ı saltanat erkânından en genci, en akıllı, en ma'lumatlısı, en sağlamı halife ve padişah ilân olunacaktır. Usûl-i verâset-i tebdîl olunup bütün hükûmât-ı sairede olduğu gibi padişahın evlâd-ı ekberi- âkıl ve reşid olduğu halde - veilahd ittihâz edilecektir.

2- Bütün Şehzâdegânın ve suret-i mahsûsada veliahdların ta'lim ve terbiyelerine ziyadesiyle itina edilip, kendilerine bile faideleri dokunmayan o ma'hud küçük başların yani zencilerin ve hadımların, telkinat-ı eblehânesinden kurtarılacaklardır. Genç şehzadeler umumiyetle ordu ve donanmaya idhal edilip orada tefeyyüz ve terakki edecekleri gibi bu suretle asil bir hey'et-i zâbitân vücûda getirmek için bir esas metin vaz edilmiş olacaktır.

Pespayegân ba'dema zâbit olamayacaklardır. Halkdan müsâvât-ı tâmmе olmadığından herkes yalnız huzûr-ı mehâkimde müsâvi olacak ve hususât ve ahval-i sâirede kendi tabakası dahilinde cevelân edebilecektir. Bu suretle Türkiye'de dahi tabakat-ı sunûf-ı ahali vücûda getirilerek esaslı bir teşkilât-ı medeniyye-i milliye vücûda gelmiş olacaktır.

3- Verâset-i saltanat bir usul-ı metine bina edildikten sonra gerek padişah-ı zaman ve gerek diğer şehzâdegân küfuvleri olan bir hanedandan - müslüman olmak müreccahtır - bir kız ile izdivac edecekler ve yalnız birer zevce-i meşru'aları olup resmen civar-ı istifrâşından ferâgat edeceklerdir.

Padişahlar Topkapı Sarayı'nda ikamet edip Bahçe Saray'ı millet sarayı ittihaz edilecekse de bunun da Çırağan Sarayı gibi ta'mme-i lehib olmaması için hükümet mutabassırâne hareket edilecektir.

Diğer Saraylar ve köşkler ve makam-ı saltanata aid bütün emlâk ile Hazine-i Hümayun'da bulunan eşya ve mücevherâtdan tarihi olanları müze-i hümayunda tahsis edilecek daireye nakl olunduktan sonra mütebâkisi alel-usul ve tamamen furuht olunacak hâsılâtın yekûnu mektebler inşâsına ve muallimlerin idaresiyçün vâridât verecek akarâtlar mübâyaasına hasr ve tahsis olunacaktır.

4- Türkler, ahkâm-ı hakikiyye-i Kur'aniye'ye son derece imân ile tevessül edip bir takım menkulât ve isrâiliyât yerine ma'kulât ikame edeceklerdir.

Meselâ, hemen her yerde bulundurdıkları [tevekkelt alelallah] levhalarının baş taraflarına birer de azimet kelimesi ilâve edecekler ve binaların takına astıkları [maaşallah] ve [yâ hâfız] levhaları altına bir de her hangi bir sigorta kumpanyasının levhasını asacaklar ve yangından kurtulmak için kârgir haneler inşâ, şehir ve kasabaların sokaklarını tevsi vesâit-i itfaiye teksir etmekle beraber mahalle tulumbacılarını

bir anane-i milliye gibi muhafaza ve fakat herhalde tensik ve tanzim edeceklerdir.

Her Türk hanesinin her odasına yan yana iki levha asacak ve bu levhaların birinde nurânî bir hatt ile "İttihâd-ı İslâm" ve diğerinde ateşin bir hatt ile "intikam" yazılmış bulunacaktır. Münderecâtı artık bir gaye ve hedef-i millî olacak olacak olan işbu iki levha mekteblerde, cami'lerde kışarlarda, sokaklarda, meydanlarda, kahvehanelerde ve hülâsa her yerde duvarlarda ta'lik edilmiş olacaktır.

5- Her Türk son sistem bir mavzer, bir sandık fişek, nümunesine tevfikân bir takım askeri elbisesiyle sâir levâzım-ı seferberîyi daima hazır bulunduracak ve bunları ihzâr ve ikmâl etmemiş olanlar tehhilden işden ve cenaze merasiminden mahrum kalıp aile-i Türkiye'den nüama tard edilecektir.

Her mahallede mektebe gitmemiş veya gidememiş olan yaşlılar için ameli yani ağızdan öğreten mektebler açılacak ve yine her mahallede birer endaht salonu ve meydanı vücuda getirilip cuma günleri orada herkes 5 : 10 fişek ihrâkına mecbur olacak ve senede iki defa müsabaka icra olunacaktır.

İşbu müsâbakalarda on kurşunu hedefin birinci dairesine isâbet ettirenler bir nişancı madalyasına mâlik olacak ve nişanı hâmil olanlara karakollardaki nöbetçiler tarafından resm-i tazim icrâ olunacaktır.

Kezâ at yetiştirmek, ata binmek, yüzmek, güreşmek ve sair idman-ı harekâta son derece ehemmiyet verilip kızlarımız dahi bu idman hareketlerine devam ve iştirâk edebileceklerinden

indilhâce meselâ Almanya'da olduğu gibi tatbikat-ı harbiye için kendi civarlarına ordular geldiği zaman esesüvâr olan işbu latif athlar süvari keşşâflarına rehberlik edip ordunun talim ve terbiyesine ve bin-netice fevz ü zaferine iştirak edeceklerdir.

Memlekete icâb eden fışek ve tüfekleri yetiştirmek için tevsi edilen i'mâlât-ı harbiye fabrikaları gece ve gündüz çalışacaklardır bütün bu işlerde, pek başka bir vukuf ve küşayişle iş görmeğe başlayacak olan harbiye nezareti tarafından tayin edilecek azimkâr zâbitler nezaret edeceklerdir.

Osmanlı İmparatorluğu dahilinde ikamet eden her müslüman İslâmın şartı kaçdır? su'aline, altıdır! dedikten ve malum olan beşini saydıktan sonra, altıncısı, bir tüfek bin fışek, dâimi ve taze ve üç günlük idareye kâfi kâfi bir torba ekmek sacı olmaktadır! cevabını verecektir.

6- Mevcud akmişe fabrikaları tevsi ve yenileri küşâd edilip hazret-i padişah ve hanedan-ı saltanattan itibaren bütün nuzzâr âyân ve mebusân azalarıyla ordu ve donanma erkân ve ümerâ ve zâbitânı ve kâffe-i me'murin, efrâd-ı askeriyye ve fabrika ameleleri resmî ve hususi mekâtib talebe ve muallîmîni iş bu fabrikaların ma'mulâtından giymeğe mecbur tutulacaktır. Ahali daha gerek gazeteler ve gerek salifüzzikr ameli mektebler vasıtasıyla irşâd ve teşvik edilip emtia-yı dahiliyenin sürümü teksir edilerek milel-i sâirenin medâr-ı kuvvet ve miknetleri olan servet-i milliye tezyid edilecek ve kadim hıristiyan bizanslıların milli serpuşu olan fes kâmilen def' edilip yeni bir serpuş-ı millî kabul olunacaktır.

Askerlerin başlarına giydikleri kalpaklar dahi tebdîl olup ecdâdımızın kullandıkları miğferlere müşâbih ve fakat zaman-ı hâzır-ı nezâkete muvâfık, bir siperli miğfer serpuş-ı askeri ittihaz edilecektir. Bu surette efrâd-ı askeriyye harb zamanlarında yağmurdan ve yazdan dolayı ateşi kesmeye mecbur olmayacaktır.

7- Kadınlar diledikleri tarz ve biçimde tebellüs edip yalnız isrâf etmeyeceklerdir.

Polisler, softalar ve suret-i mahsûsada arabacı makulesi kesân ile evbâşın, kadınların tarz-ı tebellüslerine, çarşaf ve peçelerine kat'iyyen müdâhaleye hak ve salahiyetleri olamayacağı gibi Şeyhülislâm efendiler hazerâtı da çarşafalara dair beyannâmeler imlâ ve imzâ etmeyeceklerdir.

Polis, kadınlar işte, ancak ve ancak münâsebetsiz ve âdâb-ı umumiyeyi muhill ahvâlde müdahale ve fakat işbu vazife-i kanuniyelerini kemâl-i nezzâketle ifâ edeceklerdir. Erkekler kadınların ehemmiyetini takdir edip onlara hürmet ve riâyet edecek ve hele hiç kimse, dünyanın memleketimizden maâdâ hiç bir yerinde mevcut olmayan, kadınlara karşı harf endâzlık ve taşkınlık rezâiline devam cür'et edemeyip yollarda vapurlarda tramvay ve sair merâkib-i berriye ve bahriyede hanımlara kemâl-i ihtirâmla yol verecekler ve şayed bir kadın ayakda kalmış ise derhal ona yerlerini vermeğe müsâra'at edip bu suretle vazife-i insaniyyet ve hissiyât-ı âciz ne vazilerini izhâr edeceklerdir.

Kadınlar vatanın en büyük veli nimeti add edilip kendilerine o yolda mu'amele edilecek ise de kadınlarımız dahi bunlardan şımarıp kabarmayacaklar ve bilakis bu gibi muamelât-ı

insaniyetkârâneye lâıyk mütemeddin ve zarif mahlûklar olduklarını fiilen isbat edeceklerdir.

7- Kızlar, tahsilleri ve bekârlıkları müddetince, müslüman boşnak ve çerkeslerde câri olan adât-ı müstahsene üzere asla tesettür etmeyecekler ve velileri refâkatlarında oldukları halde gerek yaşlı ve âlim erkekler ve gerek hem-sin ve küfuvleri olan delikanlılar ile edebâne görüşüp hayat-ı umumiye karışacaklar ve bu suretle say ve amel-i milli ve vatanı hususunda hisselerine isabet eden kısmı icrâ edeceklerdir.

İşte bu suretle herkes gördüğü, tedkik ettiği, beğendiği bir kız ile tehhül etmek fırsat ve sühûleti vücuda gelmiş olacağından geçimsizlik hane dirliksizliği ortadan kalkarak şariat-i ahmediyyenin bahş ü ihsan buyurduğu hakk-ı talâkın ibtizâlen isti'maline mahal kalmayıp ancak elzem olduğu zaman isti'mal edilecektir.

Hanım kızlarımız için azab-efken olan o ma'hûd görücülük adet-i gayr-i mergubesine de hitâm verilmiş olacaktır.

Hanım kızlar için diğer mekâtibden maâda bir de tıbbiye mektebi küşâd edilerek arzu edenler orada tababet tahsil edecekleri gibi diğer hanım kızlar ve hanımlara da orada hilâl-i ahmer hizmeti için hasta bakıcılığı ve husûsât-ı sâire ta'lim ve tedris edilecektir.

8- Elyevm birer menba-yı atâlet olan tekâya ve zevâyâ mebâni- umumiyye ve hayriyeye bit-tahvil, mavza lehine sarf olunmayıp yalnız evlâd-ı meşayi he bâdıheva me'kül ittihâz olunan vâridât ve muhassesâtı katı ve maarif bûdçesine ilâve olunacaktır.

Meşâyih meyânından âlim ve fâzıl olanlara birer hâne ve kayd-ı hayat şartıyla ve fakat mekteblerden birinde muallimlik etmek kaydıyla tahsisât verilecektir. Diğerleri yani câhil olup da sermayesi babadan kalma bir kaç mirî kelimât ve ta'birâtdan ve [hû, eyvâh erenler] demekden ibâret olan ve şimdiye kadar halkı fikren ve ilmen ızrâr edenlere hiç bir şey verilmeyecek çalışıp kazanmağa mecbûr tutulacaklar ve bunlardan [nefes etmek] kalaşkıyla ötekini berikini dolandıranlar cezaya çarpılacaklardır.

9- Hal-i hâzır medreseleri ilga edilip Süleymaniye medresesi yerine Kollej Dö Frans tertibinde gayet mükemmel ulûm-ı edebiyeye medresesi ve Fatih Medresesi yerine ise Ekol Politik tarzında diğer bir müessesesi âliye vücuda getirilecektir. Ulûm-ı âley ve âleyhe bu mekteblerde ve dârülfünûnlarda tahsil olunup softalık mesleki ilga olunacak ve mekteblerde softalara şimdiki medreselerde olduğu gibi birer oda verilmeyip dünyanın her tarafında olduğu gibi nezâret altında bulundurulacaklar ve kendilerine muhtazam taam, elbise, hizmetçi, yatak, maaş verilecektir. Softalar derse çalışırken rakkas gibi artık sallanmayacaklar ve hele köy ve kasabalarda yaptıkları gibi muallimin önünde, behâim-i âsâ boylu boyuna uzanıp ders dinleyemeyeceklerdir.

10- Sarık sarmak ve cübbe giymek yalnız ulemâyı kirâma tahsis edilip mekâtib-i âliye-i diniyeden şehâdetnâmesiz olanlar ve tefsir ve hadis-i şerif ile sâir ulûm-ı diniyeden bî-nasib bulunanlar sâlifü'l-arz kisve-i ilmiyeyi iktisâ edemeyeceklerdir.

Bu sürette sarık ve cübbe bir alâmet-i fazl ve irfân add olunarak erbâbına, kara kollar tarafından resm-i ta'zim icrâ olunacaktır. Efrâd-ı askeriye bu muhterem fâzılayı selâm vermeden geçemeyeceklerdir, mekteb muallimleri ancak bu gibi âlim-i hakiki efendilerden biri olduğu halde sarıklı bulunabilecektir.

Ahalinin zi ulemâyı takliden başlarına doladıkları sarık tarzındaki paçavralar, kirli ve müstekreh bezler kâmilten ve polis marifetiyle men edilecektir. Mekâtib-i idâdiye ve daha yukarı mekâtib me'zunları arzu ettikleri takdirde sakal salıverebilecekler ve efrâd-ı nâsdan sakal uzatanlar derece derece resme tabi tutulacaklardır.

11- Evliyâlara nezirler men edilip bu gibi teberruât donanma ve müdâfaa-yı milliye cemiyetleri kasalarına girecektir.

Zira evliyâların bu gibi nezirlere ihtiyaçları yoktur; onlar indallah merzukdurlar ve havf ü hazrden beridirler. Şer-i şerîfin sadaka verilmesine cevâz gösterdiği bîcâregân ve ma'lûlin ise te'sis edilecek dârü'l-acezelerde yine kendilerinin yapabilecekleri işler gördürülmek şartıyla ittifak ve iskân edileceklerdir. Ortalık zil-suâl ve meskenetden tamamen tathir edilip müslümanlara izzet-i nefsin ne olduğu öğretilecek ve bu surette el-izzetillah vel-resulihi ve'l-mü'minin hükm-i şerifi tecelli edecektir.

Herkes mükâfât-ı sa'y ve verzişni alacak, ızbandit gibi herifler şunun bunun kesesinden badıhava geçinemeyeceklerdir. Yapılacak bütün hayrât ve hasenât vâcibü'l- vücûd hazretleri namına yapılip şuna buna atfedilemeyecektir.

Herkes mutâlib-i maneviyesini Allah'ına arz edecek ve hazret-i peygamberine şefââtden başka hiç kimsenin yardım ve şefââtini istemeyecektir.

Okuyucular üfürükçüler, ıstma bağcılar ve ilh.. kâmilten tenkîl edilip ıstmaya duçar olanlar behemehal sulfato içmeğe mecbur tutulacaklardır.

Din, mezhep, akıl, mantık, tabâbet, medeniyet insaniyet ve bunlardan ibaret olan islâmiyet için şübhe olan - yemiş çarşısı meydanlığındaki - o ma'hûd pis, murdar, müstekreh resmî ve alenî başa okuyucular oradan def edileceklerdir.

Yeni Cami-i Şerif civarında bir takım matbu' ve sahte ve şeriat-ı mutahharamız için bir hakaret - mahz olan o bitmez tükenmez bıçak kesmez, kurşun delmez bin derde deva nüshaların fûruhtu men edilip bunların yerine efrâd-ı askeriyye ve avâm halka o nüshalardan daha müfîd ve daha hıfz edici risaleler her cuma günü hükümet tarafından ve te'sis edilecek "tenvir-i efkâr-ı millet" cemiyetleri tarafından meccânen tevdi edilecektir. İş bu bu risâleler suret-i mahsûsada herkesin anlayacağı bir tarz-ı beyânda olacaktır.

12- Belediyeler, ekl ü şürbe ait mevadda ve beldenin sahtına nezâfet ve tahâretine son derece dikkat edip ahaliye de öğretecek ve mukarrerât-ı nâfiasını tav'an ve kerhen ahaliye kabul ve icrâ ettirecektir.

Artık faaliyete gelmiş olan ahâli için fâidesiz ise de mahza derhâtır ettirmek için "koşunuz acele ediniz durmayınız" gibi levhalar şuraya buraya ta'lik edeceklerdir.

13- Hürriyet ve İ'tilâf, İttihâd ü Terakki ve sair mevcut cemiyetler bademâ hükümet işleriyle uğraşmayıp bunları ehil olanlara terk ederek kendileri donanma, müdâfaa-yı milliye, maarif-i umumiye, hıfz-ı sıhhat-ı umumiye gibi mesâil ile iştigal ve meslek-i siyasilerinin ta'kib ve tatbikini meclisdeki fırkalarına terk edeceklerdir.

14- Ahalinin ahkâm-ı Şer'i şerife mugayir bir çok mutekidâtı tashîh olunup, meselâ el -kanaat kenz lâyağnî hadis-i şerifinden maksad softaların ve câhil meşâyihin öğrendikleri : [Canım dünya fâni değil mi ya? Aza kanaat edip cem'-i mâl etmeyiz. Ahirette o altınlar hep derilerinize yapışacaktır] yollu yâveler ve [say ile meta'mor yığma cehd cehd ile gazab gör yığma] gibi şairâne maskaralıklara olmayıp; insan mes'ud ve bahtiyâr olmak için çok çalışmak ve mamuskârâne kazanmak ve fakat ihtiyâcâtını taklîl edip isrâf ve sefâhatden sakınmak ve mükâfât-ı say' ve amel olarak kazandığı ve tasarruf edip biriktirdiği paralardan indilhace menâfi-i umumiye-i vatan için sarf etmek demektir ve kanaatden taleb olunan neticede budur, demek olduğu anlatılacak ve diğer husûsât ve evâmir dahi bu yolda tefsir ve tebliğ edilip meşâyih ve dervişânın veya softaların nâs-ı ızlâline müsâade edilmeyeceği ve bâ-husûs el-husûs kara câhil şeyhlerin "el-fakrî fahri..." hadis-i âlisini yanlış tefsir ederek halkı say' ve amelden ve fakrın yani onların itikadâtınca zügürtlüğün hasmı olan nezâfetden men ettikleri için [kâdre'l-fakır...] hadis-i şerifi türkçe tercümesiyle beraber levha halinde boyunlarına asılarak bu vechile fakr ü zaruretin indillah ne kadar menfûr bir vaziyet olduğu halka i'lân edilecektir.

15- Diğer devâir ve nezâretlerde olduğu gibi daire-i muallâ-yı meşihatta dahi tasfiye ve tensikat-ı kâmile icra ve hele dava-yı şer'îye ömrü bir sür'at ve kat'îyyet ve adaletle rü'yet olunacaktır. Ulema-yı rüsûmun kemâl cehlinden ve tâcdârânın temami- istibdâdından dolayı asırlardan beri mesdûd kaldığı iddia edilen bâb-ı ictihâd yeniden açılacak yeni tefsirler ve yeni ictihâdlar meydana konulacağı gibi Kur'ân-ı azimüş-şân ile beraber ehâdis-i şerifenin sahîhleri türkçeye tercüme edilecek ve bâ'demâ hutbeler türkçe ve ihtiyâc-ı asra göre irâd edilecektir. Ahkâm-ı şer'îye ve şuâir-i islâmiye müslümanlara; olduğu gibi, telkin ve meselâ hacca gitmekten maksad, kızgın kumlar üzerinde yalın ayak ve kavurucu bir güneşin altında başı açık gezmek ve taşlara yüz ve el sürmek olmayıp ancak cenâb-ı Hakk'a karşı vazife-i ubûdiyeti ve hazret-i benî-i ekreme karşı kemâl-ı ta'zimi ifâ etmekle beraber zımnında müslümanların birbirini anlamaları ve birbirinden haberdar olmaları ve birbirini görüp teşyid-i râbîta-i uhuvvet ve müdâvele-i efkâr ile müzâkere-i unsûr-ı millet faziyye-i mutenâsı olduğu ifhâm edilecektir.

İş bundan sonra hacca gidenler cidden hacı olduklarına kani olacaklardır.

16- Ordu ve donanmaya itaat, inzibât, ma'lûmât girecek ve Harbiye Nezâreti meselâ, yalnız ta'zim için senede bir kaç defa münâkaşa ilânları verir gibi beyaânname neşr edip gülünç olmayacaktır. Harbiye Nezâreti, artık tamamen kani olacaktır ki bütün ordu umûru yalnız emir vermekle değil evvelâ öğretmekle ve sonra verdiği evâmiri ta'kib ve icrâ ettirmekle kabil olabilecektir. Zâbitân dahi dargınlar gibi birbirine selâm

vermeyecek uhuvvet-i hakikiye-i askeriye-i irâiye edecek surette gerçekten muhibbâne selâmlaşacaklar ve erkân-ı harb ümerâ ve zâbitânı o sahte azimetleri terk edip resm-i temennâ husûsunda herkese numûne-i imtisâl olacak ve bu bâbda istâr ettikleri müzâkereler müeddâsına evvel be-evvel kendileri itaât edeceklerdir.

Orduda her şeyden evvel temizliğe i'tina ve bu da bir çokları tarafından gayet âdi görülüp fakat büyük bir ehemmiyeti olan traş olmak ve saçlarını taramakdan ibtidâr edilecektir. Orduda erkân, ümerâ, zâbitân, efrâd hergün muntazaman traş olmaya mecbur tutulacaklardı.

17- Mezâhib-i muhtelif, söz sahibleri, akd edecekleri samimi bir ictimâda tevhit-i fikir ve maksad ederek yeniden bil-ittihâd, tamamıyla yeni bir mezheb kabul edilecek ve işbu mezheb umûm memâlik-i Osmaniyeye ve islâmiyeye, halife-i islâm hazretlerinin emr-i şerifleriyle mezheb şikakı ref' edilerek mana-yı ma'kuliyle gaye-i umûmi olan ittihâd-ı islâm kazıyyesinin husulü tesrî edilmiş olacaktır. İşbu mezhebin hâvi olacağı ahkâm-ı cedide-i vecide müslümanların iktisâden ve ictimâan terakkilerini kâfil olacaktır.

18- Şimdiye kadar mefhud olan bir Osmanlı lügat kitabı memleketin lisaniyûn ve ediblerinden müteşekkil bir hey'et-i âlime ve fâzıla tarafından te'lif edilecek ve fakat bu güne kadar Türklerin adeta şi'ârı olan "yavaş yavaş" ta'biri lisân-ı emetden kat'an ihrâc edilecektir.

Lisân, Osmanlı lisânı olarak muhâfaza edilip lisânen Turan'a avdetden sarf-ı nazar edilecektir. Osmanlı lisânı kendine mahsûs bir lûgat kitabına mâlik olacağı gibi yine kendine mahsûs sarf ve nahvi de olacaktır. Osmanlıca öğrenmek için hiç kimse Osmanlıca'nın ihtiyacından fazla Arabî ve Fârisi tahsîline mecbûr olmayıp eğer bu lisânları tahsîle heves edenler bulunacak ise bu arzuları mahza o iki lisânda tedkikat ve tettebbuâtta bulunmak için olacaktır. Osmanlı dilinde müsta'mel ne kadar kelime, terkipler, kaideler varsa, hangi lisândan alınmış olursa olsunlar, Osmanlıca'ya mâl edilecektir.

Meselâ, temettu' kelimesi Osmanlı telâffuz ve hecâsı mucibince "temettu" şeklinde yazılabilecek ve etfâl-ı sagire mekâtib-i ibtidâiyede lisânlarını seri'an öğrenmek için büyük bir suhûlete mazhar edilmiş olacaktırlar.

19- Osmanlılar hükümetten hiç bir şey beklemeyecekler : Yollarını, köprülerini, limanlarını, şimendüferlerini, kanallarını, vapurlarını, fabrikalarını kendi teşebbüs ve faaliyetleri ile vücûda getireceklerdir.

20- Ramazan aylarında ve diğer mübârek günlerde camilerde va'izler tarafından halka verilen vaz ve nasihatlerde vâizler itiyâd ettikleri vechile halkın lisânında söyleyecekler; câhil ve fâsidü'l-ahlâk olan insanlar mutlaka kendi lisânlarından anlamak şânlarından olduğu ve bu da elyevm en ziyade söğüp sayan cerâid ile bin türlü isimleri hâvi yaldızlı ve münderecâtı zehirli olarak meydan-ı intişâra konulan kitabların sürümünden anlaşıldığı cihetle, onlar için, akla gelen ilk usûl-i hitâbet bu ise de fırtınaların havayı tashîh ettiği iddiâsı gibi bu muhârebe ve

felâket fırtınası biz Türklerin ahlâkını tashîh edeceğinden bâlâda beyânı sebk ettiği vechile vâiz efendiler halkın bu günkü lisânında söylecek ve belki, yeni iktisâb ettikleri ahlâk-ı fâzılâya çisebân-ı neziye bir lisân ile idâre-i kelâm edip : halkı dileklerine göre sağ taraflarında ırmakları çoşan ve ve eşcâr ve nebâtâtı fûrûzân ve derûnlarında herkese dilediği kadar verilecek olan hûri ve gilmân ile müzeyyen ve şaâşâ feşân hadâik-i cenân veya sol taraflarında müdhiş alev ve dumanlarıyla tüten ve sâmiaçâk iniltileriyle kaynayan cehennem kazanlarına atmayacakları gibi vakitlerini de gik veya güvercin hikâyeleriyle veyahud kendilerinin dahi anlamadıkları bir takım derin mübâhisle emâte ve emrâr etmeyecekler ve belki halka âdâb ve erkân ferâiz ve senetden sonra vatanperverlikden, fazâil-i say' ve amelden tasarruftan, nâmuskârâne kazançdan, hüsn-i ahlâkdan, yekdiğere uhuvvet ve muhabbetden, ittihâd-ı islâmın ehemmiyet ve kudsiyetinden ve bâ-husûs' ül-husûs adâd-ı kuvvetden bahs edeceklerdir.

21- Senelerden beri ta'dil ve ıslâhı arzu ve defalarla ilân edip de kimsenin kulağına isâl edemediğimiz o ma'hud "ıslâh-ı kavânin" kazıyyesi tam ihtiyâc-ı zamana göre ta'dil ve ıslâh olup, arazi ve evkaf kanunları cümlesine takdim ve bu meyânda ta'dâdını zâid gördüğüm bir çok iyilikler ve iyi işler dahi istihsâl ve te'min edilmiş olacaktır.

Müştâkiz

Temâsil-i Emel